

14

Iratok az erdélyi szász képviselőknek a Tisza István-féle szabadelvű kormánypártba történt 1903. decemberi visszatéréséről

A

1903 nov. 28

Az erdélyi szász nemzetiségi sajtó tudósítása az erdélyi ev. egyház országos konzisztóriumának küldöttségének a kormány tagjainál tett látogatásáról¹

Országos konzisztóriumunk küldöttsége a kormány tagjainál

A múlt kedden az országos konzisztórium küldöttsége, amely az országos egyház püspökéből, Müller F. dr.-ból, dr. Wolff Károlyból, az országos egyház kurátorából és Melzer Vilmos országgyűlési képviselőből, az országos konzisztórium tagjából állott, megjelent Tisza István miniszterelnöknél és dr. Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternél, hogy országos egyházunk legfelsőbb hatósága nevében üdvözölje őket. A miniszterelnök részéről a fogadtatás módfelett barátságos volt. A vallás- és közoktatásügyi miniszternél történt fogadtatásról pedig számoljanak be a budapesti lapok jelentésének szavai, amely így hangzik: A küldöttség vezetőjének, Müller püspöknek az üdvözlő beszédére a miniszter azt válaszolta, hogy magától értetődően a legmelegebben fogja támogatni a konzisztórium által képviselt egyház kulturális ügyeit, azonban éppoly magától értetődően elvárja, hogy szászok mindig híven ápolják a magyar állameszmét, és a magyar állammal iránti kötelezettségeiknek mindig eleget fognak tenni.

B

1903 nov. 30

Az erdélyi szász központi választmány 1903. nov. 27-i szebeni ülésének határozata a szász képviselőknek a szabadelvű kormánypárt iránti magatartásáról¹

A szász központi választmány határozata

November 27-én délután Nagyszebenben a szász kerületi választmányok 37 kiküldöttjének és 11 szász országgyűlési képviselő részvételével megtartott ülésén a szász központi választmány több mint 3 óras beható tanácskozás után csaknem egyhangúlag a következő határozatot hozta:

A szász központi választmány, bízva gróf Tisza István miniszterelnök kormányprogramjának lojális végrehajtásában, a szász kerületi választmányoknak és a választókerületeknek ajánlotta, hogy csatlakozzanak a jelenleg az országgyűlési pártokon kívül álló szász országgyűlési képviselők egyhangú határozatához, hogy a szász népi program megóvása mellett a nekik alkalmasnak látszó¹ időpontban belépnek a szabadelvű országgyűlési pártba.

Tehát egyelőre még nem mondták ki feltétlenül, hogy minden képviselőnk belép a szabadelvű

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Eine Deputation unseres Landeskonsistoriums bei Regierungsmitgliedern. Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, 1903. nov. 28; 9104. sz.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Der Beschluss der Sächsischen Zentralausschusses. Kronstädter Zeitung*, 1903. nov. 30; 276. sz.

pártba. Minden kerületi választmány saját ügye marad, hogy döntsön afelett, vajon osztja-e ezt a *bizalmat* a miniszterelnök kormányprogramjának lojális végrehajtása iránt a Központi Választmánnyal, vagy sem. Tehát nem helyes, ha most már minden további nélkül azt állítják, hogy képviselőink beléptek a szabadelvű pártba. Maga a pártokon kívül álló szász képviselők határozata mondja, hogy a szabadelvű pártba való belépést csak egy, a számukra alkalmasnak látszó időpontra tervezik. Hogy ez az időpont már most itt lenne, azt egy szóval sem mondja, tehát a kerületi választmányoknak a központi választmány által kívánt csatlakozása a szász országgyűlési képviselők egyhangú határozatához egyáltalán nem jelenti azt, hogy a belépésnek azonnal be kell következnie. Egyelőre nem forog fenn semmi alap különösebb sietségre, mert Tisza kormányprogramja minden általánosságban tartott szabadelvű színezete és a törvényesség rendszerének hangsúlyozása ellenére is még annyi éllel bír éppen ellenünk, hogy egyszerűen nem értjük, hogyan helyezhetnek bizalmat lojális végrehajtásába. Nézetünk szerint a bizalom először ott kezdődik, ahol az első tettek csatlakoznak a szavakhoz, és ezek a tettek sem álltak semmi másból, mint állami nyakravalónk lazításából.

Jelenleg azonban Tiszának nincs ideje a nemzetiségi kérdéssel foglalkozni, egész erejére szüksége van, hogy a parlamentben normális viszonyokat teremtsen.

C

1903 dec. 4

*A függetlenségi sajtó az erdélyi szász képviselők visszatéréséről a kormánypártba*¹

Nézzük, nézzük a Lloyd-klub kapuját, ahol nagy a sürgés-forgás, és szinte fellökik egymást a kisietők és betódulók. Úgy látszik, mindegyiknek sürgős. A kilépők minél kevesebb ideig akarják viselni az ódiomot, hogy ők is részesek az elkövetett erőszakoskodásban, hogy nekik is kedves a kemény kéz politikája. A belépők sietnek még azon melegében elfoglalni a gazdátlan helyeket, és gyorsan ajánlják fel támogatásukat és segítségüket, amikor erre nagy a szükség, s amikor ennek nagy az értéke. De legsietősebb a helycsere a fő gazdának, az új „intéző”-nek a szabadelvű párt klubjában. Neki dokumentálnia kell Bécsben, hogy a hívek tábora számszerűleg alighogy megfogyott volt, hogy sikerült kiugratni a „Ragotzianer”-eket, s hogy nyert helyettük új és megbízható elemeket...

Igen. Gróf Tisza István ismételheti most már Bécsben Wallenstein híres szavait:

– In diesem Lager ist Österreich!...

Valót mond ezekkel a szavakkal. Igenis, a szabadelvű pártban ma együtt vannak az összes elemek, amelyekből a magyarság ellenségei szervezhetők. Ott vannak a horvátok (név szerint negyvenen, bár belügyi kérdésekben nem szavazhatnak), ott vannak a tótok, ott vannak most már a szászok is tizenegyen, s ott van az első fecske az oláhok közül is. Aki magyarellenese van a magyaroknak (ezek a legveszélyesebbek), ott vannak ők is.

Bécs tehát meglepéssel láthatja a jövőst-menést a Lloyd-klubban. De az országot, a magyarságot, sőt bizonyosan a szabadelvű párt jobb elemeit mélyen elszomorítja ez a változás.

Mert kik mentek ki az uralkodó pártból, hogy helyet csináljanak a jövevényeknek? Lehet, sőt talán bizonyosnak is mondható, hogy kissé klerikális hajlandóságú politikusok voltak a távozók; lehet, sőt talán bizonyosnak is mondható, hogy némi szó fér a kiléptek szabadelvűségének őszinteségéhez, de az szent és elvitathatatlan, hogy igaz magyarok, becsületes hazafiak voltak, erős, biztos oszlopai – talán a legerősebbek – a nemzeti iránynak és törekvéseknek ott a Duna-parti palotában.

S még meg se pihent az a kar, amely a legjobb magyarnak megadta a lökést a kivonuláshoz, már ölelésbe is fog ugyanaz a kar: öleli magához a bevonuló szászokat.

¹ A közlemény címe: *Akik jönnek, akik mennek... A szászok a liberális körben. Egyetértés, 1903. dec. 4; 332. sz.*

A gazdát legjobban jellemzik a vendégei. Azok is, akik sietve elhagyják, azok is, akik otthon vannak a portáján.

A szász képviselők bevonulása és szíves fogadása mindenesetre elég ok arra, hogy folytonos gyanúpörrel éljünk: mi történik belől? És kérdéseket kell felvetnünk.

Vajon, ha a kilépők nem voltak-e Tiszának elég liberálisok, a belépők elég magyarok-e neki? Vajon, ha a szászok nem siettek támogatásukkal a legnagyobb szorultságuk idején, miért sietnek éppen most? Vajon lesz-e ennek a siető sietségnek ára?

A szászok a helységnevek magyarosítása miatt vonultak ki a liberális pártból. Várjuk, vajon nem kerül-e szóba egyhamar a helységnevek magyar neve?

D

1903 dec. 9

A Siebenbürgisch–Deutsches Tageblatt kommentárja a brassói szász értekezlettel kapcsolatban az erdélyi szász képviselőknek a szabadelvű kormánypartba történt belépéséről¹

A brassói politikai hangulatról a *Kronstädter Zeitung* következő közleménye ad jelentést: A brassói szász–német polgárok összejövetelét tegnap (vasárnap) este tartották meg az iparegyesületi székház nagytermében. Kevesebben vettek részt, mint vártuk. Összesen körülbelül 95 embert számoltunk össze. Jelen volt a két országgyűlési képviselő, dr. Lurtz Károly és dr. Schmidt Károly is. A kerületi választmány elnöke, Adam Károly ügyvéd nyitotta meg az esti összejövetelt, amelynek bizalmas megbeszélés jellegét kellett magán viselnie és kijelentette, hogy a későbbiek során *általános választói gyűlést* fognak összehívni. Azután dr. Lurtz K. képviselő tartott egy beszámoló-felét, amelyben brassói kollégái nevében felsorolta a szabadelvű partba való belépésük okait. Nem akarunk elébe venni a választógyűlésnek, és ma megelégszünk annak megállapításával, hogy a beszámoló általában a jelenlevők nagyobbik felét *nem elégítette ki*. Amit azonban Lurtz Károly ezután kijelentett, amikor különböző oldalokról meginterpellálták, az általános helyeslésre talált. Mint abból, amit dr. Lurtz K. a polgárokkal közölt, kiderült, hogy ő ezt a lépést megtette, annak ellenére, hogy tudta, hogy honfitársainak nagyobbik része el fogja őt ítélni, mert közöttük hiányzik a rokonszenv a szabadelvű part iránt. Ő azonban lelkiismeretében felelősséget vállalhat ezért a lépésért maga és a nép előtt.

A *Kronstädter Zeitung* beszámolója a következő elismerésre méltó lojális mondatokkal zárul: Mivel a tegnapi estélyen szemmel láthatóvá vált, hogy a vélemény a mi szász polgári köreinkben a legkevésbé megoszlott, így szívesen helyt adunk ebben alapon minden Véleménynek, azonban kijelentjük, hogy soha és semmikor nem helyeseljük, hogy egy befejezett tény tekintetében talán egy újabb szakadás képződjön népünk körében. Maguk a legádázabb ellenségei is, képviselőnk liberális partba való belépésének, vissza fogják fojtani elégedetlenségüket (neheztelésüket) népünk egysége érdekében. Hogy hiba történt-e, az majd kiderül, de nem követjük el azt a nagyobb hibát, hogy önmagunkat ismét szétmarcangoljuk.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Über die politische Stimmung in Kronstadt...* – A brassói politikai hangulatról... *Siebenbürgisch–Deutsches Tageblatt*, 1903. dec. 9; 9113. sz.

E

1903 dec.10-11

*Lengyel Zoltán felszólalása és Lindner Gusztáv válasza az erdélyi szász képviselőknek a kormánypártba való visszatérése tárgyában**Képv. Napló, 1901–1906, XX. 180–181., 190–191. l.*

Lengyel Zoltán: Örülök, hogy a t. szász képviselő urak itt vannak, mert a rendszer megváltoztatását az ő változásokból akarom megítélni. Ha jól fogom fel a helyzetet, ők azok a levelibékák, amelyek megéreztek a jobb idők járását, és a vízből kimásztak a kis létrára ismét, és vígan mosolyognak, hogy ismét bejutottak az egyedüli üdvözítő szabadelvű párt kebelébe.

Én nagyon örvendének, ha Magyarország minden nemzetisége helyet foglalna valamelyik párt kebelében, mert ez azt jelentené, hogy ők elfogadták a magyar politika minden vonatkozását, és hogy ők a maguk érdekeinek és népüknek védelmét nem e politika keretein kívül akarják érvényesíteni. Miért van tehát, hogy ez a dolog nekem mégis feltűnt? Azért, mert a t. képviselő urak a helységnevekről szóló törvény elől futottak ki a szabadelvű pártból, és nem léptek be mindaddig, míg az előző miniszterelnök úr fenntartotta azt, hogy a helységnevekről szóló törvény a maga egészében végre fog hajtani. Majd talán rövid idő múlva lesz alkalmam bizalmas úton megtudni annak a kötött paktnak egész szövegét, és akkor majd a képviselőház elé hozom. (*Derültség jobbról.*) Most csak egyet kérek a képviselő uraktól. Mondják meg, hogy kifogásuk volt-e a helységnevekről szóló törvény további biztos végrehajtása ellen is. És a miniszterelnök úrhoz az a kérésem, legyen kegyes megnyugtatni aziránt – hogy önök beléptek a pártba, vagy kiléptek, az mindegy –, hogy a helységnevekről szóló törvény a maga egészében, úgy, amint tervezve van, végre lesz-e hajtva?

Ha megnyugtatást kapok eziránt, akkor a rendszerváltozás tekintetében ez az egy pont el fog esni, majd a többire is rá fogok térni. De kérдем önöket – és nagyon sok embernek felöltött ez a kérdés –, mondják meg önök, hogy a helységnevekről szóló törvény végrehajtásába belenyugodtak-e, és vajon a miniszterelnök úr önöknek erre vonatkozólag semmiféle ígéretet nem tett-e?

Lindner Gusztáv: Nem! Nem is kértünk!

Lurtz Károly: A kormányelnök úrtól csak nem fogjuk kívánni, hogy egy törvényt ne hajtson végre! (*Zaj. Elnök csenget.*)

Lengyel Zoltán: Akkor nem értem az önök logikai következtetéseit. Mi különbség volt, Széll Kálmán volt-e más, vagy Tisza István más-e, vagy önök változtak-e meg? Mi kifogásuk volt önöknek Széll Kálmán politikája ellen, hogy kiléptek, és miért nyugodtak meg most, mikor gróf Tisza István lépett kormányra? Talán a nemzeti iránya Széll Kálmánnak rosszabb volt?

Lurtz Károly: Mert beleuntunk az obstrukcióba!

Lengyel Zoltán: A t. képviselő urak akár beleuntak, akár nem, amit mi csinálunk, annak a pártban is éppen olyan tétlen nézői lehetnek, mint eddig voltak. És bizonyos vagyok, hogy ön az ön nagy-német politikájával, t. képviselő úr, sem a szabadelvű pártban nem fog a magyar nyelvért agitációt kifejteni, sem azon kívül a maga tehetségeit nem érvényesítette, mert, ha jól tudom, a t. képviselő úr volt az, aki a Rózsabokorban a pincértől megkérdezte, hogy magyar-e vagy német?

Lurtz Károly: Az csak az újságokban volt olvasható, nem hallotta senki!

Lengyel Zoltán: Én magam beszéltem a fizető pincérről is (*Derültség a jobboldalon.*) és a pincérgyerekekkel is. (*Derültség jobb- és balfelől.*) Én hozzám személyesen jöttek el (*Zaj jobbfelől. Felkiáltások balfelől: Halljuk! Halljuk!*) a pincérek, akik felháborodva és kipirult arccal beszéltek el az esetet. Azt kérdezte a képviselő úr attól a pincérgyerektől: „Fiam, magyar vagy-e vagy német? „Azt mondta a fiú: „Magyar!” A képviselő úr erre azt felelte: „Akkor én téged nem szeretlek, mert én a magyart ki nem állhatom!”

Darányi Ferenc: Szép támaszai Tiszának!

Lengyel Zoltán: Gratulálok gr. Tisza István miniszterelnök úrnak ahhoz a fraternitáshoz és testvéri szeretethez, amelyben most önök ismét összeforrnak. (*Derűltség és zaj a bal- és a szélsőbaloldalon.*)

...*Lindner Gusztáv:* T. képviselőház! Lengyel Zoltán képviselő úr szíves volt tegnap a szász képviselőket az ő szeretetre méltó modorával (*Derűltség jobbfelől. Zaj a szélsőbaloldalon.*) aposztrofálni. Tartozom neki azzal, hogy igen röviden válaszoljak az ő kijelentéseire.

Minket a levelibékákkal hasonlított össze; de hát minden hasonlat sántikál, tehát az övé is. Ha mi levelibékák volnánk, akkor nem is létrára másznánk fel, hanem a képviselőház tetejének csúcsára és onnan hirdetnők az országnak, hogy az obstrukció milyen végzeteljes az egész országra és a nemzetre. (*Élénk helyeslés a jobboldalon. Zaj balfelől.*)

Holló Lajos: A szászoknak nem tetszik!

Lindner Gusztáv: Nem tehetek róla, t. ház, én hónapokon át...

Holló Lajos: A magyar vezényszó nem tetszik a szászoknak! (*Zaj.*)

Lindner Gusztáv: ... rendkívüli türelemmel hallgattam az obstrukciós beszédeket és arra a konklúzióra jutottam, hogy nem mind arany, ami fénylik.

A t. képviselő úr azt mondja: Én nagyon örvidenék, ha Magyarország minden nemzetisége helyet foglalna valamelyik párt kebelében, mert ez azt jelentené, hogy ők elfogadták a magyar politika minden vonatkozását, és hogy ők a maguk érdekeinek és létüknek védelmét nem e politika határain kívül akarják érvényesíteni.

Én ebben nem éppen vádat, hanem gyanúsítást látok. Biztosíthatom nemcsak a képviselő urat hanem az egész t. házat is arról, hogy mi Magyarország határain kívül érdekeinket és kívánságainkat egyáltalán nem keressük. (*Helyeslés a jobboldalon.*) Szászok voltunk, szászok vagyunk, és szászok maradunk, de addig, amíg nekünk a képviselő úr be nem bizonyítja, hogy lehetetlen a szász ajkú magyar állampolgárnak a magyar állam, a mi államunk iránt minden állampolgári kötelességet lelkiismeretesen teljesíteni, addig azt gondolom, nem veheti senki zokon, hogy mi szászok maradunk. (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Prosit!*) De ha a képviselő úr a „magyar politika” alatt az ő politikáját érti, akkor én a leghatározottabb ellenfele vagyok. (*Helyeslés a jobboldalon.*)

Nekem mindig azt mondják, és ezt hónapokon át hallottam, hogy a mi nemzetünk képviselete csak ott ül (*a szélsőbaloldalra mutat*). Hát én kételkedtem mindig ebben, mert én azt mondom: igaz, hogy a magyar országgyűlés a magyar állam törvényhozó testülete, de a képviselőház nem egyedüli tagja a törvényhozó testületnek. Addig, amíg kétkamararendszer van, addig egyenjogú tagja az országgyűlésnek a főrendiház is. Ezt nem lehet tagadni. De azt is mondják, hogy csak az a t. párt képviseli a nemzet igazi akaratát. Ugyebár azt mondják? (*Felkiáltások a szélsőbaloldalon: Azt! Azt!*) Hiszen az addig tán érvényes lehetett, amíg a párt magában meg nem hasonlott, de ma már nem szólhat többé arról, hogy ez a meghasonlott párt képviseli a magyar nemzet egységes akaratát. (*Igaz! Úgy van! a jobboldalon.*)

Uray Imre: Ez már beszéd!

Lindner Gusztáv: Voltaképpen mi volt az obstrukció kiindulópontja? Hogy nem adták meg a magyar vezényleti és szolgálati nyelvet. Ez volt a fő. Nem tudom, igazam van-e, de nekem úgy tetszik, hogy ez volt a punctum saliens. Hát én egészen röviden be fogom bizonyítani, hogy ez egy circulus vitiosus. (*Halljuk! Halljuk!*) Mondja meg nekem a t. képviselő úr: biztosítva van-e a magyar parlamentben és különösen a mi házunkban a magyar nyelv föltétlen uralma, igen, vagy nem? Mindig azt fogjuk hallani, hogy igen, mert horvát testvéreink sohasem éltek az ő jogukkal, ennél fogva itt más mint magyar szó nem volt hallható. És vajon a magyar nyelv ezen feltétlen uralma dacára a képviselőház teljesíthette-e az ő alkotmányadta kötelességeit, végezhetette-e szabályszerűen az ő törvényhozó munkáját? Nem. Ennél fogva én azt mondom, hogy a nyelv nem öncél, hanem csak eszköz az egész társadalom, az állam céljainak elérésére. (*Zaj és ellenmondások a szélsőbaloldalon.*) Ha én e tekintetben elfogulatlan vagyok, és ha az én fiaim a közös hadseregben és a honvédségben szolgálnak német és magyar vezény-és parancsszó alatt, hát kérdelem: mi van ebben?

Kubik Béla: Önnek semmi, nekünk nagyon sok van! (*Igaz! Úgy van! a szélsőbaloldalon.*)

Lindner Gusztáv: Azt kérdi továbbá a képviselő úr tőlünk: volt-e kifogásunk a helységnevekről szóló törvény további biztos végrehajtása ellen? Csak csodálkozhatom, hogy a törvényhozó testület tagja ilyen kérdést intézhet hozzánk. Hát hol vagyunk, ha kétség támadhat az iránt, hogy az érvényes törvény végrehajtható-e? Határozottan visszautasítom azt az inszinuációt, mintha mi késleltetők volna a helységnevekről szóló törvény végrehajtását. De a t. képviselő úrnak nincs fogalma azon nehézségekről, melyeket egy olyan bonyodalmas törvény végrehajtása okoz. (*Ellenmondások a szélsőbaloldalon.*)

Azt is kérdezte a képviselő úr, hogy kötöttünk-e paktumot a miniszterelnök úrral? Hogyha valaki ilyen vádakot emel képviselőtársai ellen, legyen tájékozva az ügyről. De a képviselő úr felszólalásából látszik, hogy ő nem is olvasta a mi belépési nyilatkozatunkat, amelyben kijelentettük, hogy mi, bízva a miniszterelnök úr kormányprogramjának lojális végrehajtásában, beléptünk a szabad-
elví pártba. (*Zaj és felkiáltások a szélsőbaloldalon: Hát eddig nem bíztak? Széll Kálmánban nem bíztak?*)

Áttérek most már Széll Kálmán miniszterelnök úrra. Azt mondja Lengyel Zoltán képviselő úr – és ez megint újdonság –, hogy az én kollégáim, mert én akkor nem voltam képviselő, Széll Kálmán idejében léptek ki a kormánypártból, holott köztudomású tény, hogy az én kollégáim már báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején kiléptek.

Befejezésül még csak egyet vagyok bátor a képviselő úr figyelmébe ajánlani. Azt hiszem, hogy a magyar állam jogállam, és éppen azért a jogállamban működő tényezőkre, különösen a törvényhozó testület tagjaira bizonyos kötelezettségek hármlanak. A törvényhozó testület összes tagjainak legelső, legelső kötelessége az, hogy a házszabályokat, a törvényhozó test[ület] egyik vagy másik házá-
nak szabályait, maga alkotta törvényeit lelkiismeretesen megtartsa, és a szólásszabadsággal vissza ne éljen. (*Zaj a szélsőbaloldalon.*) Ami itt hónapok óta történik, az a parlamentáris intézményeknek ad absurdum vezetése. (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) És ha a t. uraknak, a kisebbségnek sikerült is eddig, hogy megbénítsa a parlament működését, de az talán nem fog sikerülni (*Zaj a szélsőbaloldalon.*), hogy a kisebbség akaratát tegyék a többség akaratának helyébe és fölébe. (*Helyeslés a jobboldalon. Zaj a szélsőbaloldalon.*)

15

1903 dec. 12

Tomić Jása cikksorozata a Szerb Nemzeti Radikális Párt lapjában¹ a szocialistákkal való kapcsolatáról: „Menjünk-e vajon a szocialistákhoz?”² (Részlet)

Az ősz folyamán a Bácska és a Bánát majd minden falujában voltak szocialista nagygyűlések. Ezeket a nagygyűléseket a budapesti szociáldemokrata párt rendezte... És ez a vezetőség [é. a budapesti szociáldemokrata párté] azon volt, hogy ezeken a nagygyűléseken szerbül is beszéljenek.

¹ A közölt részlet eredeti címe és leelőhelye: *Dal'da idemo u socijaliste? – Menjünk-e vajon a szocialistákhoz?* *Zastava*, 1903. dec. 12; 276. sz.

² Tomić Jása, a Szerb Nemzeti Radikális Párt ekkori elnöke s a radikális pártsajtó (*Zastava*) szerkesztője és élpublicistája, újabb pálfordulásáról tudósít a radikálisok és szocialisták közötti kapcsolatáról szóló cikksorozata, melynek első részét közöljük. Ebben a cikksorozatban Tomić nemcsak társadalomtudományi ismeretei alapotlanságáról és zavaros voltáról tesz ismét tanúságot – ez alkalommal a szocializmus és a kommunizmus kérdésében is –, hanem félreérthetetlenül, felekezetieskedő frázisokba burkoltan kifejezésre juttatja ellenszenvét az ekkor szociáldemokrata keretben szervezkedő szerb nemzetiségi munkásmozgalmal szemben. Amikor Tomić felveti a kérdést a szocialistákkal való együttműködés ügyében, már kész is az elutasító válasszal. Ezt az elutasító választ azonban – tekintettel a szerb nemzetiségi agrárszocialista s a korai magyarországi szerb szociáldemokrata szervezkedés kétségtelen tömeghatására, nem meri nyíltan megvallani, hanem arra a felemás álláspontra helyezkedik, hogy ő nem ellensége a szocialista mozgalomnak, de ezt csak az általa elképzelt szövetségi alapon véli megvalósíthatónak. „Ott, ahol a legtöbb és legfejlettebb szövét-

Az utóbbi napokban különböző helyről több levelet kaptam. Ezek a levelek földművesektől valók. Hallani akarják, hogy a *Zasztava* miként vélekedik a szociáldemokrata elvekről és a szociáldemokrata pártról. A levelekből kitűnik, hogy némelyek elítélik az ügyet, és világosan látják, hová vezetik őket, másoknak viszont mintha tetszenék.

Erről a dologról már írtam a *Zasztavában*. Néhány éve írtam erről egy könyvecskét *Agrárproletariátus Magyarországon*³ címmel. Az ügy azonban oda fejlődött, hogy mindenesetre újra írnék erről – még ha nem is vagyok erre hivatott.

Meg kell mondjam tehát: miként vélekedem a szociáldemokrata elvről? Majd azt is, miként vélekedem a szociáldemokrata pártról? Azaz a Magyarországi Szociáldemokrata Pártról (amelyben szerbjeink is részt vesznek).

Mert ez a kettő nem azonos. Magam például a szociáldemokrata elvet értékelem és figyelembe veszem. Ez az eszme lelkesített ifjúságom idején. Számos évet fordítottam életemből ennek az elvnek tanulmányozására. Én még ma is hiszem, hogy a szocializmusban van mindabból a legtöbb, ami a világot átalakítani és az embereket boldogítani fogja. Ez tudományos meggyőződés. Talán hibás – de én így gondolom.

Amikor ezt mondom, akkor az igazi szocializmusra, a tudományos szocializmusra gondolok. Mert az, amit falvainkban szocializmus és szociáldemokrata néven áruba bocsátanak, az oktalanságnak hatalmas tömege. És úgy tűnik, hogy ez a nagy tömeg oktalanság össze van keverve még ennél is nagyobb tömegű huncutsággal.

Ebben a pártban nekünk szerbeknek igen szomorú szerepet szántak. Azt, hogy elsőként kaparjuk ki a gesztenyét a tűzből mások számára, s holttetemeinkkel kitöltsük az árkokat, melyeken mások áthaladnak majd – nem ugyan a szocializmusba, hanem ördög tudja, hová.

Súlyos kijelentéseket tettem, de úgy vélem, hogy sikerül majd bizonyítanom ezeket. És igazolni fogom, miért tartom részünkre a legjobbnak, ha a radikális programhoz tartjuk magunkat. A radikális párt gazdasági programja ez idő szerint elegendő számunkra. Ha ez a program a haladás útját gátolná, ha nem készítené elő a talajt szerencsésebb időkre, ha nem követelné előbb azt, ami nélkül nem következhet el az új korszak – én lennék az első, aki elfordulnék tőle.

De menjünk sorjában! Az ügy komoly és fontos, s én kérem az olvasókat, hogy előbb olvassák el végig ezeket a cikkeket, és csak azután ítéljenek. Sokan kockára tesznek mindent, és ezért indokolt, hogy tudják, hová vezetik őket, és mit akarnak velük.

*

Ami ma szocializmusnak neveznek, azt valamikor kommunizmusnak hívták. A szerb pedig tudja, hogy mik azok a kommunák, szövetkezetek.

A családi szövetkezet kommunájában minden közös volt: a ház, a föld, a szerszámok. És senki sem adhatta el azokat, és nem vásárolhatott ilyeneket. A kommuna tagjai együtt dolgoztak, és együtt élvezték az eredményt.

Most képzeljétek a kis családi szövetkezés (kommuna) helyére egy nagy szövetkezést, amely az egész államot átfogja. Itt minden közös: a házak, a földek, a szerszámok és a gyárak. Ezeket senki sem vásárolhatja meg, és örökül sem hagyhatja. Mindnyájan erejüknek és képességüknek megfele-

kezet lesz – írja –, ott készül a legtöbb téglá, melyből a szociáldemokrata állam épül. Ezek nélkül a téglák nélkül mindenféle kísérlet összeomlik.” – Érdeemes emlékeztetnünk ezen a ponton a Tomić-féle századvégi földművesszövetkezeti mozgalom rövid és sikertelen kísérletére, mely végül is a zágrábi szerb földművesszövetkezetek szövetségéhez való csatlakozással és a szerb szocialista agrármozgalomtól való elszakadással zárult. (Vö. *Iratok* II. 101/A. irat 1. sz. jegyz. és H. irat.) Öt évvel az „agrárszocialista” *Zemljoradnički Prijatelj* (Földművelők Barátja) megszűnése után most már a Szerb Nemzeti Radikális Párton belül is igyekezik a cikkíró elszigetelni a szerb nemzetiségi mozgalom polgári balszárnyát a korai nemzetiségi munkásmozgalomtól. – Tomić cikksorozata nem érte el a várt hatást egyik irányban sem: nem erősíti meg az iránta érzett bizalmat pártja régi nemzeti párti (volt Miletic-párti) elemeiben, a szerb szocialisták viszont ettől kezdve élesen elutasítják minden további taktikai kísérletét.

³ Tomić, Jaša: Das Bauernproletariat Ungarns. Eine Studie. *Neusatz*, 1897, Popovits. 34 l.

lően dolgoznak, és mindnyájan élvezik a munka gyümölcsét. Íme, ilyen állami közösség volna a kommunizmus. A kommunizmus annyit is jelent szerbül, hogy közösség.

A családi szövetkezésben (kommunában) védelmet kapott a gyermek, hogy ne nőjön fel az utcán, a leánygyermek, hogy ne szegődjön idegen szolgálatba, megvédték az aggastyánt, amikor elérőtlenedett. Mindenki védelmet kapott inségében, és mindenkit ápoltak, ha beteg volt.

Ezt akarta elérni a kommunizmus is az államban, hogy megszűnjék az ember minden nyomora és baja, hogy mindenki védelmet és oltalmat kapjon.

Íme ez a kommunizmus lényege. És ez a lényege a szocializmusnak is. A lényegben nincs különbség köztük. A részletekben azonban igen. A kommunizmus is és a szocializmus is fejlődött, változott. A szocialisták eleinte másképpen képzeltek el a szociáldemokrata államot, mint ma, és másként fogják majd később elképzelni. De hogy a valóságban milyen lesz, senki sem tudja.

Valami (azonban) nem változott: az alap. Ahhoz, hogy az emberek között igazi közösség jöjjön létre, mindnyájuknak egyforma joguk kell legyen. Nem szabad, hogy az egyik gazdagnak, a másik szegénynek szülessék. Az egyik úr legyen, a másik bérlő. Mert az úr kihasználja a bérlőt. Kell hogy legyen személyi tulajdon. Annak, amin dolgoznak (a föld) és annak, amivel dolgoznak (gyár, szerszámok), közösnek, az állam összes tagjai tulajdonának kell lennie. Ennek révén kerülne hatalomra az államban a munka a tőke helyett. A kommunizmus és a szocializmus alapja a magántulajdon megszüntetése volt, és az, hogy a munka forrása közös legyen.

Arról, hogy mi legyen a keresettel a szocialista államban – különféleképp vélekedtek. A kommunizmus leginkább azt az elvet emelte ki: Mindenki dolgozzék képességei és részesüljön szükségletei szerint. A szocializmus főként azt követelte, hogy mindenki érdeme szerint részesüljön jutásban. S amit munkájával elért, az tulajdona legyen. Tehát a munka forrása nem szabad, hogy bárkinek is személyes tulajdona legyen, a munka gyümölcse azonban igen.

A szociáldemokraták 1891-ben Erfurtban (Németország) nagy szocialista kongresszust tartottak. Ott hozták meg programjukat, amely a legújabbnak számít. Ebben alapelveként az áll, hogy a személyit, a magántulajdont át kell alakítani társadalmi tulajdonná. (Felsorolják mindazt, amit társadalmi tulajdonná kell átalakítani, ezek: a föld, a bányák, a nyersanyagok, a szerszámok, a gépek, a közlekedési eszközök.)

Azonban az erfurti programba az is belekerült, hogy a termelt árut is szocializálják, azaz, hogy a szocialista állam ne termeljen semmi csereárut, kereskedelmi árut, hanem csak azt termelje, ami tagjainak szükséges. A társadalom csak a társadalomnak termeljen. Ez az újszerű a szocialista programban.

Arról, hogy miként kell a keresetet az egyes tagok között szétosztani, nem szólt az erfurti program. Jobb is! Jobb lett volna az is, ha nem bocsátkozik abba, hogy miként alakul majd az áru szocialista termelése. Vajon elő tudja-e írni valaki, hogy miként élnek majd az emberek a szocialista államban? A legnagyobb államférfiak és bölcselők is mindenkor becsapódtak hasonló dolgokban. Az államok, sem egyesek előírása, sem egyesek akarata szerint fejlődnek, hanem az összes körülmények következtében. Ezeket az összes körülményeket részleteikben még soha senki előre nem számította ki. Az ember tervet készít arról, miként fogja a háza táján a jövő esztendőben ügyeit intézni, és másképpen sikerül, a különböző előre nem látott körülmények folytán.

Sok nagy elme fáradozott, hogy kommunista államot vagy legalább kisebb kommunista közösségeket alakítson. Majdnem 900 évvel Krisztus előtt ilyen államot alapított Lükurgosz Spártában. Ez azonban nem maradt fenn. Krisztus és apostolai is ezen fáradoztak. A szentírásban fellejtették, hogy az apostolok idejében miként éltek és dolgoztak együtt az első keresztények, amikor mindenük közös volt. Ebből azután később egészen más fejlődött – a kolostorok. Németországban a XVI. században a parasztháború idején hirdette és létesítette a kommunizmust Münzer Tamás, majd Csehországban a Morva testvérek – azonban mindez szétesett az első kísérleteknél. Franciaországban a XIX. században Louis Blanc próbálkozott a nemzeti műhelyekkel. Owen igen sok pénzt költött arra, hogy Amerikában *Harmonia* néven szocialista közösséget létesítsen, ez azonban szét hullott.

Igen különbözők az okok, melyek következtében ezek a kísérletek meghiúsultak... A fő ok azonban az volt, hogy ennek még nem jött el az ideje. A dolog nem érett meg, nem voltak meg hozzá a feltételek.

Mindenki téved, aki azt hiszi, hogy az államban és társadalomban akár lázadással, akár erőszakkal nagy változtatásokat lehet végrehajtani. A lázadások nem hoznak létre semmit. Csak a kész dologba önthetnek lelket, szentelhetik meg a saját vérükkel. A történelem arra tanít bennünket, hogy a szegény réteg egymagában nem jelent új társadalmi gazdasági rendet, ha nincsenek még egyéb feltételek. A történelemből tanultuk meg, hogy a szegénység nem tud magának új társadalmi és gazdasági rendet teremteni, ha nincsenek meg rá a társadalmi feltételek. A történelemben láttuk, hogy a szegények századokon át szenvedtek, éhen haltak, ha nem teremtenek számukra könnyebbéget, lázadoznak, elpusztulnak, de semmi újat nem teremtenek, ha nincsenek meg erre a feltételek.

A szocialista társadalomhoz főképpen két dolog kell. Kell pedig egy nagyarányú társadalmi fejlődés és haladás. A közösségi munkához tökéletes gépek, készülékek, mezőgazdasági szerszámok kellene. Mindeddig ez nem volt meg. Mindezeket túl a szocialista társadalomhoz a közösségi életre érett emberek kellene, akik megtanulták, hogy együtt dolgozzanak, együtt éljenek... És mert ezek idáig nem voltak, az ez irányú összes kísérletek kudarcot vallottak.

Vegyünk egy kis példát a saját életünkből. Mindnyájan belátjuk, mennyire szükségesek a falusi olvasókörök. Mégis ezeknek a falusi könyvtáraknak nagy része ínséges állapotban van, és elpusztul, vagy pedig létre sem jön. Másutt pedig, mint például Németországban annyi van, mint a fűszál.

Ahhoz, hogy sor kerüljön a könyvtárakra, sok írástudó emberre van szükség. Nem olyan emberekre, akik nagy ügyel-bajjal tudnak elolvasni vagy leírni valamit, hanem olyanokra, akik megtanulták, hogy olvassanak, akik szükségét érzik az olvasásnak. Ezért van belőlük Németországban több, mint nálunk. Továbbá kell hogy az embereket áthassa a szövetkezés eszméje, és akkor nem szóródnak szét azért, mert a vezető Péter és nem Pál.

Ha pedig nem kerülhet sor ilyen egyszerű könyvtárra, ha nem juthatunk el a szükséges feltételek nélkül már ehhez a kicsiny és gyenge közösséghez sem, milyen nehéz akkor ahhoz, az emberek közötti legtökéletesebb közösséghez elérkezni, melynek szocializmus a neve?

Akinek alkalmá volt a szövetkezetek létesítése és fenntartása érdekében közreműködni – tudja, milyen nehézségek kísérik ezt a munkát. A földművesszövetkezetek a szövetkezés legkönnyebb formái. Ezek nem termelnek semmit közösen. Már nehezebb a helyzet a mi földműves szövetkezeteinknél, ahol 10, 20 vagy 30 földműves bérbe vesz egy darab földet és azt közösen műveli. Itt már közösen művelnek – ugyan nem mindent, hanem csak azt a darabka földet. S vajon hány szövetkezet tart ki öt évnél tovább, és hány bomlik fel? Az ipari termelőszövetkezetek a legkomolyabbak. Ezekben a szövetkezetekben minden közös, és ezeknek a szövetkezeteknek tagjai egész idő alatt közösen dolgoznak. Ezeknél az embereket megválasztják, jól ügyelnek arra, hogy kihez kötik magukat, és mégis, nézzétek az óriási nehézségeket!?

Nem mondom, hogy ezeket a nehézségeket nem lehet leküzdeni. De aki figyelemmel kísérte és tanulmányozta ezeket a dolgokat, belátja, hogy annak a nemzetnek, amely szocialista államot akar alapítani, a szövetkezés lelkületétől kell áthatva lennie. Ezért kell, hogy a nemzet művelődjék.

Feltétlenül hiszem, hogy a szocializmus nem marad papíron. Az emberek felemelkednek majd erre a magaslatra. Vajon lehetséges-e, hogy ne lássa valaki, hogy az emberi társadalom a szocializmus felé halad? A gépek, készülékek, a szerszámok mindjobban tökéletesednek. Egykor megkönnyítik majd az ember munkáját, és hozzásegítik, hogy könnyebben éljen. Manapság minden új gép ezernyi munkást dob az utcára, másoknak megnehezíti az életét.

El kell jönnie annak az időnek, midőn az ember a tudomány haladását az általános közjó javára fogja felhasználni, nem pedig egyesek hasznára. Ez az idő pedig közeledik. A gépek és a *tőkés termelés* előidézik a nyomort, a nyomor pedig beviszi a világot a *szövetkezetekbe*. A világnak szövetkeznie kell, másként nem tud megélni. A nyomor pedig rákényszeríti, hogy leküzdje a közös munka és élet nehézségeit, és így válik éretté az újkor, az új állam számára.

Anglia, Németország és Franciaország és más fejlett államok tele vannak különféle szövetkezetekkel. A szövetkezetek száma itt rendkívül gyorsan nő. Ez pedig iskola a jövő számára. Ott, ahol a legtöbb és legfejlettebb szövetkezet lesz, ott készül a legtöbb téglá, melyből a szociáldemokrata állam épül. Ezek nélkül a téglák nélkül mindenféle kísérlet összeomlik.

És nálunk? Nálunk Magyarországon szörnyű a helyzet. Nálunk nagyobb számú és hatalmasabb a szegénység rétege, mint bárhol. Ez a szegény réteg hirtelen és rendkívül gyorsasággal keletkezett. És ez a szegény réteg nem talál helyet a gyárakban sem, mert Ausztriával való vámközösségünk káros a mi számunkra. A mi gyárainkat Ausztria elnyomja, és nem engedi meg, hogy fejlődjenek.

Ez a vámközösség és a magyar államférfiak szerencsétlen politikája megöl bennünket. Ahelyett, hogy megvizsgáltuk volna, hányadán vagyunk, s annyira-amennyire megvizsgáltuk volna gazdasági előhaladásunkat, ehelyett a fő erőt arra fordítottuk, hogy elnyomjuk a nem magyar nemzetiségeket.

A magyar nemzetnek és a magyar munkásnak ebből nem volt haszna... És miként állunk ma Magyarországon? Úgy állunk, hogy a proletariátus minden más államnál inkább forradalomra, vérre gondol, és nincs kilátás arra, hogy ez a vér jobb napokat idéz elő.

Cikke befejező részében *Tomić* felekezetieskedő kitételekkel támadást intéz „a szocializmus címén” folytatott agitáció ellen, amellyel szerinte a népet „felizgatják és rábeszélnek olyan lépésekre, amelyek szerencsétlenséget hoznak és az eredeti ügynek csak ártnak majd”.

Nem tartom éppen szörnyűnek azt, hogy elbukjam. Azonban, mikor az ember egy ügy mellé áll, kell hogy ismerje, és tisztában legyen vele. Szomorú, amikor valakit félrevezetnek, és tudatosan felhasználják, hogy szárnyait megégesse, mint ama pillangó a gyertya fölött.

De minderről szól a *Zasztava* későbbi cikke.

T. J.

16

*Miniszterelnökségi iratok Petru Gradisteanunak a román szenátusban benyújtott két nemzetiségpolitikai tárgyú interpellációjáról*¹

A

1903 dec. 28

Külügyminiszteri átirat Őrgróf Pallavicini János bukaresti osztrák–magyar követ Petru Gradisteanunak a román szenátusban a „nemzeti kérdésről” mondott interpellációjáról szóló jelentéséről, 1 melléklettel

ME 1905–XVII–127 (XVIII–5337/1903)
(Gépellt fogalmazvány, fordítás német eredetiből)

A külügyminiszter megküldi a bukaresti követségnek alábbi jelentését:

64. C. szám. Bukarest, 1903. dec. 19.

Őrgróf Pallavicini

Gradisteanu úr interpellációjára a román szenátusban a „nemzeti kérdésről”

Nagyméltóságú Gróf Úr!

F. hó 11-iki, 26. sz. táviratomban volt szerencsém Nagyméltóságodat egy interpellációról tudósítani, amelyet Gradisteanu Péter úr legutóbb a román szenátusban nyújtott be, valamint azok-

¹ *Gradisteanu*, Petru (1841–1921) román politikus, a román szenátus tagja, 1898–99-ben a bukaresti Nemzeti Színház igazgatója. – Felszólalásából kitűnik, hogy az erdélyi román kérdésnek milyen jelentős szerepe volt már ez idő tájt a liberális és a konzervatív párt egymás elleni harcában.

ról a lépésekről, amelyeket ez ügyben a román kormánynál megteendőknek véltem. Van szerencsém a szenátus vonatkozó üléséről szóló tudósítást, amint azt az *Indépendance Roumaine* közölte, mellékelten betejeszteni.

Éppen ennek az interpellációnak az ismeretessé válása után volt alkalmam Bratianu úrral beszélni. Azt mondtam a miniszter úrnak, hogy Gradisteanu úr beszédeinek és interpellációinak nincs ugyan jelentőségük, de egészen másként állna a dolog, ha a kormánynak egy ilyen interpellációra adandó válaszáról volna szó. Ebben a vonatkozásban már most szeretném rá felhívni a figyelmét, hogy egy ilyen válasznak jól megfontoltnak és teljesen korrektnek kell lennie, ha a kormány nem akarja magát utólagos kellemetlenségeknek kitenni. Bratianu úr azt felelte nekem, hogy ezzel teljesen tisztában van, és azonnal beszélni fog Sturdza úrral. Másnap Sturdza úr megjelent nálam. Felolvasta előttem a választ, amelyet annak idején Gradisteanu úr interpellációjára adni szándékozott. Ez a válasz abban a mondatban kulminál, hogy Románia Macedóniában a török kormány beleegyezésével román iskolákat és egyházakat támogat, amit mindenesetre kivételes állapotnak kell tekinteni, azonban Romániának semmiféle joga sincs ahhoz, hogy idegen államok iskolai és egyházi ügyeibe avatkozzék, és hogy a kormány minden körülmények között ragaszkodni szándékozik ehhez az elvhez. Én Sturdza urat figyelmeztettem arra, hogy szükséges volna a válaszban Gradisteanunak a reciprocitásra vonatkozó értelmetlen állítására is kitérni, és hangsúlyozni, hogy azok az iskolák, amelyek iránt mi Romániában érdeklődünk, a mi állampolgáraink iskolái, tehát a fogalmak teljes össze-zavarása, ha itt valaki a reciprocitás jogáról akarna beszélni. A miniszterelnök úr megígérte nekem, hogy ezt a pontot is tisztázza.

A kihallgatás alkalmával, amelyen legutóbb a király Őfelségénél megjelentem, igyekeztem a beszélgetést Gradisteanu úr interpellációjára terelni. Ezt főleg azért tettem, mert az volt a szándékom, hogy a romániai magyar iskolák némileg kényes kérdését a királlyal szemben is tisztázzam. Füleimhez jutott ugyanis, hogy Károly király nemrégén szemrehányást tett Hornstein érseknek, amiért annyira érdeklődik a romániai magyar iskolák iránt. A király eközben állítólag a korábbi jassyi püspök, Monsignore Jaquet példáját állította az érsek elé példaképül, aki sohasem támogatott Moldvában magyar iskolákat. Elmondtam a királynak, hogy Gradisteanu interpellációjának megválaszolása ügyében beszéltem Sturdza úrral, és hogy a válasz, amelyet a miniszterelnök úr adni szándékozik, teljesen korrekt és megnyugtató. Azután nyomatékosan rámutattam, hogy tiszta fogalomzavar itt reciprocitásról beszélni. Ha mi, folytattam, a moldvai magyarok iránt érdeklődünk, akik román állampolgárok, akkor szó lehetne reciprocitásról. Ez azonban sohasem történt meg: mi csak azt a jogot vesszük igénybe, hogy saját romániai állampolgárainkról gondoskodjunk, és ezt senki sem tagadhatja meg tőlünk. A király ezzel teljesen egyetértett, és hozzátette, hogy Gradisteanu úr teljesen lehetetlen ember, akit ő már egyáltalán nem fogad, és aki csak arra törekszik, hogy a kormánynak nehézségeket okozzon.

A további beszélgetés folyamán Őfelsége egy megjegyzést tett, amelyet nem fejtett ki bővebben, amely azonban nekem feltűnt. Azt mondta ugyanis, hogy itt érthetően érdeklődtek a legutóbbi magyarországi események iránt. Nekem ez a megjegyzés különösen azért tűnt fel, mert francia és angol kollégáim, akiknek néhány nappal előttem volt szerencsájük fogadáson lenni, elmesélték nekem, hogy a király nagyon élénken érdeklődik a magyarországi események iránt, és azt mondta, hogy itt a román elemnek Magyarországnak a hadsereg területén elért bizonyos vívmányai által való korlátozásától tartanak. Nevezetesen francia kollégám állította, hogy több jele van annak, hogy itt ismét a nemzeti kérdésből akarnak politikai hasznot húzni. Ha én ilyesféle állításokra nem is sokat adok, minthogy ilyeneknél gyakran a kívánság szokott a gondolat atyja lenni, mégis meg kell állapítanom, hogy itt Magyarország parlamentáris nehézségeit bizonyos örömmel figyelik, és hogy most, amikor az ügyek ismét jobban állnak, csaldódottnak érzik magukat. Ilyen körülmények között, azt hiszem, nagyon jó, ha a román kormány kényszerítve érzi magát, hogy magatartásának korrekt voltát ki nyilvánítsa, és ilyen szempontból Gradisteanu úr interpellációjával jó szolgálatot tett nekünk.

Melléklet:

Órgróf Pallavicini János bukaresti osztrák–magyar követ jelentése gr. Goluchowski Agenor közös külügyminiszternek a romániai nemzetiségi ügyekről

Másolat ad 852/1904 (XVIII–337) M. E. I.

5. B. szám. Szigorúan bizalmas! Bukarest, 1904. febr. 12.

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Van szerencsém a m. kir. miniszterelnök úr részemre m. hó 16-iki 45. sz. magas rendelettel tekintésre megküldött jegyzékét mellékelten tisztelettel visszazáraztatni. Ebből a jegyzékből köszönettel értesültem róla, hogy Tisza gróf a Gradisteanu-féle interpelláció ügyében tanúsított magatartásomért elismerését fejezte ki, és azzal teljesen egyetértett. A miniszterelnök úr jegyzékében kifejtett érveket, amint azt egyébként már 64./C számú, m. évi december 19-iki jelentésemben is volt szerencsém megemlíteni, ismételen felhasználtam mértékadó román személyiségekkel folytatott beszélgetéseimben. Igen gyakran rámutattam, hogy az egyetlen helyes párhuzam, amely megvonható, az, amely a moldvai csángó magyarok és a magyarországi románok között fennáll, és hogy itt az összehasonlítás mindenestre Románia hátrányára üt ki. Mindenesetre el kell ismerni, hogy a csángó magyarok kevesebb szívóssággal ragaszkodnak nemzetiségükhöz, mint a románok, úgy, hogy román részről nem teljesen jogtalanul hivatkozhatnak arra, hogy a csángó magyarok nagyrészt maguk nemzetietlenítik el magukat. Bárhogyan is áll azonban ez a dolog, annyi bizonyos, hogy Románia nagy következetességgel igyekszik azt a kevés nem román elemet, amely ebben az országban van, elrománosítani, és hogy ebben sokkal kevesebb liberalizmust tanúsít, mint Magyarország. Ezt itt tudják is igen jól, és érdeklődésük, amelyet a hegyeken túli testvéreik iránt tanúsítanak, egyáltalán nem őszinte és teljesen önző jellegű. Ez már abból is kitűnik, hogy igen ritkán esik szó besszarábiai testvéreikről, akiknek sorsa pedig sokkal siralmasabb, mint a magyarországi románoké. Ilyen körülmények között teljesen világos, hogy sohasem fogjuk azt elérni, hogy az ún. „erdélyi kérdést” végleg levehessük a napirendről, és hogy a román sajtó ne foglalkozzék vele többé. Az ország minden pártjának nagyon sok érdeke fűződik hozzá belpolitikai okokból, hogy ezt a kérdést bizonyos fokig melegen tartsák. Az egyetlen, amit nézetem szerint teljes mértékben és a legnagyobb határozottsággal követelnünk kell az, hogy a kormány megnyilatkozásaiban és magatartásában teljesen korrekt álláspontot foglaljon el, és ilyen szempontból azok a nyilatkozatok, amelyeket Sturdza úr és Bratianu úr legutóbb a kamarákban tettek, mindenképpen kielégítőek. Ezeket a nyilatkozatokat válasznak tekinthetjük a Gradisteanu-féle interpellációra, és következőleg az én ebben az ügyben Sturdza úrnál és Bratianu úrnál tett lépéseim eredményének is. Ami ellenben a sajtót illeti, még ha félhivatalos orgánomokról is van szó, azt hiszem, a legjobb azt olyan kevésbé figyelembe venni, amennyire csak lehet. A román újságokat még itt a hazájukban sem veszik komolyan, ennek az országnak egyetlen mértékadó politikusa sem törődik azzal, hogy mit ír a *Vointa Nationala* vagy az *Epoca* stb. Az egyetlen újságok, amelyeknek valamelyes jelentősége van, a francia nyelven megjelenő *Indépendance Roumaine* és a *Roumaine*, és éppen ez a két újság az, amely most az ún. nemzeti kérdés ügyében – amennyiben az Magyarországra vonatkozik – sokkal mérsékeltebb, mint már régóta volt.

Amint már 1/B. számú, múlt hó 8-iki jelentésemben említettem, egyáltalán nem kellene Gradisteanu interpellációjának megválaszolására sort keríteni, minthogy Gradisteanu úr eddig elmulasztotta annak megindokolását. Bratianu úr, akivel erről tegnap beszéltem, azt mondta nekem, azt hiszi, hogy Gradisteanu úr teljesen el fogja ejteni interpellációját. Ilyen körülmények között a m. kir. miniszterelnök Sturdza úr válaszána megküldésére irányuló óhaját egyelőre nincs módomban teljesíteni. Ha később mégis sor kerülne az interpelláció megválaszolására, nem fogom elmulasztani, hogy ennek a válasznak a szövegét Nagyméltóságod elé terjesszem.

Fogadja stb.

Pallavicini s.k.

B

1904 jan. 3

*Miniszterelnöki átirat gr. Goluchowski Agenor közös külügyminiszternek a Gradisteanu-féle interpelláció tárgyában*¹

ME 1905 – XVII – 127 (XVIII – 5337/1903)

(Gévelt fogalmazvány)

Külügyminiszter úrnak!

Különös örömmel vettem Nagyméltóságodnak m. é. december hó 28-án 1080. sz. a. kelt becses átiratát, mellyel közölni méltóztatott velem a bukaresti követ úrnak m. é. december hó 19-én 64. C. sz. a. tett érdekes jelentését a Gradisteanu-féle interpelláció ügyében.

A követ úr úgy a be nem avatkozás elvét, mint a romániai magyar iskolák helyzetét és természetét még lf.[legfelső] helyen is oly elhatározottsággal és céltudatos előrelátással tisztázta, hogy csak kötelességet vélek teljesíteni, midőn a sikeres diplomáciai demarche-ért úgy Nagyméltóságodnak, mint a követ úrnak a m. kir. kormány nevében őszinte köszönetet mondok, illetve tisztelettel felkérem Nagyméltóságodat, méltóztatnék e köszönetet Pallavicini örgrófnál tolmácsolni.

Különösen sikerültnek kell tekinteni Pallavicini örgróf azon fejtegetéseit, melyek szerint „merő fogalomzavaron alapszik”, hogy a mi romániai iskoláinkra való tekintettel reciprocitásról lehetne szó olyan értelemben, hogy most már viszont Románia is segíyezhetne a magyar állam területén román iskolákat. A magam részéről azt hiszem, hogy párhuzamok vonását éppen román szempontból tanácsosabb volna szigorúan kerülni, mert ha a magyar honos oláhok és a román honos csángó magyarok között párhuzamot vonunk, és csak ilyen párhuzam bír jogosultsággal, úgy a helyzet Romániára nézve igen kedvezőtlenül alakul. Míg ugyanis az oláhok magyar földön két nagy nemzeti egyházzal, azaz két érsekséggel, több püspökséggel és számos oláh tannyelvű iskolával bírnak, melyeket a magyar állam anyagilag még segíyez is, addig Románia a moldvai csángókkal szemben a legnagyobb nemzetiségi türelmetlenséget tanúsítja, s e népelemnek egyetlen magyar iskolája sincs. Minden félreértés elkerülése végett különösen kívánom hangsúlyozni, hogy a m. kir. kormány egyáltalában nem gondol a csángók támogatására, csak azt a szempontot kívántam kidomborítani, hogy dacára annak a tömérdek lármának, mit Románia a „magyar türelmetlenség és sovinizmus” ellen még az európai sajtóban is csap, és azon a két állam közötti barátságos viszonyal aligha összeegyezettő támadásoknak, melyek a román kormány félhivatalos orgánumának, a *Vointa Natională*-nak hasábjain a magyar nemzet ellen minduntalan ismétlődnek, tényleg Magyarország a nemzetiségi kérdésben összehasonlíthatatlanul türelmesebb és liberálisabb, mint Románia, hol a csángó magyarokkal szemben a legtüzesebb sovinizmus és nemzetiségi türelmetlenség uralkodik.

A közleményt visszazárva, van szerencsém Nagyméltóságodat még tisztelettel kérni, méltóztatnék velem annak idején a Sturdza úr részéről a Gradisteanu-féle interpellációra adandó válasz szövegét közölni.

Csatolandó az iratmány és melléklete. 2 db.

Budapest, 1904. évi január hó 3-án

¹ Az iratot *Klebensberg* jan. 5-én fogalmazta; látta és ugyanakkor felülvizsgálta *Romy* Béla min. tanácsos, ill. *Tarkovics* József államtitkár, kiadta gr. Tisza István miniszterelnök, jan. 6-án.

C

1905 jan. 2

Miniszterelnökségi feljegyzés őgróf Pallavicini János bukaresti osztrák–magyar követ Gradisteanu szenátornak a bukaresti szenátusban a romániai magyar iskolákkal kapcsolatban elhangzott interpellációjáról szóló jelentéséről

ME 1905–XVII–127
(Gépelte, német nyelvű fogalmazvány magyar fordítása)

Külügyminiszter hátratilag és visszakérőleg megküldi [a] bukaresti követ alábbi jelentését :

56. sz. Bukarest, 1904. december 24.

Őgróf Pallavicini

Gradisteanu szenátor interpellációja a magyar iskolákról

1 melléklet

Nagyméltóságú Gróf Úr!

Tegnap Gradisteanu úr elmondta a szenátusban nemrég bejelentett interpellációját (ld. 53/B. sz., f. hó 19-iki jelentést) a bukaresti magyar iskolákról és az új magyar iskolaügyi törvénytervezetről. Eközben természetesen nem volt hiány magyarellenos tirádákban; tárgyi vonatkozásban azonban az interpelláció olyan gyengén volt megalapozva, hogy Haret oktatásügyi miniszter úrnak, akivel egyébként ugyanúgy, mint Sturdza úrral (l. fent idézett jelentést) alkalmam volt az interpellációról annak benyújtása előtt megbeszélést folytatni, nem volt nehéz a Házat kielégítő választ találnia. A kérdéses ülésről szóló tudósítást van szerencsém mellékelten Nagyméltóságod elé terjeszteni. Az interpelláció panasszal kezdődött a magyar újságoknak Romániába való korlátlan bebocsátása ellen, majd áttért az itteni két magyar iskolára, amelyeknek főleg magyar tanítási nyelvét kifogásolja, és az új magyar iskolaügyi törvénytervezet tendenciózus taglalásával fejeződik be. Haret úr, aki a kormány egyetlen képviselője volt a miniszterek padjában, az újságok kérdését egyáltalában nem érintette válaszában, megállapította a bukaresti magyar iskolákról, hogy azok az oktatásügyi hatóság engedélyével és azzal a kötelezettséggel működnek, hogy a román nyelvet és történetet román nyelven tanítsák, végül a magyar iskolatörvény megtárgyalását már abból az okból is visszautasította, mert ez legfeljebb a külügyminiszter feladata lehetne. Ez az interpellációs ügy tehát így kedvező lefolyású volt reánk nézve.

Fogadja stb.

Pallavicini s. k.

17

Iratok a román lakosságú megyék nemzetiségi mozgalma tárgyában

A

1904 jan. 6

Gr. Tisza István miniszterelnök bizalmas körlevele és kérdőpontjai a románok lakta megyék főispánjaihoz a román nemzetiségi mozgalom tárgyában, 1 melléklettel

ME 1904–XIV–152
(Litografált úrlap)

152. I. Bizalmas
M. E.

Méltóságos Főispán Úr!

A román nemzetiségi mozgalom beható, alapos és részletes megismerése céljából a f. alatt idezárt kérdőpontokat állítottam össze, melyeknek megbeszélése végett lesz szerencsém Méltóságodat bizalmas értekezletre felkérni, miért is kérem, legyen szíves az anyagot, lehetőleg konkrét tényekkel és adatokkal támogatva előkészíteni.

A valószínűleg pár hét múlva tartandó értekezlet határidejét Méltóságoddal tudatni fogom.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Budapesten, 1904. évi január hó 6-án

Tisza s. k

Melléklet:

„Kérdőpontok a román nemzetiségi mozgalom tárgyában”

ME 1904–XIV–152
(Litografált irat)

Kérdőpontok a román nemzetiségi mozgalom tárgyában

I. Mutatkozik-e nemzetiségi mozgalom a román intelligencia körében?

II. Kik annak vezetői

1. világi

2. egyházi, és pedig

a) görög katolikus

b) görögkeleti részről?

III. Van-e, s minő központja a vármegye területén? Ha igen, és különösen, ha a vármegye területen a román nemzetiségi akciónak oly pólusa van, mely a vármegye határain túl is terjeszti működését, ennek tüzetes jellemzése.

IV. Kap-e irányítást a megye határain kívül eső tényezőktől, s ha igen, me[1]yektől?

V. Létezik-e valamely összeköttetés, s ha igen, minő az itteni és a Romániában lakó románság között?

VI. Mely lapok szerkesztetnek, illetve adatnak ki a vármegye területén, kik azoknak szerkesztői, munkatársai, kik gyakorolnak befolyást a lap irányára, kik és milyen mérvben támogatják azt anyagilag, minő mérvben vannak a lapok elterjedve?

VII. A román pénzüzetek viszonyai és működése. Közvetlen vagy közvetett úton áldoz-e a pénzüzet és mennyit nemzetiségi célokra? Vezetői, hivatalnokai nemzetiségi kérdésekben milyen magatartást tanúsítanak?

VIII. A román egyletek, társaskörök stb. működés[e].

IX. Mi által és minő eredménnyel igyekez[z]enek a vezetők a népet mozgalomba terelni?

X. Minő a román intelligencia és lelkeszi kar zömének magatartása; annak a nemzetiségi mozgalomban részt nem vevő része bevonható-e a magyar társadalmi és politikai életbe; minő a viszony ezek s a magyar társadalom között?

XI. Minő a román főpapok magatartása, környezetük és papnöveldek szelleme?

XII. Minő intézkedések által lehetne a nemzetiségi mozgalomról alapos, megbízható tájékoztatást szerezni?

B

1904 jan. 9

Vlád Aurél interpellációja Arad megye törvényhatósági bizottságának a románokat választójoguktól megfosztó szabályrendelete tárgyában

Képv. Napló, 1901–1906, XXI. 215–216. l.

Vlád Aurél: T. képviselőház! Törvényisztelet, a törvény végrehajtása, a törvénynek megtartása elsősorban azoknak a kötelessége, akiknek kötelessége felügyelni arra, hogy a polgárok azt megtartsák. Nagyon szomorú dolog, hogy éppen oly részről történnek törvénysértések, akiknek elsősorban felügyelni volna kötelességük arra, hogy a polgárok a törvényt megtartsák. Ilyen esetet vagyok kénytelen a t. háznak bejelenteni, s az esetet, minthogy nagyon fontos és a polgároknak közjogaiba is belevág, bővebben szándékozom a t. háznak előadni.

Arad vármegye törvényhatósági bizottságában az új népszámlálás adataihoz képest elhatározta, hogy a törvényhatósági bizottsági tagoknak a számát 600-ra emeli fel, és így szükségessé vált a választandó 300 bizottsági tagnak beosztása iránt intézkedni. Ez alkalmat a törvényhatósági bizottság felhasználta arra is, hogy a választói kerületeket újból beossza.

Az 1886:XXI. tc. 29. §-a határozottan intézkedik, hogy oly választókerületek alakítandók, amelyek 2–600 választóval bírnak, továbbá kimondja azt, hogy olyan községek, amelyek 200 vagy 200-nál több választóval bírnak, önálló választókerületet alkotnak. A törvények 30. §-a pedig intézkedik aziránt, hogy az egyes választókerület annyi bizottsági tagot válasszon, amilyen arányban áll az illető választókerület választóinak száma a törvényhatóság összes választóinak számával.

Arad vármegye törvényhatósági bizottságának 1903. november 5-én tartott közgyűlésében hozott 1097. számú szabályrendelet a törvény ezen intézkedéseivel merőben ellentétes intézkedéseket tartalmaz, és pedig alakít olyan választókerületeket, amelyek közül pl. Kispereg 171, Forrai-Nagyiratos 46, Petris 181, Drauc 143, Felsővarsánd 138, Gyulavarsánd 128 választóval bír, ezzel szemben Borosjenő 638, Buttyin 777, Alcsill 860, Borossebes 745, Nagyhalmágy 717 és Csucs 1190 választóval bír, tehát ugyanazon törvényhatóság területén van egy 46 választóval rendelkező választókerület, és van egy 1190 választóval rendelkező választókerület.

Meg van sértve a szabályrendeletben a törvénynek azon intézkedése is, hogy azok a községek, amelyek legalábbis 200 választóval bírnak, önálló választókerületet képeznek. Ilyen község van hat, és pedig Pankota 310 választóval, Simánd 228 választóval, Otlaka 205 választóval, Sikló 222 választóval, Borossebes 200 választóval és Buttyin 358 választóval. Hogy az aránytalanságot még szembeötlőbbé tegyem, bátorkodom arra hivatkozni, hogy míg a 46 választóval bíró Nagyiratos négy bizottsági tagot választ, vagyis 122 választóra jut egy bizottsági tag. Ugyancsak az aránytalanságot mutatja, hogy két olyan választókerület közül, amely ugyanannyi választóval bír, az almáskamarási 11, a zárándi kerület pedig 6 tagot választ.

Ilyenformán a választópolgároknak, illetve a megye közönségének az a része, amely inkább ellenzéki szellemű bizottsági tagokat küldött a vármegyébe, meg lett fosztva választói jogától, illetve azok lettek felruházva törvényhatósági bizottsági tag választási joggal, akik a megyei klikk tetszése szerint választották a bizottsági tagokat. Pedig éppen a vármegye az, amely leginkább szorul arra, hogy éber ellenőrzést gyakorló ellenzéke legyen a törvényhatósági bizottságban, hiszen köztudomású tény, hogy Arad vármegye szomorú híre vergődött a legutóbbi időben is a Krivány-féle híres sikkasztás révén.

Ilyen tényállás mellett bátorkodom a belügyminiszter úrhoz a következő interpellációt intézni:

1. Van-e tudomása a belügyminiszter úrnak arról, hogy Arad vármegye a törvényhatósági bizottságának 1903. november 5-én tartott közgyűlésén Arad vármegye szervezete tárgyában hozott 1097/903. kgy. sz. szabályrendelete az 1886. XXI. tc. 29. és 30. §-aiban foglalt intézkedések megszegésével oly választókerületeket alakít, melyek közül Kispereg 171, Forrai-Nagyiratos 46, Petris 181, Drauc 143, Felsővarsánd 138 és Gyulavarsánd 128 választóval; ellenben Borosjenő 638, Buttyin 777, Alcsill 860, Borossebes 745, Nagyhalmágy 717 és Csucs 1190 választóval bír.

2. Van-e tudomása a belügyminiszter úrnak arról, hogy az idézett törvénycikk rendelkezéseinek nyílt megsértésével Pankota község 310 választóval, Simánd 228 választóval, Ottlaka 205 választóval, Sikló 222, Borossebes 200 és Buttyin 358 választóval az idézett szabályrendelet szerint nem képeznek külön választókerületet, és hogy az 1886. XXI. tc. 30. §-a ellenére a szabályrendeletben kontemplált választókerületek által választandó bizottsági tagok nem a kerület választóinak a törvényhatóság összes választóihoz viszonyított aránnyal megfelelő számban esnek az egyes kerületekre, hanem némely kerületek feltűnő előnyben részesülnek mások felett?

3. Ha a m. kir. belügyminiszter úr ezen törvénysértésekről eddig tudomással nem bír, hajlandó-e ezen ügyet alapos tanulmány tárgyává tenni, és Arad vármegye törvényhatósági bizottságának fent idézett 1097/903. kgy. sz. szabályrendeletétől a jóváhagyást megtagadva, azt megsemmisíteni és Arad vármegye közönségét utasítani, hogy új, az 1886. XXI. tc. 29. és 30. §-ait szem előtt tartó szabályrendeletet dolgozzon ki?

Annyival is inkább szükségesnek tartottam ezt az interpellációt megtenni, mert Arad vármegyében egy mozgalom indult meg arra vonatkozólag, hogy ennek a szabályrendeletnek a jóváhagyása a belügyminiszter részéről kieszközöltessék, és a dolgot úgy állítják fel, hogy amennyiben ezen szabályrendelet jóváhagyását a belügyminiszter megtagadná, az kedvezés akarna lenni a románoknak. *(Felkiáltások a jobboldalon: Úgy is van!)* Ez nem kedvezés, ez a törvénynek a megtartása, pedig a törvény megtartása senkire nézve sem képez kedvezményt. Mi sem a kormánytól, sem senki mástól kedvezést nem várunk, de azt elvárjuk, hogy a törvény megtartassék úgy a belügyminiszter, mint a vármegye részéről. Ez így van. Erre vonatkozólag egy Aradon megjelenő újság a dolgot úgy állítja fel, hogy Tisza Istvánnak a nemzetiségi politikáját abból lehetne megítélni, vajon jóváhagyja-e vagy megsemmisíti-e ezen szabályrendeletet. Én azt hiszem, t. képviselőház, hogyha a belügyminiszter megtagadná ettől a törvényszabály-rendelettől a jóváhagyást, ez nem mutatna arra, hogy neki mi a nemzetiségi politikája, legfeljebb azt mutatná meg, hogy a belügyminiszter tiszteli-e a törvényt, vagy sem. Mi nem várunk tőle mást, mint törvénytiszteletet.

C

1904 jan. 17

Az Adevěrul véleménye a „talpasi zendülésről”¹

Amikor enyhe szél kerekedik a tengeren, megmozdulnak a hullámok. Kis idő múlva fekete felhők tornyosulnak az égen, s a csendes szélből hatalmas vihar támad, amely nagy magasságba emeli a tenger tajtékzó hullámait, mely még nem is olyan rég csendes volt.

Jaj a szegény hajósnak, ha abban az időben kis csónakjával [a vizen] jár, hogy nagy halakat fogjon. A hullámok felemelik a könnyű csónakot, a halászt pedig a víz hullámaiba temeti, ahonnan nincs többé szabadulás. Jaj az utasoknak, [ha] csónakkal vagy hajóval ilyen időben más vidékre utaznak. Ha a tenger haragszik, mindnyájukat elnyeli. Kegyetlen a tenger, ha egyszer megharagszik.

Az ember sorsának a tengeren való változásáról írva, eszembe jut a nép. A nép is, miként a tenger, eltúr mindent, nem emeli fel szavát, de ha egyszer megdühödött, akkor a nép is kegyetlen, felkél és elsöpri mindazt, ami az útjában áll. Aki ismeri a népet, nagyon jól tudja ezt. És mégis vannak emberek, akik lábbal tapossák a nép javait és jogait. Ezzel felbőszítik a népet, amely egyszer megdühödik, és [akkor] nem kímél semmit.

A nép könnyen lázad, és olyankor nem lát a dühtől.

Éppen most kapunk híreket az ország minden részéből, hogy a románság megelégette a nyomorúságot és a nélkülözést, és meg akarja változtatni sorsát. És mit tesz? Fellázad. Magyar lapokban olvassuk, hogy a románok az Arad megyei Talpas községben a múlt héten fellázadtak, és kidobták a jegyzőt falujukból. Hasonló hírek érkeznek hozzánk a Bánságból is, Szatmár megyéből és az ország más részeiből.

Ezek a hírek, bár egyrészt örömet okoznak, látva azt, hogy a nép látja végre, milyen igazságtalanságokat kell eltűrnie, és véget akar vetni ezeknek az állapotoknak, másrészt azonban nagy szomorúságot okoz nekünk a népnek ez a megmozdulása.

Miért?

A kérdés nehéz, a felelet könnyű.

Mielőtt rámutatnánk, hogy miért vagyunk szomorúak – nézzük meg, milyen következményei vannak egy lázadásnak.

Vegyük például a talpasi esetet.

A Talpas községi jegyző sok igazságtalanságot követett el a néppel. Ahol csak lehetett, nyúzta a bőrét. De ez nem volt elég. A nép meg volt győződve, hogy a jegyző eltulajdonítja a község pénzét. Így ment ez évekig. A jegyző haladt az átkosság megkezdett útján, a ki nem elégített nép pedig hallgatott, de csikorgatta fogát. A múlt évben vizsgálatot tartottak Talpas községben. Nem tudjuk, kitűdöttak-e a jegyző bűnei, vagy sem, de annyit tudunk, hogy a talpasi nép nem volt jelen a jegyzőnél tartott vizsgálaton, és így nem kapott *elégtételt*. Tehát már egy éve várja a talpasi nép napról napra azt az órát, hogy megszabaduljon [a] jegyzőtől, akit a falu átkaként tartott. Eddig arra vártak, hogy törvényes úton tegyék ki a jegyzőt, de mivel ez nem történt meg, a múlt héten maga Talpas népe szolgáltatott magának igazságot. És most mi következik? A nép elment a község házára. Kihozta onnan a jegyzőt és írnok cimboráját, és kikísérte a falu határáig. Egyebet nem tett a nép. És mégis mit látunk? Alig telik el néhány óra, s íme egy csomó kakastollas csendőr villogó szuronnal átmegy a falun. A következő napon katonák jönnek, két-három század megszállja a falut, mintha háború lenne. És elkezdenek járni a nép között. Ma elfogják az egyiket, holnap a másikat, és jaj annak, aki a törvény kezére kerül. Onnan nincs többé szabadulás. Isten tudja, mennyi ideig nyög a *börtönben* az a munkás, aki egyszer a törvény kezébe került.

¹ A közlemény eredeti címe és leőhelye: *In linište! – Csendben! Adevěrul*, 1904. jan. 17; 2. sz. – Vö. a *Népszava* von., közel egykorú cikkével (*A talpasi jegyző. Népszava*, 1904. jan. 14; 5. sz., 4. l.)

Így hát hiába tett igazságot a talpasi munkásnép. És hiába tesz igazságot országunk más falvainak népe! A nép önerején nyert igazság csak egy napig tart, hogy a következő napon annál nagyobb legyen az igazságtalanság.

A nép hiába lázad fel. A hatalom ellenségei kezében van, akik kegyetlenül megbüntetik a nép bármilyen mozgolódását. Mi a vérünket és a vagyonunkat adjuk oda a katonaságnak. De ha arról van szó, hogy a munkások ellenségeit védjük meg, akkor éppen a mi fiaink és testvéreink lönek le minket.

Most mindenki felteszi a kérdést, hogy hiábavaló-e a nép minden megmozdulása, hogy megváltsa magát a bajtól és a pusztulástól.

Ne vesztésétek el a reményt! Nagy az elnyomás és nehéz a mi kínunk, de megszabadítjuk magunkat.

Nem lázadással. Úgy nem. A szalma hamar gyullad, de rövid ideig ég. Ami gyorsan támad, hamar el is múlik. Így van ez a nép haragjával is. Ha a nép fellázad, felkél, s azt látja, hogy nem viszi semmire, mert a hatalom erősebb, másnap elhagyja magát, elveszti reményét.

A jelszó: ne siessünk!

Nagyon jól tudjuk, és érezzük, hogy nehéz a kín, és keserű az elnyomás, de miért rontsuk el dolgunkat.

Sem lázadással, sem felkeléssel nem segítünk magunkon, anélkül, hogy segítenénk magunkon a törvény útján.

De hogyan?

A törvények most a hatalom kezében vannak, amely úgy forgatja azokat, ahogy neki jólesik. Ezek a törvények a nép kezébe kell hogy kerüljenek.

De ez [csak] a szociáldemokrácia útján lehetséges!

Szervezkedjék a nép a szociáldemokrácia jegyében. Gyűljünk össze mindnyájan a szociáldemokrácia jegyében, és amikor mind együtt leszünk, a miénk lesz a hatalom is!

De menjen minden csendben. Senki se lázadjon fel! Ma még nem jött el az ideje. Még nem érett meg az alma, ne szedjük le. Ha már megérett – megrázzuk a fát, s az almák az ölünkbe hullanak. Várjunk csendben, és ne legyünk olyanok, mint a tajtékozó tenger!

I. S.²

D

1904 jan. 23

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a románlakta vármegyék főispánjaival folytatandó értekezletek tárgyában

ME 1904–XIV–152 (412)
(Gépelt fogalmazvány)

Magyar királyi miniszterelnök
Titkos

Budapesten, 1904. évi január hó 23-án

Tisztelt Barátom!

...A román nemzetiségi mozgalomra kiváló súlyt óhajtván helyezni¹ a románság lakta vármegyék főispánjait több csoportban bizalmas értekezletre hívom meg, mely megbeszéléseknek a % alatt idezárt kérdőív fogja az alapját képezni. Amint a kérdőívből látni fogod, a tervbe vett érte-

² Feltehetően *Salusinszky* Ignác fővárosi szociáldemokrata funkcionárius.

¹ A fekete ceruzával kihúzott (közlésünkben kipontozott), gépelt szöveg a következő: „Bukaresti követésünknek sűrűbben érkező jelentéseiből arról győződtem meg, hogy a román kultúrliga – úgy látszik – megint meg szándékozik mozdulni. Nehogy a „nemzeti kérdés”-nek ez újabb felvetése bennünket készületlenül találjon”. – Fogalmazta *Klebensberg* (jan. 13), látta *Romy* Béla min. tanácsos (jan. 15), felülvizsgálta *Tarkovich* József államtitkár (jan. 16), kiadta gr. *Tisza* István miniszterelnök (jan. 23).

kezleteken olyan tárgyak is megbeszélés tárgyát fogják képezni, melyek a te ügykörödet is közelebről érdeklik. Nem tartanám kívánatosnak, hogy az akció mostani kezdetleges stádiumában közelebbi adatok beszerzése által feltűnést keltsünk, s így a tanfelügyelőknek és egyéb vidéki közegeknek bevonását mellőzendőnek vélném. Hogyha azonban főleg a román főpapságra, lelkészi karra és papnevelő intézetekre az alattad álló minisztériumban már rendelkezésre állnának bizonyos értesülések, köszönettel venném, ha azokat velem annak megjegyzése mellett közölni méltóztatnál, hogy van-e olyan szakreferensed, aki a kilátásba vett politikai természetű és rendkívül diszkrét jellegű megbeszélésekben részt vehetne.

Kiváló tisztelettel:
Tisza

E

1904 jan. 27

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter válaszlevele gr. Tisza István miniszterelnöknek a román nemzetiségi mozgalom tárgyában indított kormányzati akcióval kapcsolatban

ME 1904–XIV–152 (565)

Vallás és közoktatásügyi miniszter
Budapesten, 1904. január 27.
Titkos

Tisztelt Barátom!

A román nemzetiségi mozgalom ellensúlyozása tárgyában e hó 23-án hozzám intézett nagybecsű leveledre válaszolva, tisztelettel közlöm, hogy a vezetésem alatt álló minisztériumban alig vannak a szóban levő cél érdekében felhasználható adatok. A lelkészek politikai magatartására vonatkozó adatok rendszeren a segélyezéssel kapcsolatban kéretnek be esetről esetre az illetékes főispánoktól, kiknek jelentései azonban sokszor ellentmondók és változók. Amennyiben azonban az ezen jelentésekben foglalt anyag esetleg felhasználható volna, az a főispánok előtt úgysis ismeretes.

A görögkeleti román ügyeknek dr. Gömöröy Oszkár miniszteri tanácsos, a görög kat. ügyeknek pedig dr. Várady L. Árpád c. püspök, osztálytanácsos a szakelőadói a vezetésem alatt álló minisztériumban, és meg kell még említenem, hogy Molnár Viktor, államtitkári teendővel megbízott miniszteri tanácsosom, mint erdélyi ember, nagyon jól ismeri az ottani nemzetiségi viszonyokat. Hatásköröm szempontjából azonban nem tartom okvetlenül szükségesnek, ez uraknak az értekezletre leendő meghívását.

Kötelességemnek tartom még megjelölni mindazon egyéneket – ha ugyan általad is nem szemeltettek már ki –, akikről gondolom, hogy tán értékes információkat nyújthatnának. – Ezek: Jancsó Benedek dr. budapesti VI. ker. áll. főgimnáziumi tanár és Moldovány Gergely dr. kolozsvári ny. r. egyetemi tanár.

Kiváló tisztelettel vagyok igaz híved
Berzeviczy

F

1904 júl. 26

Urbán Iván Arad megye főispánjának jelentése és összefoglalója a megyei román nemzetiségi mozgalom tárgyában, I melléklettel

ME 1904–XIV–152 (3384)
(Gévelt irat)

Arad vármegye és Arad sz. kir. város főispánjától
71 f. e. biz.
1904.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Folyó évi július hó 15-én 3384/I. M. E. szám alatt kelt rendeletére jelentem, hogy a hivatolt rendeletet posta kezelési tévedés és még azon körülmény miatt, hogy halálos ágyán fekvő testvérbátyámat kerestem fel Budapesten – kinek állapota oly idegessé és beteggé tett, hogy pár napra a vármegye területén fekvő Menyháza fürdőbe mentem üdülést keresni –, csak folyó hó 22-én vettem kézhez, ez az oka annak, hogy a folyó hó 21-én délután 6 órára a miniszterelnöki palotába egybe-hívott megbeszélésre meg nem jelentem, amiért is távolmaradásomért kegyes elnézését kérve, a megbeszélés tárgyát képező ügyről, gondosan szerkesztett és az egész anyagot felölelő memorandumomat terjeszttem fel; mely ily alakban szerkesztett kimerítő jelentésem talán több alapul szolgálhat, mint az értekezletem rövid felszólalásom.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Arad, 1904. évi július hó 26-án

Urbán Iván s.k.
főispán

Melléklet:

Arad vármegye és Arad sz. kir. város főispánjától

71. f. e. biz.
1904. számhoz

A román nemzetiségi mozgalom Aradon és Arad vármegyében

I. Mutakozik-e nemzetiségi mozgalom a román intelligencia körében?

I. A román intelligencia körében erős mozgalom mutatkozik, melynek bevallott célja a tömörülés, összetartás és a szükséges eszközök beszerzése által az egész románságot faji, nemzetiségi és nyelvi egységben megtartani s az ez ellen irányuló támadásoknak teljes erővel ellenállani. E mozgalom itt Aradon a lehető legszorosabb összefüggésben, mondhatni teljes egységben van a gör. kel. román vallással, s ezért legerősebb támasza a templom és az iskola.

Arad vármegyében és az aradi román politikai és nemzetiségi működési köréhez tartozó többi megyékben e mozgalmak annyira össze vannak forrva a gör. kel. vallással s az aradi gör. kel. román püspökség területkörével, hogy más vallású, pl. görög katolikus románt itt vezérszerephez jutni nem is engednek, sőt azokat érdekkörüktől távol tartani igyekeznek.

A román politikai és nemzetiségi mozgalmak – nagy részben egyházi autonómiájuk széles körű volta miatt – egyházukban nyernek szervezetséget. Az aradi román vezérférfiak közül azok, akik a román egyházmegyében a főszerepet játsszák, vezérei és irányítói is egyszersmind a román nemzetiségi és politikai mozgalmaknak is, melyeknek ügynökei, végrehajtóiként a vidéken a

gör. kel. papok és tanítók szerepelnek. Az egyházi és iskolai autonómia a román nemzetiségi törekvések legerősebb és leghatalmasabb várai, mely törekvéseknek erős támogatói még a román sajtó és pénzintézet.

Nagy mozgalmat fejt ki még a románság a községi, törvényhatósági, országos politikai és társadalmi életben is.

A románok által lakott községekben a román pap és tanító vezérszerepet visz a népesség szám-arányánál fogva, és a községi autonómiában nagy részt igyekeznek biztosítani magának.

Még jellemzőbbek a román nemzetiségi törekvések Arad vármegye megyei életében.

A törvényhatósági bizottsági tagok választásánál teljes erejükkel igyekeznek érvényesülni, s ezért Arad vármegye törvényhatósági bizottságában már eddig is jelentékeny számmal vannak képviselve. A megyegyűléseken jól szervezett ellenzéket képeznek – a törvényhatósági ügyeket élénk figyelemmel kísérik, s minden őket érdeklő tárgynál gyakran felszólalnak – mindenkor román nyelven –, melyeknél a román nép látszólagos érdekéért küzdhetnek, vagy amelyeknél, pl. egyházi, iskolai, országos politikai kérdéseknél – szerintök – nemzetiségi, faji vagy nyelvi egységük érdekében kell síkra szállaniok.

Az országos politikai életben – mint az ország többi román vezérférfiai – úgy az aradiak is sérelmeik folytonos hangsúlyozásával a passzivitást hangoztatták, mely azonban csak abból állott, hogy ők maguk [a] képviselő-választásoknál jelöltként fel nem léptek, jelöltek nem ajánlottak, a választásokban azonban a nép – sokszor a vezetők titkos irányításával – aktív részt vett.

Az aradi románok ezen magatartása az újabb időben megváltozott, s – mint az aradi *Tribuna Poporului* című lap cikkei is igazolják – egész erejükkel igyekeznek a képviselő-választásokban aktív részt venni, oly értelemben is, hogy a román választókerületekben maguk közül kiszemelt román nemzetiségű jelöltet válasszanak meg.

A román intelligencia társadalmi életét a lehető legerősebb összetartás – a magyar társadalomtól való majdnem teljes elzárkózottság –, erős sovinizmus, vallása, nyelve és nemzetiségéhez való feltétlen ragaszkodás jellemzi, s ezért a társadalmi téren észlelhető mozgalmuk is nemzetiségi jellegű.

Az aradi románok nemzetiségi mozgalmait jellemezvén, lehetetlen figyelmen kívül hagynom azt a különbséget, amely a múlt és a mostani mozgalmak között mutatkozik.

A múltban ugyanis 1892–1896 évek körül a román nemzetiségi mozgalmaknak erősen demonstratív jellege volt – a magyar államiság nyílt megtámadása gyakran fordult elő, s a mozgalmak bizonyos támadó jellegűek voltak. A románok Aradon és a megyében nagyobb gyűléseket tartottak, felvonulásokkal – a román nemzeti színeket feltűnően használták: pl. egy vezéremberük (a memorandumper egyik elítélteje: Suciú Aurél, aradi ügyvéd) temetésén, nemcsak a temetést rendező intézet emberei, de a gyászoló közönség nagy része, s a szertartást végző pap is román nemzetiszínű szalaggal vagy övvel jelent meg; vagy pl. egy katonai fősorozás alkalmával az Arad szomszédságában levő Mikalaka községből az állításkötelesek román nemzetiszínű szalag és kokárdákkal vonultak be tüntetőleg a városba. Ilyen és hasonló esetek nemcsak a hatóság beavatkozását vonták maguk után, hanem a közönség között is összeütközést idéztek elő (pl. Mangra Vazul az utcán, illetve egy kávéházban inzultáltatott – a román papnevelő intézet és gör. kel. püspöki aula megtámadása utcai tüntető csoport által stb.).

Az utóbbi időben s különösen néhány év óta a románság Aradon nyílt, demonstratív mozgalmat nem indított, sőt a vezéremberek itt-ott feltűnő módon hangoztatják hazafiságukat s a magyar államhoz való ragaszkodásukat.

A románságnak a múltban tanúsított magatartását mindenestre befolyásolták az akkori viszonyok (memorandumper)¹ s a kormányhatóság által akkor tett intézkedések (nemzeti komité feloszlata),² de az is valószínűnek látszik, hogy az aradi románság magatartására az aradi gör. kel.

¹ L. bőv. Iratok II. 29. sz. irat, 226–272. l.

² Vö, Iratok II. 303. l.

püspök személyében történt változás és a passzivitás felhagyása – s talán a külföldről jövő irányítás is – befolyást gyakorolt, s a mozgalmakat más irányba terelte.

II. Az aradi román nemzetiségi mozgalmak vezetői:

I. Világiak:

Oncu Miklós aradi ügyvéd, ügyvédi gyakorlatot nem folytat, az aradi *Victoria* román takarékpénztár vezérigazgatója. Látszólag a mozgalmakban tevékeny részt nem vesz, de azoknak oszlopos tagja és irányítója.

Veliciu Mihály Arad vármegyei, kisjenői ügyvéd; a memorandumper egyik elíteltje. Igen agilis ember, jó szónok, nagyon népszerű. Oszlopos tag.

Trutia Péter aradi ügyvéd, az aradi gör. kel. szentszék ügyésze. Látszólag igen tartózkodó a mozgalmakkal szemben, tekintélyes, simulékony ember.

Suciu János aradi ügyvéd, értelmes és szenvedélyes szónok.

Raicu Sava (Sebők) az aradi *Victoria* román pénzügyintézet titkára – a mozgalmak egyik legagilisabb tagja.

Dr. Popp C. István aradi ügyvéd, a román nemzetiségi eszmék egyik értelmes és legagilisabb harcosa, jó, igen szenvedélyes szónok. A román nemzetiségi eszmékért külföldön is többször síkra szállt, de az aradi román vezető emberek őt mint erdélyi gör. katolikus embert vezérszerephez nem juttatják, sőt vele – úgy tudom – bizonyos ellenségeskedésben állanak. Az általános román nemzetiségi mozgalmaknak befolyásos tagja, de az aradinak nem vezető embere, s úgy látszik, inkább az erdélyiek mozgalmához húz.

Dr. Goldis László volt állami középiskolai tanár, jelenleg püspöki titkár és az aradi román leánynevelő intézet igazgatója.

Herbay Gyula a Transsylvania biztosító intézet aradi főügynökségének titkára.

Russu Sirianu János az aradi *Tribuna Poporului* című román lap felelős szerkesztője, a mozgalmak egyik legagilisabb tagja.

Feier (Fejér) György Arad vármegyei, borosjenői ügyvéd

dr. Ispravnic Sever aradi ügyvéd,

dr. Tmasdán Livius aradi ügyvéd,

dr. Németh János aradi ügyvéd,

Lázár György aradi ügyvéd,

Papp Vazul aradi ügyvéd, a *Victoria* takarékpénztár ügyésze.

Bocu Sever a *Tribuna Poporului* segédszerkesztője.

2. Egyháziak:

a) görög katolikus:

Az aradi mozgalmak vezetői között görög katolikus papok nincsenek. Mint fentebb említve volt, az aradi mozgalmak a görögkeleti egyházi élettel oly szoros összefüggésben állnak, hogy ezekben gör. kat. papok vezető szerephez nem jutnak. Arad vármegyében különben is igen kevés a gör. kat. lelkészek száma, s ezek a nagyváradi, az aradi esperesség pedig a lugosi gör. kat. püspök fennhatósága alá tartoznak. A gör. kat. lelkészek magatartása teljesen kifogástalannak nem mondható – általánosságban, de a nemzetiségi mozgalmaktól általában tartózkodnak, s azokban Aradon és a vármegyében vezető szerepet nem visznek –, sőt irányukban a vezető görögkeletiek részéről bizonyos bizalmatlanság nyilvánul.

b) görögkeletiek:

Mangra Vazul nagyváradi gör. kel. püspöki helynök, volt aradi román teológiai tanár. Az aradi mozgalmak egyik legnépszerűbb vezetője. Igen agilis, tehetséges és energikus ember. Metianu aradi püspöksége alatt a tanári állásától fel volt függesztve. Abban az időben mint a legnagyobb román nemzetiségi agitátor volt ismeretes (memorandumperben való szereplés, inzultálása 1892. évben stb.), Goldis püspöksége óta azonban magatartása – mint általában az itteni románságé is –

megváltozott, s más irányt vett. Goldis halála után aradi gör. kel. püspöknek választott meg, de megválasztását legfelsőbb helyen nem erősítették meg. Metianu volt aradi püspök és közte bizonyos ellentétek állottak fenn. A mostani püspököt, Papp I. Jánost Mangra pártja választotta meg.

Ciorogariu Romulus, az aradi román papnevelő intézet igazgatója.

Vatian Traján aradi gör. kel. román plébános.

Gurbán Konstantin Arad vármegyei, borosjenői gör. kel. esperes.

Popovits György szentszéki előadó és esperes Arad vármegyében, Világoson.

Az aradi román mozgalmak vezetését illetőleg azt lehet mondani, hogy azokban Oncu Miklós, Velics Mihály, Mangra Vazul és Ciorogár Romulus viszik a vezérszerepet, a mozgalmakban pedig Suciú János, Russu S. János, Raicu Sebők, Vatian Traján mint legagilisabb tagok szerepelnek.

III. Van-e a nemzetiségi mozgalmaknak központja a vármegye területén? Ha igen, s különösen, ha a vármegye területén a román nemzetiségi akciónak oly pólusa van, mely a vármegye határain túl is terjeszti működését, ennek tüzetes jellemzése:

A nemzetiségi mozgalmaknak Arad vármegye területén központja nincs, de központja ezen mozgalmaknak a vármegye székhelye: Arad sz. kir. város. Az itteni román nemzetiségi akció működése a város és vármegye határain túl is terjed. Mint e mozgalmak általános jellemzésénél említve volt, az aradi mozgalmak a görögkeleti egyház autonómikus életével teljesen össze vannak forrva, s ezért a mozgalmak az aradi gör. kel. püspöki egyházmegye egész területkére kiterjednek, s nevezetesen elsősorban Arad vármegye és Arad városra, azután Bihar, Temes, Torontál, Krassó-Szörény, Hunyad és Csanád vármegyékre.

Az akció hullámverése természetesen legerősebb Arad vármegyében. Az itteni mozgalmakat az I. alatt feltett kérdésnél jellemeztem. Hogy a mozgalmaknak a felsorolt többi vármegyében minő jellege és hatása van, nem tudhatom, de tekintettel arra, hogy a többi vármegyében a gör. kel. románok száma aránylag kisebb, mint Arad vármegyében (talán Krassó-Szörény és Hunyad vármegyét kivéve. A Bihar megyei románok nagyobb része gör. kat.), s a népesség is amott inkább vegyes ajkú, azt hiszem (Krassó-Szörény és Hunyad vármegyét kivéve), a mozgalmak sehol sem oly erősek, mint Arad vármegyében. Arad a délvidéki román nemzetiségi mozgalmaknak egyik legjelentékenyebb pólusa, s az itteni mozgalmak az erdélyrészi románság mozgalmától bizonyos tekintetben szeparálva vannak. E mozgalmak az egyházi autonómián kívül erős támasszal bírnak az aradi *Victoria* takarékpénztár és a *Tribuna Poporului* című lapban.

IV. Kap-e a mozgalom irányítást a megye határain kívül eső tényezőktől, s ha igen, melyektől?

E mozgalmak központja Arad város s a gör. kel. románság; a papok, [a] tanítók s [az] intelligencia nagy számánál fogva legkedvezőbb talaja Arad vármegye. A vezéremberek nagy része a városban, egy része a vármegye területén lakik, s a mozgalmakat innen irányítják, s ezért a vármegye területén kívül eső tényezőktől irányítást alig kap. A központi mozgalmak vezetői közül csakis Mangra Vazul püspöki helynök lakik a városban és megyén kívül: Nagyváradon, ki azonban Aradon gyakran megfordul, s úgy az egyházi, mint politikai, nemzetiségi és társadalmi mozgalmakban tevékeny részt vesz.

Ha az aradi mozgalmak az ország határain belül más tényezőktől nem is kapnak irányítást, de a mozgalmaknak a megye határain kívül is vannak oszlopos tagjai. Ezek a zsinati tagok egy része, továbbá az előkelőbb papok.

Nem hagyhatom megemlíteni nélkül azt sem, hogy az aradiaknak bizonyos összeköttetése kell hogy [legyen] a Brassó és Szeben megyékben lakó románsággal. A mozgalmakat illetőleg az, hogy a gör. kel. metropolita érsek Szebenben székel, közömbös dolog, mert a jelenlegi érsek és volt aradi püspök, Metianu az itt vezérszerepet vivő férfiakkal nincs jó viszonyban, s így alig tehető fel, hogy az aradiak

Szebenből várnanak, vagy kapnanak irányítást. Az a körülmény azonban, hogy az aradiak a szebeniek és brassóiakkal elég sűrűn érintkeznek, s hogy az aradi *Tribuna Poporuluir*a a szebeni[ek] és brassóiak jelentékeny számmal fizettek elő, az ottani elvtársak jelentékeny számára enged következtetni.

V. Létezik-e valamely összeköttetés, s ha igen, minő az itteni és a Romániában lakó románság között?

Ezt teljes bizonyossággal nem lehet tudni, de feltehető, hogy igen. Mangra Vazul, Metianu püspöksége alatt, midőn tanári állásától fel volt függesztve, sűrűn járt át Romániába. Russu S. János – bár Arad megyei ember – az aradi állami tanítóképző intézet elvégzése után Romániába – ha jól tudom – Bukarestbe ment ki, s több évi állandónak tervezett ott-tartózkodás után jött vissza Aradra, hogy a *Tribuna Poporului* szerkesztését átvegye. – Mondják – de pozitív adatokkal be nem igazolható –, hogy Goldis halála után Mangra Vazulnak püspökké történt megválasztását Romániából támogatták, s állásában való megerősítése érdekében is közbenjártak.

Általában az a nézet, hogy az aradiak mozgalmát Romániából irányítják, és pénzzel is támogatják.

VI. Mely lapok adatnak ki és szerkesztetnek a vármegye területén, kik azoknak szerkesztői, munkatársai, kik gyakorolnak befolyást a lap irányára, kik és milyen mérvben támogatják azt anyagilag, minő mérvben vannak a lapok elterjedve?

A román lapok Arad vármegye székhelyén Arad sz. kir. város területén szerkesztetnek, és adatnak ki. Ezek a lapok a *Tribuna Poporului* és a *Biserica si Scola* (Templom és iskola) című román lapok. A *Biserica si Scola* csak egyházi és iskolai ügyekkel foglalkozik. Szerkesztője Prika György, kiadója az aradi gör. kel. román szentszék.

Sokkal nagyobb fontossággal bír a *Tribuna Poporului*, melynek szerkesztője Russu Sirianu János, segédszerkesztője Bocu Sever. Munkatársai: Goldis László szentszéki titkár, Koszta János-Szekula Sever szentszéki előadó, Csorogár Romulus szemináriumi igazgató. A lap tulajdonosa, Barcianu Popovits Aurél nagyszebeni lakos. A lap irányára minden biztonnyal az aradi mozgalmak vezetői gyakorolnak befolyást, s nevezetesen: Mangra Vazul, Veliciu Mihály, Oncu Miklós, Ciorgariu Romulus stb. A lap fölött a főfelügyeletet állítólag a *Victoria* pénzügyintézet igazgatói választmánya gyakorolja.

Hogy a lapot kik és mily mérvben támogatják anyagilag s nevezetesen, hogy kap-e anyagi támogatást egyesektől, pénzügyintézetektől s Romániából, azt kipuhatolni nehezen lehet. A lap különben oly nagy számú előfizetővel bír, hogy magamagát fenntarthatja, s más anyagi segélyre nemigen szorul. Megemlítésre méltó különben, hogy a lap előfizetőinek száma az utóbbi években csökkent, különösen Arad város területén. Néhány évvel ezelőtt a lap 1500–1600 példányban nyomtatott, míg ma alig 1000 példányban.

A *Tribuna Poporului* elterjedését a beszerzett adatok nyomán a következőkben ismertetem:

1. Arad vármegyében.....	107 példány,
2. Arad sz. kir. Városban.....	100 példány,
3. Temes vármegyében	93 példány,
4. Krassó–Szörény vármegyében	91 példány,
5. Hunyad vármegyében	72 példány,
6. Szeben vármegyében	55 példány,
7. Bihar vármegyében	51 példány,
8. Brassó vármegyében	46 példány,
9. Torontál vármegyében	33 példány,
10. Budapesten	21 példány,
11. Alsófehér megyében	18 példány,

12. Szilágy vármegyében	12 példány,
13. Csanád vármegyében	11 példány,
14. Beszterce-Naszód vármegyében	07 példány,
15. Fogaras vármegyében	07 példány,
16. Békés vármegyében	06 példány,
17. Kolozs vármegyében	05 példány,
18. Kis-Küküllő vármegyében	04 példány,
19. Szatmár vármegyében	02 példány,
20. Máramaros vármegyében	02 példány,
21. Maros–Torda vármegyében	02 példány,
22. Csongrád vármegyében	01 példány,
23. Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében	01 példány,
24. Vas vármegyében	01 példány,
25. Szlavóniában	01 példány,
26. Romániában	87 példány,
27. Bécsben	07 példány,
28. Németországban	03 példány,
29. Bulgáriában	01 példány,
30. Amerikában	<u>01 példány,</u>
Összesen	848 példány

A *Tribuna Poporului* elterjedését feltüntető számok érdekesen igazolják azt, hogy az aradi román nemzetiségi mozgalmak Arad vármegyén és a városon kívül tényleg leginkább Temes, Krassó–Szörény, Hunyad, Szeben, Bihar, Brassó vármegyékre, tehát az aradi gör. kel. román püspökség területkörén (Brassót és Szebent kivéve) hatnak leginkább, a romániai előfizetők nagy száma pedig a romániaiaknak az aradi mozgalmak iránti érdeklődését sejteti.

A *Tribuna Poporului*, melynek elterjedését nagyban támogatják az aradi mozgalmak vezetői, bizonyára több ingyen példányban is szétküldetik.

A lap iránya: a nemzetiségi mozgalom támogatása és a nemzetiségi szellem ápolása. Élénk figyelemmel kíséri és tárgyalja a román egyházi, iskolai, társadalmi, politikai, továbbá a vármegyei és községi önkormányzati ügyeket.

Cikkeiben erősen támadja a kormányt, hatóságokat s a zsidóságot. Utóbbi időben, amióta az Arad vármegyei román nép között a szocializmus nagy tért hódított – a lap sokszor szocialisztikus ízű cikkeket közöl – a román nép és vezetőik megnyerése végett. A lap a képviselő-választásokon leendő magatartásra is erősen készíti a hangulatot a nemzetiségi jelöltek érdekében.

VII. A román pénzüzetek viszonyai és működése. Közvetlen vagy közvetett úton áldoz-e a pénzüzet, és mennyit nemzetiségi célokra? Vezetői, hivatalnokai nemzetiségi kérdésekben milyen magatartást tanúsítanak?

Arad vármegye területén román pénzüzet nincs. Arad sz. kir. város területén azonban van: a *Victoria*, mely pénzüzet 1887. évben alapított. Ez a pénzüzet 200 000 korona alaptőkével kezdte meg működését, s ma már alaptőkéje 600 000 koronára, tartalékalapja pedig közel 370 000 koronára emelkedett. A pénzüzet forgalma igen nagy és kiterjedt. Arad város és vármegyén kívül az erdélyrészi vidékeken csinál nagy forgalmat. Azt, hogy a *Victoria* akár közvetlen, akár közvetett úton áldoz-e pénzt, és mennyit nemzetiségi célokra, alig lehet teljes bizonyossággal megtudni, mert ha áldoz is, ezt olyan címen teszi – s ez teljesen az igazgatóság titka –, melyből a valóra rájönni nem lehet.

A pénzüzet vezetői és hivatalnokai nagy részben vezetői és szereplői az aradi nemzetiségi mozgalmaknak is. Az intézet vezérigazgatója Oncu Miklós, titkára Raicu Sebő. Az igazgatóság elnöke

Veliciu Mihály, tagjai többek között: Mangra Vazul, Ciorogáriu Romulus, Trutia Péter, Vatián Traján. A felügyelő bizottság elnöke: Feier György, s tagjai között van dr. Iszpravnik Szever. Mind ugyanazok az egyének, kiket az aradi mozgalmak vezetésében is előkelő szerep illet. Ez a körülmény is bizonyosága annak, hogy a pénztintézet a mozgalmak erős támogatója. A pénztintézet betétjeinek jelentékeny részét az aradi gör. kel. román szentszék és az egyházközségek szolgáltatják.

Mint fentebb említettem, pozitív adatokkal nem igazolható az be, hogy a *Victoria* nemzetiségi célokra anyagi áldozatokat hoz, az azonban kétségtelen, hogy a nemzetiségi törekvéseknek erős támasza. Az is bizonyos, hogy a pénztintézet emberei legtevékenyebb vezetői és harcosai a mozgalmaknak, s hogy az intézet révén a románságra erős befolyást gyakorolnak. A gör. kel. román papok és tanítók – mondhatni – a pénztintézet ügynökeiként is szerepelnek, a pénztintézet pedig azt a viszonyt, mely közte és a vele szemben adósként szereplő román nép nagy tömege között fennáll, politikai és nemzetiségi céljainál saját, illetve ügyük javára nagyon is kihasználja. Jellemző különben a pénztintézetre, hogy hitelt könnyen nyújt magas százalékra és tekintet nélkül a hitelt igénylő nemzetisége, vallása és politikai magatartására, ami részben a vagyon szaporítása iránti törekvése, részben azonban talán az igazgatóság önző anyagi érdekei kielégítésére enged következtetni.

VIII. A román egyletek, társaskörök stb. működése

Arad vármegye területén jelentékenyebb egylet, társaskör nincs, Arad sz. kir. város területén van három egylet és egy társaskörnek nevezhető intézményük.

1. Az „Associatiune nationale aradane pentru cultura poporului romanu „ (Román Népművelődési Egyesület) egy román kultúregyesület, mely már 1867. év óta áll fenn, s kormányhatóságilag jóváhagyott alapszabályokkal bír. Célja a román nép „nemzeti” művelődése, különös tekintettel a román nemzeti irodalomra és társadalmi művelődésre. Ennek fejlesztése olvasás és írás útján volna keresztülviendő, minden politikai vitatkozások kizárásával.

Az egyesület elnöke Trutia Péter ügyvéd. A románság érdeklődése ezen egylet iránt ma már nem nagy.

2. „A román tanítók egyesülete”, mely 1897. évben alapított jóváhagyott alapszabályokkal. Célja az iskolai nevelés és tanítás körébe tartozó ismeretek gyarapítása. Elnöke: Csontea Tivadar.

3. „Az aradi és vidéki román nők egyesülete”, mely 1886. év óta áll fenn, s melynek tagja lehet minden román. Az egylet egy oly alap megteremtése érdekében alakult, melyből egy felsőbb és leányelemi iskolával bír gör. kel. román leányinternátus létesítése céloztatott. Az alapot már meg is teremtték, s a leányinternátus ma már létesítve van. Az internátus célja mindenesetre az, hogy a román nemzetiségi szellemet és érzelmeket a román nőkben és a nők útján is fejlesszék és ápolják.

Az intézet belső életéről és szelleméről keveset tudhatni, mint a többi román intézetek nagy részéről. Ha a hazaellen[ség] vádjával nem is illethetők mindenkor, az ott uralkodó szellem hazafiasnak nem mondható. Jellemző különben erre a román leánynevelő intézetre, hogy a növendékek nyilvános helyeken, utcán stb. is a román nemzetiszíneket megfelelően kombinálva, feltűnő módon viselik ruházatukon.

4. A „Casa Națională” (Nemzeti ház) címen [az] 1902. évben létesített, s társaskörnek nevezhető intézmény. Az intézménynek Arad egyik nagyobbára románok által lakott külvárosában saját háza van, melynek helyiségeiben pórtáncok, hangversenyek, műkedvelői előadások és különböző felolvasások tartatnak. Ezen mulatságokban legtöbbször a külvárosok román parasztnépe, de sokszor az intelligencia is részt vesz. A pórtáncok vásár- és ünnepnapokon a délutáni órákban, a hangversenyek és a műkedvelői előadások pedig este tartatnak. Tartatnak ezeken kívül a parasztságot érdeklő s különösen a mezőgazdaság s kertészet körébe vágó felolvasások is.

A „Casa Națională” célja a román parasztnépet az iszákosságtól, korcsmázás és tivornyázásoktól elvenni, s erkölcsi és szellemi művelődését elősegíteni. Az intézmény vezetői: Oncu Miklós, Raicu Sebő, Russu Sirianu János és Ciorogariu Romulus. A „Casa Națională” eddigi működése ellen sem politikai, sem más tekintetből kifogás nem emelhető, sőt népművelési szempontból előnyösnek

is mondható, nem lehetetlen azonban, hogy a vezetők rejtett célja az, miszerint a román parasztságot befolyásuk alá hajtván, alkalomadtán velük rendelkezhessenek is.

A felsoroltakon kívül a „Casa Națională”-nak bizonyosan egyik célja az is, hogy a román parasztnépet összetartsák, s idegen befolyásoktól elszigeteljék.

Az aradi román egyeteknek és társasköröknek általában – a szorosán vett nemzetiségi mozgalmak szempontjából – nagyobb jelentőségük nincs, annyiban azonban mindenesetre van, éspedig nem csekély jelentőségük, hogy a románságot nyelv[ben] és kultúrában összetartják, a vezetők befolyását biztosítják, s őket mások befolyásától távol tartják.

S hogy ez így van, azt az a körülmény is igazolja, hogy a nem román egyetek, egyesek vagy hatóságok által megindított bármilyen közigazgatási, ipari, kulturális stb. mozgalmat a román intelligencia nemcsak nem támogat, hanem attól a román parasztságot is elvonni igyekszik.

IX. Mi által és minő eredménnyel igyekeznek a vezetők a népet a mozgalomba terelni?

A román parasztnép általánosságban csendes és rendkívül könnyen befolyásolható és vezethető nép. Megy az után, aki foglalkozik vele, aki sorsával – habár látszólag is – törődik. Nagyon vallásos, babonás, de alacsony értelmiségénél fogva mélyrehatóbb kérdésekkel, politikával, nemzetiségi dolgokkal nem törődik.

Él máról holnapra, s ha ma megvan a betevő falatja, a holnappal jóformán nem is törődik.

Legnagyobb befolyással van rá a papja. Egyrészt mert nagyon vallásos, másrészt, mert a papjával mintegy együtt él, s ez, meg a tanító az egyedüli emberek, akikhez ügyes-bajos dolgában bizalommal fordul. A hatósági közegek iránt, akikkel rendszerint papja és tanítója sem él jól, bizalmatlan, mert az nem él közte, vele nem foglalkozik, s ha foglalkozik is, az neki nem kellemes (sorozás, adóbehajtás, végrehajtás, büntetések stb.).

A román parasztnép tehát majdnem teljesen ki van szolgáltatva papja és tanítója befolyásának, aki pedig rendszerint a nemzetiségi mozgalmak végrehajtója. Egyrészt hagyományos neveltetés[nél] és vérmérsékleténél fogva, másrészt pedig, mert felettes egyházi hatósága és az egyházi autonómiában szerepet vivő világi vezető emberek ezt tőle el is várják, vagy abbéli működése előtt szemet hunynak. Hogy pedig ezek a felettes egyházi hatóságok mily irányítást adhatnak papjaiknak, annak jellemzésére elég arra rámutatni, hogy az aradi nemzetiségi mozgalmak vezetői egyúttal az egyházmegyei autonómia legbefolyásosabb, majdnem korlátlan hatalmú emberei is.

A rendkívül széles körű egyházi autonómia igen erős vára és melegágya a román nemzetiségi aspirációknak, s ha még hozzávesszük azt, hogy a román intelligencia és papság különben is hajlik a túlzásokra, bátran állíthatjuk, hogy a templom és az iskola az, amely a román népet a mozgalomba tereli, s illetve amellyel mint eszközzel őket a mozgalmakba terelik. Ez magyarázza meg azt a körülményt is, hogy a román intelligencia egyházi és iskolai autonómiáját olyan féltve őrzi.

A mozgalmaknak hatalmas eszközei továbbá a román pénzüzetek és a román sajtó is.

Az aradi román pénzüzetet, a *Victoriának* a mozgalmakban való szerepléséről a 7. pontnál emlékeztem meg, s így ezúttal csak ismételhetem azt, hogy a *Victoria* és az aradi román vezetőség között erős összeköttetés áll fenn s hogy ez a pénzüzet egyrészt pénzzel, másrészt azon viszonyánál fogva, mely közte és a nép nagy tömege között fennáll – a nemzetiségi mozgalmaknak erős támasza.

A román sajtó természetesen csak a románság írni-olvasni tudó részére van befolyással.

A román népre befolyást gyakorol végül a román intelligencia igen erős összetartása, mely a néppel szemben is mindig a származás, nyelv, vallás és nemzetiség közösségére; az „egy házból névből” való származásra hivatkozik.

Ezen tényezők között, melyekkel a román nép leginkább összetartatik és a mozgalomba tereltetik, a vallást s illetve egyházi autonómiájukat, s ennek révén a gör. kel. román papok befolyását kellett leginkább kiemelnem.

Erről szólva azonban lehetetlennek tartom megemlítés nélkül hagyni azt, hogy az utóbbi években a papoknak a köznépre való befolyását erősen csökkentette két jelentékeny tényező: a baptizmus

és szocializmus. Ez a két tényező az utóbbi években jelentékeny hatást gyakorolt az Arad megyei és – azt hiszem – az egész délvidéki románságra.

A baptizmus és felekezetenkívüliség először elszakította a román népet a papjától, de tartani lehet attól, hogy az ekként vezér nélkül maradt nép nagy része a szocialista apostolok védőszárnyai alá menekül.

Van olyan vélemény is, mely a baptizmust és felekezetenkívüliséget a román nép között terjeszteni, a papok befolyását ezzel csökkenteni óhajtja.

Tagadhatatlan, hogy a román papok nagy részének állambontó befolyását szükséges lenne csökkenteni, de nem vallás árán. A teljesen tudatlan és elhagyott román nép vallásától megfosztatván, feltétlenül egy másik állambontó hatalom: a szocializmus és anarchizmus martaléka lenne, és sokkal veszedelmesebb eleme lenne az államnak, mint a több intelligenciával bíró magyar szocialista.

X. Minő a román intelligencia és lelkészi kar zömének magatartása, annak a nemzetiségi mozgalomban részt nem vevő része bevonható-e a magyar társadalmi és politikai életbe: minő a viszony ezek s a magyar társadalom között?

A román intelligencia és lelkészi kar zöme a nemzetiségi eszmék híve, s nemcsak a magyarsággal szemben szinte ellenséges, vagy nagyon tartózkodó, hanem még a mérsékeltbb románsággal szemben is, ha ezek magyar hazafiságuknak vagy a magyarsággal való szimpátiájuknak némi jelét adják, ellenséges magatartású, s ezeket maguk közül kirekesztik, „renegát”-nak tartják. A román papság nagy része Aradon és a vármegyében határozottan a nemzetiségi mozgalmak támogatói, nagy részben meggyőződésből, kisebb része pedig kénytelenségből is, mert feljebbvalóik és az autonómiában befolyással bíró tagok is azok.

A román világi intelligencia zöme szintén a nemzetiségi mozgalmak támogatója.

A román intelligencia és papság Aradon és a vármegyében nemzetiségi érzés és törekvésben teljesen összeforrott egységet képez, és teljes egyetértéssel működik.

Társadalmi érintkezésükben is egy egészet képeznek, s onnan nemcsak a magyarságot, de még a velük mindenben egyet nem értő románságot is kizárják.

A nemzetiségi érzésben való ezen egyetértés minden mozgalmukban érezhető: községi, törvényhatósági, társadalmi és egyházi életükben.

A román intelligencia kisebb részét képezik azok, kik mérsékeltbb érzelmeket táplálnak, vagy a mozgalmakban egyáltalában nem vesznek részt, és pedig vagy csak kénytelenségből, (pl. a közszolgálatban állók egy része) vagy meggyőződésből.

A mozgalmak mérsékeltbb elemei érvényesülni nem tudnak, azok pedig, kik meggyőződésből állanak a mozgalmaktól távol, magukról életjelt nem adnak.

Ami a románságnak a mozgalmakban részt nem vevő része és a magyar társadalom közötti viszonyt illeti, azt általában rossznak mondhatom, s ennek nagy részben nemcsak a románság, hanem a magyar társadalom és sokszor a magyar sajtó indokolatlan támadásai az oka.

A magyar társadalom a román túlzók hazaellenes magatartását általánosítja, s minden román származású ember ellen bizalmatlan, kit a hazafiatlanság vádjával gyakran ok nélkül illet.

A magyar sajtó egy része szenzációhajászatból a nemzetiségi kérdést folyton felszínen tartja, a valósággal ellenkező cikkeket közöl, s a románságot általánosságban igen gyakran minden ok nélkül és igen erősen támadja.

A magyar társadalom és sajtónak ilyen magatartása számtalan hazafias gondolkodású, jó érzelmű román embert kergetett a túlzók táborába.

Arra a kérdésre, hogy a románságnak a mozgalmakban részt nem vevő része bevonható lenne-e a magyar társadalmi és politikai életbe: határozottan igennel felelek, megjegyezvén azonban, hogy ehhez bizonyára sok idő és a társadalom jóakarata lenne szükséges.

Ennek keresztülvitelére legcélszerűbbnek tartanám, ha elsősorban társadalmi téren történnék oly mozgalom, melynek célja lenne a románság hazafias részét a magyar társadalmi életbe vonni.

Szükséges lenne továbbá a magyar sajtó jelentékenyebb részére befolyást gyakorolni, hogy a románsággal szemben általánosságban gyakorolt és sokszor ok nélkül túlzásba menő magatartását mérsékelje.

Ha a románságnak a magyar társadalmi életbe való bevonása ily módon előkészítettik, a románság arra való része a magyar társadalmi és politikai életbe bevonható lenne.

E célból legcélszerűbbnek tartanám, ha néhány olyan előkelő s úgy a magyarság, mint a románság előtt is tekintéllyel bíró egyén egy nagyobb szabású akció megindítására megnyerhető lenne, mely akció célja lenne először a románságnak mérsékeltebb elemeit a túlzók táborából teljesen kivonni, s olyan tömörülésre bírni, melynek programja előzetesen precizíroztatnék, s a kormány intencióival sem ellenkeznék.

Egy ilyen mozgalomnak, mely arravaló egyének által vezetve a románság nagy részének a kormány által is elfogadható programot adna, igen nagy jelentősége lenne.

A románság túlzó elemei ugyanis jelenleg – habár titokban – feltétlenül magyar államellenes elveket vall[anak], a mérsékelt elem pedig – habár a túlzók mozgalmát nem is támogatja – a magyar társadalmi és politikai élettől nagyobbára elvonultan, tétlen szemlélődésbe merül, de a túlzók terrorizmusa következtében magyar érdekeket sem támogat.

Ezek az elemek azok, amelyek egy mérsékelt és a magyar hazafisággal is teljesen összeegyeztethető program útján a magyar társadalmi és politikai életbe idővel bevonhatók lennének. E célból igen üdvös lenne még a románság arravaló és minden tekintetben feltétlenül megbízható részét, különösen ifjúságát a magyar állami hivatalokba bevonni s magyar vidéken elhelyezni.

A túlzók mozgalmának csökkentésére hathatós eszköz lenne, ha a külföld s különösen Romániából jövő befolyás és támogatás megszüntethető s ha a gör. kel. autonómia megszorítható lenne.

XI. Minő a román főpapok magatartása, környezetük és papneveldeik szelleme?

A görögkeleti román főpapokat illetőleg, s különösen az aradi viszonyokat szem előtt tartva, az lehet mondani, hogy a gör. kel. püspökök papságuk és egyházmegyéjük hazafiatlan nemzetiségi mozgalmait vagy nem tudják, vagy nem akarják mérsékelni, s bár ők maguk nyíltan a nemzetiségi mozgalmakat nem támogatják, de hazafias érzelmeiknek sem igen adnak kifejezést.

A széleskörű autonómia következménye, hogy a püspöki székbe rendszeren a többségben levő túlzók embere kerül, vagy ha nem ilyen, akkor mindenesetre olyan egyén, kit vagy gyengeségénél, vagy érzelmeinél fogva mindenben környezete vezet és befolyásol.

A román főpapok környezete és papneveldeik szelleme teljesen kifogástalan nem lehet. A papneveldek szellemét az onnan kikerülő papoknak általában hazafiatlannak mondható szelleme mutatja, melyet úgy látszik, a főpapok környezete megfékezni vagy mérsékelni nem akar.

Az aradi viszonyokat illetőleg azt mondhatni, hogy az egyházmegyei autonómiában román nemzetiségi mozgalmak vezetői viszik a főszerepet, s hogy a gör. kel. papok nagy része erős támogatója a nemzetiségi mozgalmaknak.

XII. Minő intézkedések által lehetne a nemzetiségi mozgalomról alapos, megbízható tájékozást szerezni?

A nemzetiségi mozgalmakról alapos és teljesen megbízható tájékozást igen bajos, csaknem lehetetlen szerezni. A mozgalmak vezetői ugyanis nagyon zárkóztak és titkolódnak, annyira, hogy tervükről sokszor a legbennfentesebb egyének sem tudnak meg semmit.

A magyarokkal ritkán érintkeznek, s nemzetiségi dolgokról nem szeretnek beszélni.

A mozgalmakról biztos tájékozást csak olyan egyén nyújthatna, ki közöttük él, s minden tervüket ismeri. Ilyen ember azonban a tervet el nem árulja. Más kisebb szerepet vivő román egyéneknek ily célból való megnyerése nem sokat ér, mert az ilyen ember vagy egyáltalában nincs abban a helyzetben, hogy a mozgalmakról biztos tájékozást szerezzen, vagy pedig kevés intelligenciájánál fogva

biztosnak vesz olyan dolgokat is, amik nem azok, s ezért információi sem értékesek, sem megbízhatók nem lesznek.

A mozgalmak természete és szervezete az ország különböző részén más-más lehet, s ezért egyes-e célból megbízott egyének tehetnek is hasznos szolgálatot, de az aradi mozgalmak természetét és szervezetét ismerve, itt Aradon ily módon célt érni alig lehet.

Ily körülmények között legcélszerűbb a rendőrhatalóságokat a nemzetiségi viszonyok és mozgalmaknak a viszonyokhoz mért legmegfelelőbb módon leendő tanulmányozására és megfigyelésére utasítani, hogy annak lehetőleg minden mozzanatáról tájékozást szerezhessenek, és adandó alkalommal felvilágosítást is adhassanak.

Arad, 1904. évi július hó 26-án

Urbán Iván
főispán

G

[1904 júl. 26]

Ismeretlen szerző emlékirata az Arad megyei nemzetiségi viszonyokról¹

ME 1904–XIV–152 (3384)

Az aradi görögkeleti román egyházmegyében az utóbbi időben ros[s]zra fordultak az állapotok, és pedig oly nagy mérvben, hogy súlyos következményei máris érezhetők. Ezen rossz irányú fordulatnak fő oka azon tény, hogy az egyházi hatalom birtokában és az egyházmegyei kormányzat élén azok az emberek állanak, akik az Aradon megjelenő *Tribuna* című napilap körül csoportosulnak, és akik az egyházi adminisztrációt úgy vezetik, annak ügyeit úgy intézik, hogy azzal a *Tribuna* céljait előmozdítsák. Nevezett lap programjában különösen két sajnós körülmény szerepel, nevezetesen:

1. hogy a magyarországi románok magatartása külföldről, Bukarestből befolyásoltassék és vezéreltessék;

2. hogy a román nép a magyar társadalomtól egészen elzárkózzék. Ezen rosszindulatú irányban a nevezett lapot két magyarországi születésű, jelenleg *Bukarestben*² lakó egyén vezeti, név szerint *Slavici*² János és *Brote Eugen*, mégpedig nem úgy, ahogy a magyarországi román nép jóvolta kívánja, hanem amint azt² a külföld sugalmazza és parancsolja.

Slavici János a Nagyszebenben megjelent *Tribuna* című lap egyik alapítója és szerkesztője volt, és mint ilyen a fent említett irányban írt cikkei miatt el is volt ítélve. Később Bukarestben telepedett le, ahol a Magyarországon tett szolgálatai jutalmául mint egy leánynevelő intézet igazgatója nyert alkalmazást. Onnan terjeszti tovább a téves tanokat az Aradon megjelenő *Tribunában*. Ennek bizonyítékául szolgál különösen az 1904. évi *Tribuna* 5. számában Slavici János aláírással megjelent azon cikk, melyben *nyíltan kimondja, hogy az összes románság központja Bukarest*.² Igaz ugyan, hogy Slavici János ezen cikkében később hozzáteszi, hogy ez a „központ” csak kulturális szempontból értendő, de ezen magyarázata mit sem változtat eredeti kijelentésén.

Brote Eugen szintén több éven át szerkesztette ugyanilyen irányban a Nagyszebenben megjelent *Tribunát*. Ő volt az 1892. évben fölterjesztett román „Memorandum” egyik ügyvivője és szerkesztője. És amikor ezen tette miatt a hatóságok részéről ellene és társai ellen per indított, Romániába szökött, hol jelenleg egy ismert államférfiú szolgálatában áll, akinek protekciójában

¹ Az Arad megyei főispán emlékiratához csatoltuk a fenti, ismeretlen szerzőtől származó, feltételezhetően egykorú emlékiratot. Az irat hátlapjára kék ceruzával feljegyezték: „Memorandum aradi román viszonyokról.”

² Kék ceruzával aláhúzva.

részesül mint eszméinek agense és szócsöve az Aradon megjelenő *Tribunában*. Ő írta továbbá a német nyelven megjelent „Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn” című könyvet, és általa lett közzétéve a „Memorandum” fölterjesztése után a nyugat-európai sajtóban több cikk az úgynevezett román ügyről Magyarországon, mely cikkek azután mint a nyugat-európai sajtó közleményei és mint a külföldnek a román nemzeti ügyben nyilvánított közvéleménye a Nagyszebenben megjelent *Tribunában*, valamint követőjében, az aradi *Tribuna Poporului*ban román fordításban közöltettek. Emellett Brote és Slavici, valamint Magyarországon lakó társaik azon felfogással is éltek, hogy minden hazafiásan gondolkozó románt, akinek a nép előtt tekintélye és befolyása volt, a romániai sajtóban megtámadtak és piszkoltak, azután pedig a támadó cikkeket különösen az aradi *Tribuna Poporului* vasárnapi számában, mely a parasztnép között el van terjedve, közölték.³ Mindezt azon veszélyes célból tették, hogy

1. a hazai törvények alapján álló és működő románokat a nép előtt diszkreditálják és lehetlenné tegyék;

2. a nép hitében azon meggyőződést teremtsék és megerősítsék, hogy a román egyház és a román nép kulturális, politikai és gazdasági fenntartására és fejlődésére a *Tribunában* fejtegetett eszmék és törekvések az egyedül üdvözítők. Ezen félrevezetésnek a szüleménye mindazon viszály, mely az utolsó években a román nép körében mutatkozik, és mindazon körülmény forrása, mely megakadályozza a román népek a magyar társadalomhoz való közeledését.

A többször említett iránynak Aradon és az aradi egyházmegyében szószólói a következők:

Oncu Miklós szentszéki ülnök, az aradi *Victoria* bank igazgatója;

Goldis László az aradi szentszék titkára;

Feliciu Mihály kisjenői ügyvéd, az egyházmegyei zsinat egyik fővezetője;

Russu Sirianu János szentszéki ülnök, az aradi *Tribuna* felelős szerkesztője;

Mangra Vazul;

Szekula Szever szentszéki előadó, az aradi gör. kel. román tanítóképző tanára, a *Tribuna*³ segédszerkesztője;

Popoviciu György szentszéki előadó, világosi esperes;

*Ciorogariu Romulus*³ szentszéki ülnök, az egyházmegyei tanítóképző és papnövelde igazgatója;

*Cosma Aurel*³ temesvári ügyvéd, szentszéki ülnök;

*Dr. Opreán Nesztor*³ Nagyszentmiklósi ügyvéd, szentszéki ülnök;

*Trailaszcu János*³ kisjenői esperes;

*Dr. Szucsú János*³ aradi ügyvéd, szentszéki ügyész;

*Marta Sándor*³ zsinati tag;

*Zsivulescu Prokop*³ radnai esperes;

*Petrovici Aurel*³ nagylaki ügyvéd, szentszéki ülnök;

*Dr. Cosma Gábor*³ belényesi ügyvéd, zsinati tag;

*Szerb Gherasim*³ belinci (Temes megyei) esperes;

*Minulescu Pál*³ nagykomlósi (Torontál megyei) esperes; és a legtöbb zsinati és szentszéki tag.

A felsoroltak és híveik az utolsó általános (országgyűlési) képviselőválasztásig a passzivitás és a „Memorandum” legnagyobb szószólói voltak, azóta pedig az aktivitást hirdetik és sürgetik; nem azon indokból, hogy a közügyet szolgálják és előmozdítják, hanem saját önző céljaikért és különösen azért, hogy a külföldnek azt mutassák, miszerint a románlakta vidékeken ők a helyzetnek az egyedüli urai.

Egyházi ügyekben ezen csoport törekvése különösen három irányban nyilvánul, és pedig:

1. az egyházi állások betöltésénél;
2. fegyelmi ügyek elbírálásában;
3. a fiatalság nevelésében.

³ Piros ceruzával aláhúzva.

Mióta az Oncu–Veliciu–Szucsu csoport az egyházmegyei kormányzat élén áll, a következő előkelőbb egyházi állások töltették be:

1. a Temes megyéhez tartozó belinci kerületi esperesi állása, mely a kerület nagy többségének ellenére a *szentszék*³ által lett betöltve a mostani esperes, *Szerb Gherasim*³ személyével, akinek különben is kánonjogi hibái vannak, amelyek miatt egyáltalán papi állást sem foglalhatna el, egy sokkal képzetesebb pályázó mellőzésével, csupán azért, mert a nevezett csoportnak vak híve, a másik képzetesebb pályázó pedig nem az. Ezen esperesi kinevezés ellen különben a fennálló szabályok értelmében fellebbezés is adatott be az aradi szentszék útján a metropoliai szentszékhez ezelőtt négy esztendővel; de ez a fellebbezés minden sürgetés dacára az aradi szentszék irattárában elintézetlenül hever a mai nap is.

2. Az aradi szeminárium régi képzett és kitűnően bevált tanárai közül hárman csupán azért, mert nem voltak a nevezett csoport hívei, annyira üldöztettek, hogy kénytelenek voltak állásukról lemondani és az intézettől megválni. Ezen három tanár névleg: Petrovici János, jelenleg a brassói román gimnázium rendes tanára, dr. Dragomir György jelenleg papnöveldei tanár Karánsebesen és dr. Proca György ez idő szerint érseki szentszéki titkár Nagyszebenben. Ezen három kipróbált jeles tanerő helyébe alkalmazást nyertek az Oncu csoport hívei közül mások, akik képzettség és jellem tekintetében távol állnak elődeiktől, és egyedüli érdemük az, hogy a *Tribuna* eszméiért lelkesednek, s azoknak alázatos, hű szolgálói. Szembetűnő volt különben egy 1904. év február havában történt képezdei tanári kinevezés. Az aradi szentszék által tudniillik kinevezve lett egy Szekula Szever nevű egyén, aki különben mint szentszéki előadó is alkalmazva van. Ez az egyén iskoláit Bukarestben végezte, és egészen más eszmékben lett fölnevelve. Kinevezése csupán azért történt, mert a *Tribunánál* mint segédszerkesztő szolgálatokat tett.

3. *Szentszéki egyházi előadónak*³ 1903-ban szabályellenesen lett megválasztva a világosi esperes, Popovici György, csupán azért, mert a *Memorandum* egyik szószólója és felterjesztője volt, nálánál képzetesebb és kifogástalan szolgálatok által jogosítottabbak mellőzésével.

4. Betöltés alá kerülve a radnai esperesi állás, erre több képzetesebb és jogosítottabb pályázóval szemben egy fiatal ember, *Zsivulescu Procop*³ lett kinevezve a szentszék által az előbbivel egyenlő érdemek jutalmazásaképpen.

Általánosságban mondhatni, hogy az aradi gör. kel. román egyházmegyében úgy a papi, mind a tanítói állások betöltésénél az utóbbi időben a *Tribunánál* szerzett érdemek az egyedül irányadók.

Fegyelmi ügyekben pedig arról nevezetes pár év óta az aradi szentszék, hogy a *Tribuna* hívei mindent megengedhetnek maguknak, míg mások hazafias gondolkozásuk miatt sokszor üldözve lesznek.

Ami a tanítóképzőben és a papnöveldeben az ifjúság nevelését illeti, az ez idő szerint az uralkodó rendszernek egészen megfelelő, nevezetesen oda törekszik, hogy a fiatalság a *Tribuna* csoport vak híveivé neveltessék, és így később annak céljait szolgálhassa. Ebbeli törekvésük sikerrel is jár, mert a fiatalság nap-nap mellett látja, hogy a mai körülmények között csak úgy boldogulhat, ha a *Tribuna* hívének mutatja magát.

Ezen áldatlan állapotok fenntartása céljából a *Tribuna* csoport nemcsak hogy visszaél a zsinati tagok választásánál, de még törvénytelen eljárásra is képes. Így pl. a közelmúltban a többek között a megválasztott Novák István nyugalmazott járásbíró és Boksán Szever szolgabíró az aradi zsinat által nem lettek igazolva, mert a *Tribunának* nem hívei; ezekkel szemben igazolva lettek a kisebbségben maradt Petrovici Aurel nagylaki ügyvéd és szentszéki ülnök és dr. Iszpravnik Szever aradi ügyvéd és szentszéki ügyész, mint a *Tribuna* csoport lelkes hívei.

Ezen veszélyes állapot mindaddig fog tartani, míg a *Tribuna* vezetői egyben vezetői a *Victoria banknak* is:³ akár mint felügyelő bizottsági, akár mint bíráló választmányi, akár mint igazgatósági tagok, akár pedig mint vidéki pénzügensek, mert ez hatalmával uralni fogja az egyházmegyéjét minden.

³ Piros ceruzával aláhúzva.

ügyében mindaddig, míg a hazafias érzelmű románság nem látja elérkezettnek az időt arra nézve, hogy velük eredményre való kilátással szembeszállni merjen, amire ez idő szerint a talaj még előkészítve nincsen.

H

1904 dec. 3

Kristóffy József Szatmár megyei főispán jelentése Tisza István miniszterelnöknek a román nemzetiségi mozgalom ellensúlyozása tárgyában indított akciója tárgyában

ME 1904–XIV–152 (3384)

Szatmár vármegye és Szatmárnémeti szab. kir. város főispánja
221. elnöki szám

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Hivatkozással 152/1904. és 3384/1904 eln. számú nagybecsű leirataira jelentem, hogy román nemzetiségi mozgalom a kormányzatomra bízott vármegye területén alig mutatkozik. Román intelligencia – a lelkészi kart kivéve – alig van. Egyes papok a nemzetiségi eszmének csinálnak ugyan propagandát, de nem sok reménnyel és eredménnyel. E téren eddig különösen Lukács László lacfalusi, Lupán Miklós kisbányai, Marchis Romulus tományai és Pap Elek razari lelkészek dolgoznak, jóllehet meg kell jegyezni, hogy Lukács László az utóbbi időben csendesen viseli magát.

Román egyetek nincsenek, s a lelkészi kar magatartása csendes. Feltétlenül egyikben sem lehet megbízni, de a magyar társadalmi és politikai életbe egy része bevonható lenne. Sokan a szilágyi és erdélyi románokkal összeköttetésben vannak, s a *Szelezsana* Szilágy megyei közművelődési egylettől kapnak irányítást.

A román nemzetiségi mozgalom központja az *Astra* román nemzeti közművelődési egyesület, mely az *Astra* központjával, a nagyszzebeni *Comitéval* áll összeköttetésben, s onnan kapja irányítását

Az, hogy az itteni és romániai románság között van-e összeköttetés, nem tudható, de valószínű.

Nagybányán a *Revista Catolica* adatik ki, szerkesztője és kiadója Lukács László lacfalusi görög katolikus lelkész, a lap Nánásy István könyvnyomdájában jelenik meg.

Pénzintézetek: A Réztelek és vidéki önszegélyező Népbank, román célokra nem áldoz, vezetősége kifogástalan magyar, csak a részvényesek többsége román, továbbá a „kisbányai persely szövetség”, elnöke Lupán Miklós, nemzetiségi célokra nyilvánosan nem áldoz, s a belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabályai vannak; a „Chiorana” nemzetiségi célokra áldoz-e, nem tudható, végre a „Satmareana” román pénzintézet, mely nemzetiségi célokra nem áldoz. Hivatalnokai és vezetői erős nemzetiségi érzelműek, de nem agitálnak.

A Romániába való kivándorlás nagyon ritka, onnan át szintén nincs bevándorlás. Összeköttetést legfeljebb a papok tartanak fenn, privát levelezés vagy esetleg közvetett, titkos úton.

A román főpapok magatartása erős román, de félve tiltja az agitációt. Ellenségei minden olyan törekvésnek, mely a népet magyarosítaná; így az állami iskolák szervezésének megakadályozására a papokat szigorúan utasították.

A papnöveldek és szemináriumok szelleme a lehető legrosszabb, minden nemzetiségi bajnak a szeminárium az oka.

A fentiekben vázolván a román nemzetiségi mozgalom ügyét, véleményem szerint oly intézkedések által lehetne a nemzetiségi mozgalomról alapos és megbízható tájékozást szerezni, ha a politikai hatóság bízhatná meg annak ellenőrzésével és megfigyelésével, s e célból a hatóságok rendelkezésére megbízható ügynökök bocsájtatnának.

Ezt a magam részéről célravezetőnek tartanám.

Nagykároly, 1904. december 3.

Kristóffy
főispán

18

Iratok Vlád Aurélnak a Hunyad megyei Zám községbeli gör. kel. népiskola tanköteleseivel kapcsolatban benyújtott interpellációjáról

A

1904 jan. 9

*Vlád Aurél képviselőházi interpellációja gr. Tisza István miniszterelnökhöz és Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a Zám községbeli tanköteleseknek a felekezeti iskola látogatásától való eltiltása és az állami iskolába való kényszerítés tárgyában¹**Képv. Napló, 1901–1906, XX. 216–217. l.*

Vlád Aurél: T. képviselőház! Még egy másik ügyre vonatkozó interpellációt is leszek bátor előterjeszteni, amely esetben a marosillyei főszolgabíró és Zám község elöljárósága által éppen olyan flagránisan meg lett sértve a törvény, mint amilyen flagránis törvénysértést képezett az általam előbb felhozott eset.

Az ügy felvilágosítása céljából szükségesnek tartom a tényállást előadni úgy, amint arról a helyszínen meggyőződtem. A marosillyei főszolgabíró a múlt ősön egy rendeletet adott ki Zám község elöljáróságának, amelynek értelmében felosztotta a községet két részre, és a község egyik részében levő gyermekeknek kötelességévé tette, hogy az odavaló állami iskolába kell járniok, a község másik részében lakó gyermekek szülőinek pedig megengedte azt, hogy gyermekeiket a felekezeti iskolába küldjék el. Ez a rendelet, melyet a községi elöljáróság a helyi szokás szerint kidobolás útján tett közhírré, nyilván ellenkezik az 1868-ik évi XXXVIII. tc. 6. §-ával, mely a szülőknek megadja azt a jogot, hogy gyermekeiket olyan iskolába küldjék, amilyenbe ők akarják, sőt odahaza is taníttathassák őket, csak kötelességükké teszi, hogy később a gyermekek nyilvános iskolában vizsgát tegyenek. De nem elégedett meg ezzel a marosillyei főszolgabíró, hanem hogy törvénytelen rendeletének fogamatot is szerezzen, azokat a szülőket, akik gyermekeiket nem az állami iskolába, hanem a felekezeti iskolába küldték, a községi bíró által megbüntette, mint olyanokat, akik gyermekeiket nem küldik iskolába. Így törvénytelen módon lett több zárnai lakos megbüntetve. Bátorkodom a névsort felhozni: Tok Konstantin, Jónás Titus, Józsa Zosim, Jank Áron, Lukács Deneáse, Ilika Juon, Ilika Niculae, Morariue Juon, Urs Juon, Negru George, Jónás Alexandra, Petrucz Juon, Neagu Vaszie, Adam Antone, Burzse Moisze, Morariu Maricza, Karaje Szaveta, Burzse Androne és Jakob George.

Ezen községi lakosokkal szemben a büntetést addig ismételtette a községi bíró által, míg azok a kényszernek engedve, gyermekeiket a felekezeti iskolából ki nem vették, és az ő törvénytelen rendeletéhez alkalmazkodva, be nem írátták az állami iskolába.

Kiss Ernő: Derék szolgabíró!

Vlád Aurél: Aki a törvény ellenére cselekszik, derék szolgabíró? Akkor derék szabadelvű párt önök is. Aki a törvényt megszegi, az nem derék! (*Zaj.*) De nem elégedett meg evvel a szolgabíró, hanem hogy hatalmát kimutassa, ezen törvénytelen bírságokat törvénytelen úton, zálogolás útján hajtotta be. Ilyen tényállás mellett, amelynek valóságáról én magam győződtem meg a helyszínen, és amelynek valóságáért én magam kezeskedem, bátorkodom a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz, valamint a belügyminiszterhez a következő interpellációt intézni (*olvassa*):

A Zám községben levő iskolaköteles gyermekeknek a gör. kel. felekezeti iskola látogatásától való eltiltása és az állami iskolába belépésre törvénytelen eszközökkel való kényszerítése tárgyában.

¹ Az interpelláció szövegét az OL VKM eln. 1904: 439. irat mellékleteként is megtaláltuk.

1. Van-e tudomása a miniszter uraknak, hogy a marosillyei járási hatóság hivatalos hatalmával visszaélve, a községi elöljáróság útján a zámi szülők egy részének köteleességévé tette, hogy iskola-köteles gyermekeiket ne az ottani gör. kel. felekezeti, hanem az állami iskolába írássák be?

2. Van-e tudomása a miniszter uraknak arról, hogy a zámi községi bíró a marosillyei főszolga-bíró parancsára azon szülőket, akik a törvénytelen rendeletet nem respektálva, gyermekeiket nem az állami, hanem a gör. kel. felekezeti iskolába írátták be és járátták, mindaddig pénzbírsággal sújtotta, amíg gyermekeiket a felekezeti iskolából ki nem vették, és az állami iskolába be nem írátták?

3. Van-e tudomása a miniszter uraknak arról, hogy az így törvénytelenül megbüntetett szülők a büntetéspénzekért meg lettek zálogolva és így a következő zámi lakosok: Tok Constantin, Jónás Titus, Józsa Zosin, Jank Áron, Lukács Deneaszé, Ilika Juon, Ilika Niculae, Jacob Niculae, Morariu Juon, Urs Juon, Negru George, Jónás Alexandru, Petrucz Juon, Neagu Vaszilie, Adam Antone, Burzse Moiszé, Morariu Maricza, Karaje Szaveta, Burzse Androne és Jakob George kénytelenek voltak a pénzbüntetést kifizetni?

4. Amennyiben a miniszter urak ezen visszaélésekről tudomással nem bírnának, hajlandók-e ezen ügyben szigorú vizsgálatot elrendelni, s annak eredményéhez képest a hatalmukkal visszaélő köztisztviselőket szigorúan megbüntetni; a törvénytelenül felhajtott bírságokat a befizetőknek visszafizetni; a még be nem fizetett bírságok behajtása iránti eljárást megszüntetni és a törvénytelenül kirótt bírságokat törlésbe hozni?

Elnök: Az interpelláció ki fog adatni a vallás- és közoktatásügyi, valamint a belügyminiszter úrnak.²

B

1904 jan. 13

Réthy Lajos Hunyad megyei tanfelügyelő jelentése Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek Vlád Aurél interpellációja tárgyában

VKM eln. 1904:439

175. szám

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

*Vlád Aurél országgyűlési képviselőnek a Zám községi tankötelesek beiskolázása tárgyában a képviselőház f. hó 9-iki ülésén Nagyméltóságodhoz intézett interpellációjára*¹ van szerencsém a helyzetet teljesen feltűntető jelentést tenni.

1. Zám község lakossága az 1900. évi népszámlálás szerint 1025 lélek. Mindennapi tanköteles összeíratott a folyó iskolai évre 120.

A község két részből áll. Egyik a földesúri és üzleti telep a Maros partján; a másik a földművelő nép tulajdonképpeni községe. A kettőt egymástól jelentékeny hegy választja el. Rendes közlekedési útja a hegy megkerülésével gyalog embernek jó félórát tarthat.

*A földműves községben van gör. kel. felekezeti iskola, a telepen állami, mindkettő egytanítós.*¹

A gör. kel. iskola is tulajdon, bár nem elég magas épületben van elhelyezve. A *tanterem területi térfogata 7x6,5 m². Tanítója okleveles.*¹ Az 1902-ben végzett iskolalátogatás alkalmával csak négy osztálya volt. Egyéb tantárgyakban a tanítási eredmény kielégítőnek jeleztetett, *de a magyar nyelvben nem, habár a tanító tud magyarul.*¹

Újabb meglátogatása éppen most következik sorra.

² Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter 1904. ápr. 4-én válaszolt Vlád Aurél interpellációjára. (Szöveget l. E irat.)

¹ Piros ceruzával aláhúzva. – Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiégésekor – elpusztult.

Az állami iskolát a telepi lakosság kérésére és jelentékeny hozzájárulása mellett szervezte a kormány. Annyira virágzott, hogy még a szomszédos Arad és Temes megyékből is voltak tanulói. Egy ideig második tanítót kellett adni. A létszám akkor csökkent meg, amikor Temes és Arad közel fekvő részein is állami iskolák állítottak.

Az állami iskola gondnokságának elnöke, dr. Csernovits Mihály nagybirtokos gör. kel. vallású. Tanítója Zsoszán Zsófia, akinek atyja gör. kel. román, anyja ev. ref. magyar volt. Románul éppen olyan jól beszél, mint magyarul. Általános elismerés szerint egyike a legderekabb tanítóknak. Az állami iskola érdekeit elejétől kezdve buzgón szolgálta Lakatos Demeter gör. kel. vallású, román nemzetiségi körjegyző, egyszersmind gondnoksági tag.

Ezekből látszik, hogy azon állami iskolában a gör. kel. románság minden jogos érdeke teljes méltánylásra számíthat.

2. Van szerencsém eredetiben becsatolni 1903. évi 4238., 4349., 4454., 4589., 4602., 4710. és 5082. számú ügyirataimat.

Mielőtt ezeket kivonatolnám, följegyzem, hogy a folyó iskolai év elején több községnél (Zám, Dobra, Lozsád, Algyógy) mutatkozott törekvés a román gyermekeknek az állami iskolától való mesterséges visszatartására.

Zámon a tanítónő október 2-án kelt jelentése szerint a felekezeti iskolába beíratott 62, az állami 22 helybeli és 13 más községbeli; *36 sehova sem.*¹

Még szeptember 29-én megkerestem a marosillyei járás főszolgabíróját, hogy a felekezeti iskolába csak annyi gyermeket engedjen beírni, ahány az 1868. évi 38. tc. 27. §-a értelmében *a térfogat szerint fölvehető;*² a többit kényszerítse az állami iskolába.

A főszolgabíró személyesen állapította meg a felekezeti iskola térfogatát, és megkeresésem értelmében járt el.

A terület szerint fölvehető gyermekek közül egyetlenegy sem távolított el, és nem kényszerítette az állami iskolába menni.

*Most már kellőleg be van népesítve a felekezeti iskola is, az állami is.*¹

Október 19-én kelt 4589. számú iratomban fölfejtettem az illetékes gör. kel. esperesnek, hogy a felekezeti iskola törvényen alapuló jogai éppen olyan védelmet találnak, mint bármely másé.

„A lakosságnak jogában áll, hogy annyi tanulót adjon be abba, ahányat azon iskola az 1868. évi 38. tc. 27. §-a szerint befogadhat. Azt azonban meg kell akadályoznom, hogy annyinak beíratásával, amennyi be nem fogadható, egyszerűen ürügyet keressenek a tankötelezettségi törvény kijátszására.”³

Még csak azt kell érintenem, hogy október 9-én kelt 4454. számú intézkedéssel saját felelősségemre jelentékeny előnyöket nyújtottam a gör. kel. tanulók szüleinek.

A becsatolt ügyiratok visszaküldését mély tisztelettel kérem.

Déva, 1904. január 13.

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája
Réthy Lajos
kir. tanfelügyelő

² Oldalt, lapszéli jegyzetként, piros ceruzával az alábbi megjegyzést találtuk: „Az a kérdés, 1868 óta épült-e az iskola.”

³ Oldalt megjegyezve: „Ez az állapot teljesen törvényes!”

C

1904 márc. 2

*Perczel Dezső, a képviselőház elnökének átíratva Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez
Vlád Aurél interpellációja tárgyában¹*

VKM eln. 1904:439 (1206)

A képviselőház elnöke
11.556 szám
1904

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Vlád Aurél képviselő úr 1904. évi január hó 9-én a Zám községben levő iskolaköteles gyermekeknek a gör. kel. felekezeti iskola látogatásától való eltiltása és az állami iskolába való belépésre törvénytelen eszközökkel való kényszerítése tárgyában interpellációt intézett Nagyméltóságodhoz és a belügyminiszter úrhoz.

Miután ezen interpellációnak előterjesztése óta a házsabályok 204. §-ában említett 30 nap eltelt, arra Nagyméltóságod becses figyelmét felhívom.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapesten, 1904. évi március hó 2-án

Perczel
a képviselőház elnöke

D

1904 márc. 17

Tisza István, a belügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök átíratva Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszternek a Vlád Aurél interpellációjára adandó válasz tárgyában¹

VKM eln. 1904:439 (1482)

Magyar királyi belügyminiszter
Szám: 1317/1904.

Kizárólag saját kezéhez

eln.

Határidő – – –

A válaszirat alapjául szolgáló megkeresés, jelentés.....

száma: 1206 eln. 1904.

Tárgy: Vlád Aurél országgyűlési képviselőnek a Zám községi
állami iskola ügyébenei interpellációja

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Fenti számú nagybecsű átíratára van szerencsém Nagyméltóságodnak a csatolmányok visszaküldése mellett válaszolni, hogy részemről készséggel hozzájárulok ahhoz, hogy Vlád Aurél országgyűlési képviselőnek a Zám községben levő iskolaköteles gyermekeknek a gör. kel. felekezeti iskola látogatásától való eltiltása és az ottani állami iskolába való belépésre történt kényszerítése tárgyában a képviselőház folyó évi január hó 9-én tartott ülésében mindkettőnkhez intézett interpellációra,

¹ Az iraton a következő fekete ceruzával írt feljegyzést találtuk: „NB. A ház elnökének esetleg majd felelni.” – Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiegészéskor – elpusztult.

¹ Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiegészéskor – elpusztult.

melynek tárgya különben is inkább Nagyméltóságod hatáskörébe tartozik, a választ a képviselőházban nevében is Nagyméltóságod adhassa meg.

Részemről csak azt kívánom megjegyezni, hogy a marosillyei főszolgabírónak azon eljárása, hogy a kir. tanfelügyelő felszólítására az 1868. évi XXXVIII. tc. 27. §-a alapján elrendelte, hogy tekintettel a tanterem térfogatára, közegészségi szempontból az iskolába 50 gyermeknél több befogadható ne legyen, s az ezen számon felül törvényellenesen felvettek törültsenek, s az állami iskolába leendő beiratkozásra utasíttassanak, nem kifogásolható, s éppúgy helyes és törvényes, hogy a főszolgabíró utasítására a községi előljáróság az állami iskolába gyermekeiket ismételt felszólítás dacára beiratni nem akaró szülőkkel szemben az előbb idézett törvény 4. §-a értelmében a bírságolási eljárást folyamatba tette.

Budapesten, 1904. évi március hó 17-én

Tisza

E

1904 ápr. 14

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter válasza a Zám községben történt iskolaügyi visszaélések tárgyában

Képv. Napló, 1901–1906. XXIV. 49–50. l.

Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszter: T. képviselőház! Vlád Aurél képviselő úr a képviselőház folyó évi január 9-iki ülésében hozzám és a miniszterelnök úrhoz mint belügyminiszterhez, interpellációt intézett, amelynek szövegét lesz szerencsém felolvasni...¹

Az ügyállásnak alapos megvizsgálása után (*Halljuk! Halljuk!*) az igen t. miniszterelnök úr mint belügyminiszter megbízásából az ő nevében is van szerencsém az interpellációra válaszolni, és a következőkben fejteni ki a tényállást: (*Halljuk! Halljuk!*)

Zám Hunyad megyei község két részből áll. Az alsó, a Maros-partján levő rész egy ipartelep és a földbirtokos telepe körül csoportosul; a felsőt földművesek lakják, és ezen felső részt a Maros-parti résztől nagyobb távolság és egy meglehetősen jelentékeny hegy választja el.

A felső, hegyi községben van egy gör. kel. felekezeti népiskola; a Maros-parti részben pedig az illető telep lakosságának és birtokosságának utánajárására, kérése és hozzájárulása következtében egy állami népiskola létesítetett. Az állami népiskola létesítésénél a kormány figyelemmel volt az ottani gör. kel. vallású és román ajkú lakosság minden méltányos igényére. Az állami népiskola tanítónője román származású, gör. kel. vallású, a román nyelvet tökéletesen beszélő nő; az állami népiskola gondnokságának elnöke gör. kel. vallású, tekintélyes földbirtokos, és az állami népiskola gondnokságában helyet foglal az ottani gör. kel. vallású s román nemzetiségű körjegyző is. Azt hiszem tehát, hogy már ezen tények is igazolják azt, hogy az ottani állami népiskola egész szervezete, berendezése és vezetése kezességet nyújt abban a tekintetben, hogy az ottani gör. kel. vallású és román ajkú lakosságnak minden törvényen alapuló igénye ezen iskola keretében méltánylásra találhat. (*Helyeslés.*)

Egészen a legújabb tanévig nem is fordult elő semmiféle fennakadás. A lakosság a helyi viszonyok szerint oszlott meg a két iskola között. Újabb időben azonban bizonyos mozgalom és áramlat mutatkozott, amely az állami iskola közelében lakó szülőket attól, hogy gyermekeiket az állami népiskolába járassák, visszatartani igyekezett. Ennek a mozgalomnak magyarázatául vagy legalább illusztrálására hivatkoznom kell arra a tényre is, hogy míg az állami népiskolában, dacára annak, hogy a tanító tud magyarul, a magyar nyelv tanítása eddig majdnem teljesen eredménytelen volt.

¹ Vlád Aurél interpellációjának szövegét 1. a 18/A sz. iratban.

A gondnokság panaszt emelvén a fennforgó állapotok miatt, azokat előbb a tanfelügyelő, azután a tanfelügyelő megkeresésére a főszolgabíró is megvizsgálta, és megállapította, hogy a felekezeti népiskolába, amelynek tanterme térfogatánál fogva – az 1868. XXXVIII. tc. 27. §-ának megfelelően, miután csak 39 négyszögletes területű – legföljebb 40–50 tankötelest fogadhat magába, mégis nem kevesebb, mint 72 tanköteles iratkozott be, míg ugyanakkor a nagyobb befogadási képességgel bíró állami népiskolába csak 22 tanköteles iratkozott be, a többi 26 pedig egyáltalában be nem iratkozott, és iskolába nem jár.

Látva ezen helyzetet, a főszolgabíró a gondnoksággal és a tanfelügyelővel egyetértőleg olyképpen intézkedett, hogy meghagyván a felekezeti iskolában azon tanulókat, akiknek szülei a felekezeti népiskola közelében, vagyis a hegyközségben laknak, szám szerint 50-et, azon szülőket, akik közelebb laknak az állami népiskolához, és akiknek a gyermekei 2–3 kilométernyi utat voltak kénytelenek megtenni, hogy az állami népiskola elkerülésével a felekezeti népiskolába jussanak, akik tehát a felekezeti iskola túlszűfoltását, vagyis a teljesen törvénytelen állapotot idézték elő, mert a törvény szerint ezek nem lettek volna felvehetők az iskolába, utasította, hogy a közelebb fekvő állami népiskolába járassák gyermekeiket (*Általános, élénk helyeslés.*), és azokat a szülőket, akik gyermekeiket ennek az intézkedésnek dacára az állami népiskolába való járástól visszatartották, tekintet nélkül, vajon jártak-e azok a gyermekek a felekezeti iskolába, amely törvény szerint őket nem is fogadhatta be, avagy egyáltalán nem járnak iskolába, mint iskolamulasztó gyermekek szüleit megbírságotla. (*Általános, élénk helyeslés.*)

Bátor vagyok itt, t. ház, utalni az 1868. évi XXXVIII. tc. 27. és 28. §-ainak világos rendelkezéseire. Ezek közül a 27.§, amely a felekezeti iskolákra is érvényes, így szól: „Az újonnan építendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak, s a gyermekek létszámához mérten – egy teremre 50–60 gyermeket, s minden gyermekre legalábbis 8–12 négyszöglábnyi helyet számítva – elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető termekkel legyenek ellátva.”

A 28. § pedig ezeket tartalmazza: „A népiskolai hatóságok, felekezeti, községi, megyei és kormányközegek egyaránt kötelesek minden hatáskörükhöz tartozó eszközökkel odahatni, hogy a már fennálló iskolai épületek is, amennyiben az előbbi szakaszban említett kellékeknek nem felelnek meg, mind a hitfelekezetek, mind a községek által, mihelyt lehetséges, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakíttassanak át.”

Ez a törvény 36 év előtt hozatott. Azt hiszem tehát, hogy ahol a kellő jóakarát megvolt, ott lehetetlen, hogy 36 év alatt az iskola viszonyait e szakaszok rendelkezésének megfelelően nem lehetett volna berendezni. (*Úgy van! jobbfelől.*) De feltéve, hogy az itt fennforgó esetben erre az anyagi erő csakugyan hiányzott, az állam segítségére sietett a községnek, az állam felállította a maga iskoláját és úgy rendezte azt be, hogy az ottani görögkeleti felekezetű és román ajkú lakosság igényeinek teljes mértékben megfeleljen. Ha ennek dacára is az a törekvés mutatkozik, hogy az állami népiskolához közelebb lakó gyermekek elvonassanak az iskolától, és saját egészségük veszélyeztetésével bejárjanak a felekezeti népiskolába, amely távolabb esik és túlszűfolt: ez nézetem szerint világos kijátszása a törvénynek (*Úgy van! jobbfelől.*), oly törekvés, amelyet megtérni vagy éppen helyeselni nem lehet. (*Általános, élénk helyeslés.*)

Erre a tényállásra való tekintettel én azért, hogy a gyermekeknek az állami iskoláktól való elvonásának utolsó ürügyét is eltávolítsam, ebben az állami népiskolában a tandíjat egészen eltöröltem (*Élénk helyeslés.*), és a felvételi díjat a minimumra, vagyis 50 fillérre szállítottam le. (*Élénk helyeslés.*)

Ilyen körülmények között azonban semmi ok sem forog fenn arra, hogy az eljáró közegek eljárását hibáztassam, vagy megrójam. (*Általános, élénk helyeslés.*)

Ezekben adván elő a tényállást, kérem, méltóztassék az interpellációra adott választ tudomásul venni. (*Általános, élénk helyeslés.*)

Elnök: Következik a határozathozatal. Kérem a t. házat: tudomásul veszi-e a miniszter úrnak az interpellációra adott válaszát, igen vagy nem? (*Igen!*)

Kijelentem tehát, hogy a t. ház a választ tudomásul vette.

19.

Iratok a kormányzat 1904. évi „horvát–szlavonországi akciójáról”¹

A

1904 jan. 11

Gr. Tisza István miniszterelnök átirata Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez „a horvát–szlapon ifjak nemzeti szellemben leendő neveltetése iránt indítandó akció tárgyában”

VKM eln. 1913:37 (774 fasc. 469/904)²

Magyar királyi miniszterelnök

169. I.

M. E.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Horvát–Szlapon–Dalmátországok bánja folyó évi december hó 28-án kelt titkos levelében többek között a következő rendkívül fontos dolgokat írta: „Nálunk az egyetemen van magyar katedra, a gimnáziumokban magyar tanítók vannak alkalmazva, de óráikat csak igen kevesen látogatják, mert félnek, pedig magyarul tudó horvátokra nagy szükségünk van, magyar érzelműekre nem kevésbé. Budapesten van ugyan egy internátus, de mintegy 30-an jutnak be mindössze, kompetens pedig van 200–300 évente. *Kérésem tehát oda irányul, hogy ezen internisták száma a magyar kormány részéről szaporíttassék, s hogy Szlavoniához közel,*³ mondjuk Pécsset, Szegeden vagy Temesvárott még egy másik ilyen internátus állíttassék fel, s hiszem, hogy ez által segítve lesz a bajon, mert a hazatérők nemcsak a magyar nyelv tudását, de jó érzelmeket is hoznak magukkal, mint azt tapasztaljuk mindazoknál, akik Magyarországon jártak.”

A bán úr kívánsága önmagát indokolja, s így – azt hiszem – Nagyméltóságoddal szemben tulajdonképpen felesleges kiemelnem, hogy a terv megvalósítását magasabb állami tekintetekből feltétlenül szükségesnek tartom.

Nem vagyok tájékozva a bán úr levelében említett budapesti internátus miben állásáról és jellegéről. Köszönettel venném, ha Nagyméltóságod engem erről tájékoztatni méltóztatnék.

Magyar érzelmek fejlesztése szempontjából kívánatos, hogy a Magyarországon nevelendő horvát–szlapon ifjak itthon magyar fiúkkal vegyesen neveltessenek, mert ha az internátusban kizárólag horvát fiúk vannak együtt, úgy éppen ez a társaság képezi akadályát annak, hogy a magyar levegő őket áthassa. E szempontra való tekintettel vegyes internátus volna létesítendő, mely megoldás azzal az előnnyel is járna, hogy nem tűnnék fel; holott egy kimondottan és specifice horvát–szlapon fiúk befogadására szolgáló internátus felállítása, mint az a bán úr leveléből is kiérzik, odalent visszahatást kelthetne.

Ami a bán úr által javaslatba hozott városokat illeti, Pécs azért bír kiváló fontossággal, mert fekvésénél és közlekedési összeköttetéseinél fogva mintegy arra van rendelve, hogy az egész délnyu-

¹ A Tisza István által kezdeményezett „horvát–szlapon nemzeti akció” a Széll-kormány emlékezetes „amerikai nemzeti akciói” (L. Iratok III. köt. 36. sz. irat) szerves kiegészítésének, befejező mozzanatának tekinthető. Az összefüggést jól tükrözi az 1904 januári miniszterelnökségi „szlavoniai értekezlet” (B) jegyzőkönyve. Ennek lapjain fordul elő első ízben összefoglaló jelleggel a horvát–szlavonországi vasúti és egyesületi iskolák kérdése, mint a „horvát–szlavonországi nemzeti akció” egyik biztosítandó és kiszélesítendő alappéldája.

² Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiégésekor – elpusztult.

³ Fekete ceruzával aláhúzva.

gati Magyarországnak, tehát Szlavóniának is központja legyen. Szeged mellett pedig az ott különös erővel lüktető magyar faji erő szól, mely a jelen cél szempontjából kettőzött fontossággal bír. Ellenben Temesvár magyar jellege még nincs annyira kifejlődve és konszolidálódva, hogy társadalmi magyar érzelmek felkeltésére és ápolására felhasználható volna.

Van szerencsém tisztelettel felkérni, méltóztassék becses válaszát nekem mielőbb megadni, hogy a dolog állásáról a bán urat értesíthessem. Végül különösen kérem Nagyméltóságodat, legyen szíves a bán úr kezdeményezését szigorúan bizalmas módon kezeltetni, mert a legcsekélyebb dolog kiszivárgása a bán úrra nézve kétségtelenül rendkívül kellemetlen volna, és megakadályozhatná őt abban, hogy a jövőben ismét előálljon ilyen, eléggé meg nem becsülhető kezdeményezéssel.

Budapesten, 1904. évi január hó 11-én

Tisza

B

1904 jan. 25 és 27

Az 1904. jan. 25. és 27-én a „szlavoniai akció” ügyében tartott bizalmas miniszterelnökségi értekezlet jegyzőkönyve¹

VKM 1913 : 37 (774 fasc., 469/904)²
(Nyomtatott szöveg. Részlet.)

Jegyzőkönyv

a Szlavóniában élő magyarok nemzeti gondozása tárgyában a miniszterelnökségnél 1904. évi január hó 25-én és folytatólag 27-én tartott bizalmas értekezletről

Jelen voltak

Tarkovich József, v.b.t.t. miniszterelnökségi államtitkár elnöklete alatt:

Antal Gábor, dunántúli ev. ref. püspök,

Gömöry Oszkár, vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos,

Halász Ferenc, vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos,

Dr. Lers Vilmos, kereskedelemügyi miniszteri osztálytanácsos,

Margitai József, a csáktornyai állami tanítóképző igazgatója,

Pekár Gyula, országgyűlési képviselő,

Dr. Romy Béla, miniszterelnöki miniszteri tanácsos,

Dr. Szerbák Elek, MÁV igazgatósági ügyosztályvezető titkár,

Dr. Várady L. Árpád, vallás- és közoktatásügyi miniszteri osztálytanácsos,

Dr. Vargha Gyula, a m. kir. központi statisztikai hivatal igazgatója,

Dr. Vízaknai Antal, a m. kir. központi statisztikai hivatal aligazgatója,

Dr. gróf Klebelsberg Kunó, miniszterelnöki segédtitkár, előadó,

Dr. Csíky Gyula, miniszterelnöki fogalmazó, jegyző.

Elnök úr megnyitja az ülést, és a miniszterelnök úr Ő nagyméltósága nevében üdvözlí a megjelenteket. Egyenes megbízása van annak kijelentésére, hogy a miniszterelnök úr a legnagyobb mér-

¹ A kinyomtatott jegyzőkönyv fedőlapjának szövege a következő: „Titkos. Az idegenbe vándorolt magyar honosok nemzeti gondozása. *Szlavonia*. Magyar ajkúak. Jegyzőkönyv a miniszterelnökségnél 1904. évi január hó 25-én és folytatólag 27-én tartott bizalmas értekezletről. Budapest, 1904. Nyomtatott a magyar királyi állami nyomdában.”

² Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiégésekor – elpusztult.

tékben sajnálja, hogy az országgyűlésen való nagy elfoglaltsága miatt személyesen nem vezetheti a tárgyalásokat, de a legélénkebb érdeklődéssel viseltetik a tanácskozás tárgyát képező ügy iránt.

A tárgyra térve felhívja [az] előadót, hogy az értekezlet tagjaival már előzőleg közölt és a jelen jegyzőkönyv mellékletét képező emlékirat kérdéseit olvassa fel.

Általános rész

Az egész akciót érdeklő kérdések

II.

Az akció szervezete

A) A szlavoniai magyar ev. ref. egyház.

Rövidebb eszmecsere után az értekezlet magáévá teszi az emlékiratban kifejtett azon javaslatot, miszerint oda kell törekedni, hogy a szlavoniai ev. ref. gyülekezetek, melyek jelenleg két egyházkerület között oszlanak meg, a dunántúli egyházkerület kötelékében egyesíttessenek.

A dunántúli ev. ref. püspök úr e terv gyakorlati keresztülvitelére azt a javaslatot teszi, hogy a dunamelléki egyházkerület 10 szlavoniai gyülekezete csatoltassék át a dunántúli kerülethez, mely hitközségek helyébe a dunamelléki egyházkerület a létesítendő amerikai magyar ev. ref. misszió-egyházmegyét nyerné.

A dunántúli egyházkerületnek egyébként is túl nagy belső somogyi egyházmegyéje pedig ketté volna osztandó, és az említett 10 szlavoniai gyülekezettel egy Dráva melléki egyházmegyévé volna alakítandó. E szervezést a püspök úr akként kívánja foganatba venni, hogy a létesítendő új egyházmegyében a Dráván inneni rész, a szlavoniai felett túlsúlyban legyen.

A püspök úr kilátásba helyezi, hogy a zsinaton ily értelmű indítványt fog tenni, s hogy azt majd nem politikai vagy nemzeti, hanem csak közigazgatási okokkal támogatja.

Az értekezlet a püspök úr előterjesztését köszönettel tudomásul veszi.

B) A pécsi róm. kat. püspökségnek két szlavoniai enklávéja.

Várady L. Árpád püspök úr előadja, hogy a pécsi püspökségnek szlavoniai részeiben tudomása szerint a papság nemzeti irányban buzdítandó, miután az iskolákban is horvát nyelvű oktatás folyik. Az elhunyt pécsi püspöknek is voltak e tekintetben nehézségei, ki némi támaszt csakis a patronátus jogával bíró uradalmakban talált.

Az értekezlet konstatálja, hogy az üresedésben levő pécsi püspöki szék betöltéséig az akció ezen ágában mi sem tehető.

Ami pedig a szlavoniai róm. kat. magyarság azon részét illeti, mely nem a pécsi püspökség enklávéjába tartozik, hanem részint a zágrábi főegyházmegye, részint a szerémi egyházmegye területén él; püspök úr két megoldást lát.

Az egyik az, hogy az érdekelt egyházmegyei hatóságok között olyan megállapodás volna létesítendő, mely szerint az említett két egyházmegye, magyar ajkú hívei lelki gondozására egy Dráván inneni ügyvivő püspöktől lelkészeket venne át, kik néhány év múlva újabb erővel cseréltetnének ki.

A másik megoldás az, hogy a Dráván túli püspökségekhez tartozó azon nagyobb egyházközségek és szórványok, hol magyarok tömegesebben lagnak, ugyancsak belső egyházi megállapodás alapján a pécsi püspökséghez volnának átcsatolandók, mely utóbbi a magyarság szempontjából számot nem tevő plébániáit magyar egyházközségeként ki is cserélhetné.

Azon esetben, ha a horvát–szlapon püspökök a vázolt megoldások egyikének sem volnának megnyerhetők, a leendő pécsi püspöknek az apostoli Szent Széknél kellene orvoslást keresni.

Ezen akciót lényegesen megkönnyíti a szerémi aula nemzetiségi türelmetlensége, melynek a katolikus hit tömeges elhagyása volt a következménye.

Ezen eshetőségre számítva, az értekezlet felkéri az ev. ref. püspök urat, hogy az évek óta folyó áttérések statisztikáját, történetét és okát részletes pro memoriában szí-

veskedjék összefoglaltatni, továbbá felkéri a m. kir. államvasutakat, hogy a kiközösítésekről, valamint a szerémi aula egyéb türelmetlenkedéseiről – különös tekintettel a szentségek megtagadásának eseteire – lehetőleg az eredeti okmányok és esetleg tanúkihallgatási jegyzőkönyvek bemutatása mellett, tegyen kimerítő jelentést.

C) A magániskolák

1. A vasúti iskolák

A már fennálló 6 vasúti iskolára nézve az értekezlet örömmel tudomásul veszi, hogy jövőre a vasúti iskolákba nem vasúti alkalmazottak gyermekei is felvehetőek. Az új rend fogantatba vételére nézve az értekezlet elhatározza, hogy

erről a vasúti iskolák gondnokságai megfelelő alakban értesítsenek, amennyiben pedig az autonóm iskolai hatóságokkal szemben netán nehézségek merülnének fel, azok a kereskedelemügyi minisztérium útján a miniszterelnökséggel haladéktalanul közlendők.

Lers Vilmos osztálytanácsos úr, a kereskedelemügyi miniszter úr megbízásából bejelenti, hogy a vasúti beruházási hitelekkel a nevezett miniszter több iskolát volna hajlandó felállítani. Az értekezlet e bejelentést örömmel és köszönettel tudomásul vevén, azon óhajának, illetve véleményének ad kifejezést, hogy

a folyó év szeptember havában a következő helyeken tartaná égetően szükségesnek vasúti iskolát megnyitni:

1. Mitrovica(732 magyar)
2. Vukovár(731 magyar)
3. Varasd(438 magyar)
4. Pozsega(413 magyar)
5. India.....(230 magyar)
6. Dálja(106 magyar)

e két utóbbi helynél nem annyira a központ, hanem főleg a környéken élő magyarság tevén számot.

Előzőleg azonban az iskolába bevonható összes magyar ajkú tanköteles gyermekek számáról a helyszínen pontos statisztikai adatok volnának beszerzendők, és az új iskolaépületek oly méretekben volnának felépítendőek, hogy azokba nem vasúti alkalmazottak gyermekei is elférjenek, sőt a távolabbi jövő fejlődésére is számítva legyen.

Az értekezlet továbbá hangsúlyozza, hogy

a vasúti iskolában a vallás erkölcsi oktatásra kiváló gondot kell fordítani.

Végül szükségesnek látja az értekezlet azt is, hogy

a Dráván túli vasúti iskoláknak az anyaországban a nyilvánossági jog megadassék.

2. Egyesületi iskolák

A vasúti iskolákon kívül a létesülő Julián-egyesület is állít fel magániskolákat. Az értekezlet a Julián iskolák számára típusként a következő költségvetést állította össze:

egy tanító fizetése	1000 K
működési pótléka	200 „
az iskola és a tanítói lakás bére	500 „
dologi kiadások	400 „
együtt	2300 K

mihez az első évben még 200 K
berendezési költség járul.

Az értekezlet a következő helyeken tartja szükségesnek Julián iskola felállítását:

1. Zdala (1227 magyar)
2. Nikince (817 magyar)
3. Maradék (759 magyar)

4. Hrtkovci (726 magyar)
5. Nagy-Piszanica (621 magyar)
6. Terezovác (429 magyar)
7. Imszovoszello vagy Krestelovác (360 magyar)
8. Gerbovác (315 magyar)
9. Grubnisnopolje
10. Verőce és környéke.

D) Pusztai iskolák és vándortanítók

1. A pusztai iskolák

Az értekezlet az emlékiratban kifejtett tervet elfogadván,

a pusztai iskolák felállítása érdekében teendő intézkedéseket (az iskola fenntartókkal való tárgyalást) a Julián-egyesület hatáskörébe utalja, s e célra a folyó évre 2000 korona utalványt kíván az egyesület rendelkezésére bocsátani. E hitel felhasználásánál akként járjon el az egyesület, hogy amennyiben valamelyik földbirtokos hajlandó az iskolafenntartó szerepére vállalkozni, az iskola és tanítói lakás céljaira szükséges helyiségeket, a fűtést, világítást és takarítást, nemkülönb a gyermekeknek az iskolába való beszállítását elvállalni, úgy a tanítót és fizetését az egyesület adja.

Pekár Gyula országgyűlési képviselő úr a barspokráci vonal mentén élő nagybirtokosokkal ez érdeemben már folytatott előzetes tárgyalásokat, s máris jelezheti, hogy azok legnagyobb részénél az eszme megvalósítására a hajlandóság megvan.

Az értekezlet ezen bejelentést örvendetes tudomásul veszi.

2. Vándortanítók

Az értekezlet elvileg kimondja, hogy

az elszórtan élő tanköteles gyermekek részére vándortanítók lesznek behelyezendők.

III.

Az akció személyzetének járandóságai

Az e tekintetben az emlékiratban kifejtett alapelveket az értekezlet magáévá tévén, a következő határozatokat hozza:

A) A lelkészek

1. A teljes képesítéssel bíró ev. ref. lelkészek díjlevél szerinti bruttó jövedelme egészítették ki 1600 koronára, ellenben a képesítéssel nem bírók kiegészítésben ne részesüljenek. Ezenfelül adassék képesítésre való tekintet nélkül a Szlavoniában való missziószolgálat fejében 600 korona működési pótlék, ott pedig, ahol indokoltnak látszik, legfeljebb 400 koronáig terjedhető úti átalány.

2. A róm. kat. lelkészek ugyanezen járandóságokban részesüljenek azzal a különbséggel, hogy a horvát-szlavon vallásalap a lelkészek járandóságait 1200 koronára egyébként is kiegészítvén, az itteni alapokból kiegészítésképpen legfeljebb 400 korona lesz adandó.

B) Tanszemélyzet 1. Fizetés és lakpénz

A felekezetre és az iskola jellegére való tekintet nélkül a képesítéssel bíró tanítók díjlevél szerinti bruttó jövedelme egészítették ki, illetve a tanítóknak adassék fizetés címén:

a) alkalmazáskor.....	1200 K
b) 5 év múlva	200 K
c) 10 év múlva	100 K
d) 15 év múlva	100 K

3. Tanterv

A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megbízottainak előterjesztésére az értekezlet a szlavoniai magyar alsó nép- és ismétlőiskolák tantervének megszerkesztésével

Margitai József csáktornyai tanítóképzői igazgatót bizza meg.

A horvát vagy a szerb nyelv tanítására az alsó népiskola tantervébe 2 óra irányoztassék elő, az ismétlőiskolák tannyelve ellenben egészen magyar legyen.

Kimondja továbbá az értekezlet, hogy amennyiben valamely már fennálló (vasúti) iskolánál a horvát nyelvet heti 2 óránál kevesebb idő alatt tanítanak, úgy az új tanterv ezeket nem érinti, ellenben azon iskolák, hol a jelzett nyelvet heti 2 óránál hosszabb időn át tanítják, [tartoznak] az új tantervre áttérni.

Az ismétlőiskolák tanterve akként állapítandó meg, hogy a falusi iskoláknál a mezőgazdasági, a városiaknál (vasútiaknál) pedig az ipari szempont domborodjék ki.

Valahányszor az akció keretében új iskola létesül, az engedélyezési kérvénnyel egyidejűleg, jóváhagyás végett mindig az egységes tanterv lesz benyújtandó.

4. Tankönyvek

Az értekezlet kimondotta, hogy

az akció keretébe tartozó iskoláknál a gyermekek között a magyar kormány által approbált és a horvát viszonyoknak megfelelő tankönyvek lesznek kiosztandók.

Az akció ez évi költségvetésébe vétessék fel

a) tankönyvekre	2 000 K
b) tanszerekre	<u>2 000 „</u>
együtt:	4 000 K,

mely összeg a dunántúli ev. ref. egyházkerület és a Julián-egyesület közt lesz megosztandó.

A vasúti iskolákra nézve az értekezlet azon óhajának ad kifejezést, hogy a kereskedelmiügyi miniszter úr hasonlóan méltóztassék eljárni.

5. Tanpénz

Az értekezlet elhatározza, hogy

az akció keretébe tartozó magyar iskoláknál az oktatás teljesen ingyenes legyen, s így tanpénz ne szedessék.

V.

Gyermekek hazahozatala

Az értekezlet elvileg kimondja, hogy

tekintettel azon jelentőségre, melyet Pécs fekvésénél fogva egész Szlavóniára és különösen a végeken élő magyarságra nézve bír, e hely tétessék a szlavoniai magyar gyermekek visszahozatalára irányuló akció központjává, és a Julián-egyesület feladatát fogja képezni, hogy ugyanott megfelelő intézmény létesítéséről gondoskodjék.

A dunántúli ev. ref. püspök úr előterjesztésére az értekezlet elhatározza, hogy

próbaképpen az 1904/1905. tanévre 6 gyermek hozassék haza a csurgói ev. ref. konviktusba, kik papi, tanítói vagy gazdasági pályára lesznek adandók.

Egy-egy gyermek 250 koronába kerülvén, e célra tehát egy évre 1500 korona irányoztassék elő, mely összegből a jövő tanévnek a folyó naptári évre eső részére 500 K adandó.

A kereskedelmi miniszter úr kiküldöttei jelentik, hogyha a szegedi és kaposvári tápintézeteken kívül még egy harmadik tápintézet is felállítatik, ezen internátusnál a szlavoniai gyermekekre különös tekintettel lesznek.

Örömmel tudomásul vétetik.

VI.

További képzés és társadalmi szervezés

Miután nem szabad megfeledkeznünk azon népességről sem, mely Szlavóniában az akció megkezdése előtt serdült fel, az értekezlet elhatározza, hogy

azon falvakban, hol magyar tanítók vannak, vagy ahova tanítók vagy más alkalmas emberek eljárhatnak, a felserdültek magyar nyelvű és szellemű oktatására esti tanítás létesíttessék, városokban pedig (Varasd, Eszék, Mitrovica stb.) a középosztály gyermekeinek tanításáról (magyar nyelv, történet, földrajz, irodalom) olyféleképpen kellene gondoskodni, miként általában az ilyen természetű oktatás nyelvmesterek által történik.

E kettős célra az akció 1904. évi költségvetésébe 1000 korona vétetik fel, mely összeg a Julián-egyesület rendelkezésére bocsáttatik.

Az értekezlet a szlavoniai magyar naptár eszméjét felkarolja, s az emlékiratban e részben elmondottakat teljesen osztja. Szükségesnek tartja továbbá az értekezlet, hogy a szlavoniai magyar iskolák mellett könyvtár létesíttessék, minden ev. ref. községbe pedig a m. kir. fölmívelésügyi miniszter felügyelete alatt megjelenő *Néplap* 10–10 példányban a lelkész címére megküldessék, és a szlavoniai magyarság körében nevesebb költőink népies művei terjesztessenek.

Az értekezlet irodalmi célokra

az 1904. évre 3500 koronát hoz javaslatba, mely összeg a Julián-egyesületnek volna kiadandó.

A dunántúli ev. ref. püspök úr javaslatára az értekezlet elhatározza, hogy

ima- és zoltáros könyvek ingyenes kiosztása végett 500 korona bocsáttassék az ev. ref. püspök rendelkezésére.

Várady püspök úr bejelenti, hogy kat. népies irodalomból a Szt. István társulatnál bő választék áll rendelkezésre, mire az értekezlet kimondja, hogy

ezeknek a szlavoniai róm. kat. hívők közötti terjesztéséről a pécsi püspök lesz hivatva gondoskodni.

Az egyesületek ügyében az értekezlet kimondja, hogy

a városokban betegsegélyző és temetkezési egylet, a középosztály részére pedig kaszinók, a köznép részére olvasókörök volnának szervezendők, s ezen ügyek intézésére, illetve támogatására a Julián-egyesületnek 1000 koronát hoz javaslatba.

Elhatározza továbbá, hogy az olvasókörök számára egységes alapszabály dolgoztassék ki, s csak azon egyesületek részesüljenek az alábbi jótéteményekben, melyek ezen alapszabályokat elfogadják. E jótétemények a következők lehetnek:

a) Az olvasókör helyiségének bérére 40–50 koronáig,

b) a *Vasárnapi Újság*nak ingyenes küldése politikai mellékletével együtt, valamint esetleg egyéb lapok.

c) már konszolidálódott olvasóköröknek pedig a fölmívelésügyi miniszter úr által összeállított egy-egy népkönyvtár.

Előadó javaslatára az értekezlet azon óhajának ad kifejezést, hogy

a kereskedelmi miniszter úr kéressék fel, hogy azon hazafias és higgadt vasúti tisztviselők neveit, kik ilyen egyesületek szervezését kezdeményezni és azokat vezetni képesek volnának, a Julián-egyesülettel közölni méltóztassék.

Miután pedig a nevezett egyesület a kormány megbízásából jár el,

felkérendő volna arra is a kereskedelmi miniszter úr, hogy az akció keretein belül Szlavóniába küldött lapok ingyenes szállítását engedélyezze, a Julián-egyesületet pedig bélyegadományban vagy bélyegmentességben részesítse.

VII.

Gazdasági szervezés

Hosszabb eszmecsere után az értekezlet kimondja, hogy

a szlavoniai magyarság körében a szövetkezeti eszme propagáltassék, s az Országos Központi Hitelszövetkezettel való tárgyalásokkal a Julián-egyesület bízassék meg.

Mivel pedig úgy a szövetkezeti ügy fejlesztésének, mint a szlavoniai magyarság érdekében teendő egyéb gazdasági intézkedéseknek nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a helyszínen egybegyűjtött részletes, alapos és szakszerű értesülések álljanak rendelkezésre, elhatározta az értekezlet, hogy gazdasági tanulmányút költségeire 400 korona bocsáttassék a Julián-egyesület rendelkezésére.

Vargha Gyula, miniszteri tanácsos úr rámutat azon kiváló nemzeti feladatra, mely Pécsre mint magyar végvárosra vár, és kiemeli, hogy a Szlavoniával való jelenlegi vasúti összeköttetések nem elégségesek, részint azért, mert helyi érdekű vasutak, részint pedig azért, mert nem egyenes irányban mennek Szlavoniába. E baj orvoslása végett javaslatba hozza, hogy Pécsről Siklóson át Alsómihóljácig Szlavoniával közvetlen összeköttetés volna létesítendő, s ez Brodig meghosszabbítva a bosnyák vasúti hálózatba volna bekapcsolandó. Tekintettel a felhozottak fontosságára, az értekezlet elhatározza, hogy

ezen eszme a miniszter elnök úr Önagyméltóságának figyelmébe ajánlandó.

C

1904 márc. 12

Gr. Tisza István miniszterelnök átirata Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a „Szlavoniában élő magyarok nemzeti gondozása tárgyában” tartott értekezlet által meghatározott feladatokról

VKM eln. 1913:37 (774 fasc., 469/904)¹

Magyar királyi miniszterelnök

900 I. *Igen bizalmas*

M.E.

Nagyméltóságú Miniszter Úr!

Midőn a Szlavoniában élő magyarok nemzeti gondozása tárgyában tartott januári értekezletnek 7, 8, 9,10 és 59 számokkal megjelölt jegyzőkönyvi példányait Nagyméltóságod rendelkezésére bocsátom, egyúttal van szerencsém tisztelettel kérni, méltóztassék engem ezen nagy horderejű és kiváló fontosságú akció sikere érdekében hathatósan támogatni, mert a legszebb törekvés is csak akkor kecsegtethet a siker reményével, ha az együttműködésre hivatott összes tényezők, nemcsak tervszerűen, de közös erővel és kellő nyomatékkal törekszenek a kitűzött célt elérni.

A szóbanlevő jegyzőkönyv az akció legközelebbi munkaprogramjáról, illetve arról, hogy az együttműködésre hivatott egyes tényezőkre minő feladatok várnak, teljes képet ad, mindazonáltal azon kérdésekkel, melyek Nagyméltóságodat közvetlenül érdeklik, és amelyekben szíves közreműködését kérem, külön átiratokban foglalkozom, mely átirataim a következők:

1. A szlavoniai magyar lelkészek ügye, 907. számú átirat.
2. A szlavoniai magyar tanszemélyzet ügye, 908. sz.,
3. az akció keretébe tartozó iskolák tantervének és nyilvánossági jogának kérdése, 909. sz.,
4. Tanszerek és tankönyvek kérdése, 910. sz.,
5. Több szlavóniai magyar telepről értesülések beszerzése, 918. sz.

¹ Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiégésekor – elpusztult.

Az akciónak aktaszerű szempontból való könnyebb kezelése kívánatossá teszi azt, hogy annak egyes kérdései egymástól úgy választassanak szét, mint én azt egyidejűleg kelt átirataimban már keresztülvittem, miért is lekötelezne Nagyméltóságod, ha a szlavoniai akció tárgyában kelt átirataimra becses válaszát, a fenti beosztáshoz alkalmazkodva, külön-külön méltóztatnék megadni.

Budapesten, 1904. évi március hó 12-én

Tisza

D

1904 júl. 24

*Miniszterelnökségi átirat Pejacsevich horvát–szlapon bánnak a szlavoniai magyar tannyelvű iskolák engedélyezése és horvát–szlavonországi ifjak magyarországi neveltetése tárgyában*¹

ME 1904–XIV–169–2538 (16–19–21) I. üo.²
(Fogalmazvány)

Pejacsevich bánnak
Titkos!

Bán Úrnak!

Tisztelt Barátom!

Ugyanazon levelemben, melyben szíves voltál a szlavoniai magyar tannyelvű iskolák engedélyezését nekem megígérni, egyben felkértél egy vizontszolgálatra is, ti. arra, hogy minél számosabb horvát–szlapon ifjúnak Magyarországon leendő neveltetését és taníttatását tegyem lehetővé. Miután a magam részéről teljesen méltánylom azon nyomós okokat, melyek Téged javaslatod megtételénél vezettek, tervedet a magamévá téve, megvalósítása iránt Berzeviczyvel érintkezésbe léptem. Az ekként megindult tárgyalások egy hosszabb időre megállapított konkrét programhoz vezettek, mely fokozatosan lesz megvalósítandó. E tervet kívánom Veled az alábbiakban szíves hozzászólás végett közölni:

Hogyha a horvát–szlapon ifjaknak Magyarországon leendő neveltetésével és taníttatásával nem akarunk csak efemer, hanem az egész életre érezhető hatást elérni, úgy a társországokból idehozandó

¹ Az ügy történetéhez tartozik, hogy 1904. júl. 31-én ez ügyben a miniszterelnökségi I. ügyosztály újabb „titkos” jelzésű bizalmas átiratot intézett ez alkalommal a pénzügyminiszterhez. Az átiratban – ME 1904: 169–XIV–2558 (19–21) I. üo. – többek között ezeket olvassuk:

„Közismeretű tény, hogy Horvát–Szlavonországekban újabban ismét megerősödött a magyarellenes irányzat, sőt bizonyos fokig a magyargyűlölet fellobbanásáról lehet beszélni. Nyilvánvaló, hogy ha a magyar állam egységét és a tengernél elfoglalt pozíciókat nem akarjuk veszélyeztetni, úgy ezen irányzat további kifejlődését tétlenül nem nézhetjük, hanem elsősorban gondoskodnunk kell arról, hogy a felserdülő generáció – amennyiben lehető – magyarbarát szellemben neveltessék.

Áthatva a helyzet komolyságától, és igaz hazafiasságtól vezetettve, a bán úr bizalmas magánlevelében azon kérésének adott kifejezést, hogy minél számosabb horvát–szlapon ifjúnak Magyarországon leendő neveltetéséről és taníttatásáról gondoskodjam.

Nem szenved kétséget, ha az anyagi áldozatok, melyek reánk várnak, igen súlyosak; mindazonáltal valóban bajos volna a felelősséget viselni azért, hogy a bán úr által szinte a tizenkettedik órában figyelmeztetve, a horvát–szlavonországi bajok orvoslására minden lehető el nem követtünk.

Minderre való tekintettel van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogyha a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a jövő évi költségvetésbe beiktatandó összegek ügyében Nagyméltóságodhoz fog fordulni, méltóztatnék a szükséges hitelt rendelkezésre bocsátani.” (Az ügy előzményeként l. még a „Horvát ifjak neveltetése Magyarországon” jelzetű a VKM-nek 1904. jan. 8-án és ápr. 15-én megküldött iratokat: M.E. I. üo. 1904–XIV–169 (777; 6, 7) ill. M.E. I. üo. 1904–XIV–169 (2–3).)

² Az irat 1956 őszén – az OL VKM anyagának kiégésekor – elpusztult.

fiúkat magyar gyermekekkel vegyesen kell neveltetnünk, mert ha az internátusokban kizárólag horvát–szlapon ifjak vannak együtt, úgy éppen ez a társaság képezi akadályát annak, hogy a magyar levegő őket jobban áthassa. E szempontra való tekintettel a *vegyes nevelés elve* látszik a legajánlatosabbnak, mely megoldás azzal az előnnyel is jár, hogy nem fog nagyobb feltűnést kelteni: holott egy kimondottan és specifice horvát–szlapon fiúk befogadására szolgáló nagyobb internátus felállítása odalent visszahatást kelthetne.

Hogyha azonban ekként a vegyes nevelés elvéből indulunk ki, úgy már eleve le kell mondanunk arról, hogy az idehozandó ifjak számára egyetlen nagy internátus létesíttessék. Ahhoz ugyanis, hogy az Általad kilátásba vett 200–250 horvát–szlapon fiú egy internátusba vétethessék fel; az intézet a fenti elvhez képest 400–500 növendékre volna berendezendő. Eltekintve az óriási költségektől, e megoldás gyakorlati kivitelét megakadályozza, hogy nincs olyan városunk, melynek összes középiskolái ily szaporulatot befogadni képesek volnának. Éppen ezért *több kisebb internátus* volna létesítendő, mely megoldás többek között azzal a nagy előnnyel is jár, hogy lehetővé teszi a szóban levő akciónak kisebb méretekben való megindítását és fokozatos fejlesztését, s így elég lesz téve előidézett becses levelemben kifejezett azon kívánságot, hogy a Magyarországon nevelendő horvát–szlapon ifjak száma „a magyar kormány részéről észrevétlenül szaporíttassék”.

Miután a fentiekben a vegyes neveltetés elvét és ezzel kapcsolatban a több kisebb internátus fokozatos létesítésének rendszerét már ismerttettem; most rátérek a Berzeviczyvel együttesen kidolgozott konkrét program részletes ismertetésére.

I. Az első teendő a már fennálló *budapesti horvát internátus kibővítése volna*. Ezen intézetnek, mely a VII. ker. belső állami főgimnáziummal áll kapcsolatban, jelenleg 35 növendéke van, és pedig a m. kir. vallás- és közoktatásügyi tárca terhére 11 ingyenes és 11 fél ingyenes, a jövedéki bírságalap terhére pedig 6 ingyenes hellyel. A szóban levő internátus az 1904–1905. tanév elején 100 növendékre volna kibővítendő, kiknek mintegy fele – a vegyes nevelés elvére való tekintettel – magyar fiú lenne. Horvát–szlapon ifjak részére tehát a 6 jövedéki bírságalapi helyen kívül 22 ingyenes és 22 fél ingyenes, együtt 50 hely állna rendelkezésre.

E szervezés a következő pénzügyi következményekkel járna:

A) Egyszer s mindenkori kiadások (beruházások):

Telek, épület, felszerelés együtt 440 000 K

B) Rendes évi kiadások:

Személyi kiadások: együtt 9 400 K

Dologi kiadások 600 K

Internátusi helyek költségei 19 800 K

Összesen: 29 800 K

mely összegből leütvén az internátusnak 21 000 K-át tevő jelenlegi évi rendes költségeit, a tervezett kibővítés folytán a 440 000 K-nyi beruházáson kívül 8800 K évi többkiadás fog előállni, melyet a m. kir. kormány hajlandó viselni.

II. Ugyancsak az 1905–1906. tanév elején nyílhatnék meg Szegeden, az ottani állami főgimnáziummal kapcsolatban a második vegyes internátus 40 tanulóval, közöttük legfeljebb 20 horvát–szlapon ifjúval.

E szervezés a következő pénzügyi következményekkel járna:

A) Egyszer s mindenkori kiadások (beruházások):

Együtt 52 000 K

B) Rendes évi kiadások

1. Személyi kiadások, együtt 5 700 K

Dologi kiadások: 300 K

3. Az internátusi helyek 9 000 K

Összesen: 15 000 K

az 52 000 K-nyi egyszer s mindenkori kiadásokon kívül.

Ha a budapesti internátus az ismertett módon kibővíttetnék, és Szegeden a jelzett méretekben egy új internátus létesítenék, úgy a Magyarországon nevelkedő horvát–szlapon ifjak száma az 1905–6. tanév elején 35-ről 70-re emelkednék, s ennek folytán a magyar államkincstárnak fedeznie kellene 492 000 K egyszer s mindenkorai beruházást és 44 800 K rendes évi kiadást.

III. Kétségtelen, hogy a jelen levelem I. és II. pontja alatt megbeszélte két internátussal még nem tudjuk megvalósítani a célt, melyet előlídeztet becses levedben kitűztél. De – mint magad is mondd – nem lévén tanácsos exorbitáns szervezkedések által nagy feltűnést kelteni: a munka egy részét a későbbi évekre kell hagynunk. Hogy mindazonáltal a kidolgozott egész programot áttekinthesd, közlöm, hogy az 1906–7. és a rákövetkező tanévekben Zalaegerszeg, Kaposvár és Pécs jöhetnek, mint olyan helyek tekintetbe, ahol további vegyes internátusok volnának létesítendőek.

Egy-egy ilyen vidéki internátus költsége 60 tanulóval, kiknek szintén a fele horvát–szlapon lenne, a következőképpen alakulna:

A) Egyszer s mindenkorai kiadások (beruházások):	
együtt	220 000 K
B) Rendes kiadások	
1. személyi kiadások együtt	5 700 K
2. dologi kiadások együtt.....	300 K
3. internátusi helyek költségei	<u>13 500 K</u>
Összesen:	19 500 K

évi rendes kiadás és 220 000 K beruházás egy internátus után, vagyis 660 000 K egyszer s mindenkorai és 58 500 K rendes évi kiadás a 3 internátus után.

Összegezve most már mindent 1910-re, vagyis mire mind az 5 tervezett internátus felállítatik, mindössze évenként 160 horvát–szlapon ifjú neveltetnék Magyarországon, s e célból mindössze 1 152 000 K beruházás és 103 300 K rendes évi kiadásra lenne szükség.

Miután a horvát–szlapon ifjaknak Magyarországon leendő neveltetésére a programot kívánságodhoz képest a fentiekben kimerítően ismertettem, csupán az alapítványi helyek betöltési módjára nézve kívánok néhány észrevételt tenni. Tudom, hogy politikai okokból a szóban levő szervezkedésnél a magyar anyaországi közoktatásügyi igazgatásnak nem szabad egészen előtérbe állni, s azért legmegfelelőbbnek az a megoldás látszik, hogy a helyek betöltése a bán előterjesztése alapján a m. kir. miniszterelnök által történjék magától értetődően, hogy a miniszterelnök tulajdonképpen csak közvetítőül szerepelvén, mindenben a m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg járja el.

Ezeknek előrebocsátása után tisztelettel kérlek, méltóztassál az előadott tervre vonatkozó becses véleményedet velem lehető részletességgel mielőbb közölni.

Kiváló tisztelettel:

Budapest 1904. évi július 24.

[Fogalmazta: gr. *Klebelsberg* Kuno
min. s. titkár, látta: *Romy* Béla
min. tan. (júl. 29)]

*Miniszterelnökségi iratok a római Curiánál kifejtendő nemzetiségpolitikai tárgyú diplomáciai akció indítása tárgyában*¹

A

1904 jan. 20

*Tisza István miniszterelnök felhivatalos levele gr. Szécsen Miklós vatikáni osztrák–magyar nagykövethez a „nemzeti szempontból fontos ügyeknek” a Vatikánál leendő keresztülvitele érdekében kifejtendő nagyobb diplomáciai akció tárgyában*ME 1904–XV–216
(Gévelt fogalmazvány)

Tisztelt Barátom!

Hivatkozva utolsó beszélgetésünkre, elérkezettnek látom az időt arra, hogy a Curiánál tervezett akciónk felől bizalmas magánlevélben tájékoztassalak, s arra vonatkozó szíves tanácsaidat kérjem.

Nem ismeretlen előtted az az örvendetes tény, hogy a magyarság az utolsó évtized alatt úgy számbelileg, mint egyéb tekintetben jelentékenyen megerősödött, a nem magyar ajkú népességtől tért hódított. A magyar nemzeti állam fokozatos kialakulása feltartóztathatatlan történeti processus, melynek mélyreható etno- és geográfiai, valamint történelmi okai vannak. A széthúzás és széthullás annyi szomorú jelének közepette, melyet monarchiánkban – aggodalom – teljes szomorúsággal észlelünk, talán az egyedüli megnyugtató jelenség, hogy a belső egység felé való intenzív fejlődés legalább Magyarországon ilyen eredményes volt.

Hogy ez a természetes és szükségképpen való folyamat hatását még jobban nem érezte, annak egyik nem kicsinylendő okát a Rampolla-érának kedvezőtlen politikája képezte, melynek meggyőzésére irányzott öntudatos akció, a Curiánál beállott személyváltozások után remélhetőleg teljes sikerre fog vezetni. A Vatikán román- és különösen délszlávbarát politikája különben egyházi szempontból is teljesen meddő volt. Nincs ugyanis tudomásom róla, hogy akár a román, akár a szerb görögkeletiek az Unióra tömegesebben áttértek volna; sőt az unitusok jutottak oda, hogy püspökeik a gör. kel. egyházakkal szemben a magyar államtól kérnek segítséget és támogatást. A kölcsönös áttérések tekintetében egyébként statisztikai adatokat állítatok össze, melyeket hivatalos úton lesz szerencsém Veled közölni. Ellenben Rómának magyarelles politikája a magyar katolikusok soraiban mélységes elkedvetlenedést okozott elannyira, hogy a katolikus középosztály jelentékeny része egyháza iránt bizonyos averzióval viseltetik. Ma ez a hangulat még csupán az egyház ügyei iránt való közönyösségben nyilatkozik meg, ámde ha Rómában pl. a magyar liturgia visszafejlesztése vagy ehhez hasonló más kirohanások által a hűrt túlfeszítenék, ebben a nacionalizmustól különben is szaturált korban olyan mozgalmak keletkezhetnének, melyek tekintettel a magyar faj tulajdonságaira a „Los von Rom” mozgalomnál összehasonlíthatatlanul veszélyesebb jelleggel bírnának.

Mindent összevetve, a Curia sokkalta bölcsebben cselekednék, ha szakítva a teljesen meddőnek bizonyult iránnyal, visszatérne korábbi tradicionális politikájához, melyet a XI–XVI. századig szíves következetességgel folytatott, s mely akként jellemezhető, hogy a Curia a magyar szupremáciának és a magyar állameszmének leghívebb szövetségese volt. Az a szerencsés körülmény, hogy vatikáni nagykövetségünket jelenleg Te töltöd be: eddig fenn nem forgott kedvező alkalmat ad arra, hogy Magyarországnak a Vatikánhoz való, soká elhanyagolt viszonyát ápoljuk, s a Curiának korábbi tradicionális magyarbarát politikájához való visszatérését türelmesen és következetesen munkáljuk.

¹ A fogalmazványt feltételezhetően Klebelsberg készítette; jan. 21-én látta, majd felülvizsgálta Romy Béla min. tanácsos, ill. Tarkovich József államtitkár, jan. 24-én kiadta gr. Tisza István miniszterelnök. – Eredetijét nem találtuk. A levél vételét Szécsen igazolja az aktában levő válaszában (C irat).

A m. kir. kormány e fordulat előidézése céljából már tett is előkészítő lépéseket, illetve a magyar püspöki kart küldte előre, hogy a közös külügyminiszter úrral egyetértőleg teendő diplomáciai demarche útjait egyengesse. Mielőtt tehát rátérnék azon kívánságok vázolására, melyek a tervbe vett diplomáciai akció tárgyát képezhetnék, elsően tájékoztatásod végett vázolom a jelzett előkészületeket.

A magyar püspökök római előkészítő akciójának alap gondolata az, hogy a magyar ügy iránt a Vatikánál kedvező hangulatot keltsen, illetve ott azt a meggyőződést ébressze, hogy a Curia és Magyarország érdekei között bizonyos közösség és kölcsönösség tényleg fennáll. Ez okból a hercegprímás úr előterjesztést intézett Gotti bíbornokhoz, melyben a m. kir. kormánynak az amerikai görög katolikusok iránt tanúsított áldozatkészségét per tangensem szóvá tette. Az előterjesztés másolatát alatt tájékoztatásul csatolom. A vonatkozó részek vörössel vannak megjelölve.

Ugyancsak a fent jelzett okból felkértem Vályi János eperjesi püspök urat, kinek megbízhatósága minden kétségen fölül áll, hogy hozza a Curia illetékes tényezőinek tudomására azon jelentékeny anyagi áldozatokat, melyeket a m. kir. kormány főleg a gör. kat. egyház érdekében úgy a kül-, mint a belföldön egyaránt hoz. Az áldozatok felsorolásához azután a püspök azon nézetét fűzi, hogy a m. kir. kormány támogatása a jövőben még értékesebbé és becsesebbé válhat, ha az egyesült államokbeli gör. kat. egyház megfelelő szervezése, de főleg a magyar liturgia kérdésének méltányos és megnyugtató megoldása által a m. kir. kormányt további áldozatkészségre serkentené, illetve a m. kir. kormány eddigi lojális törekvéseit a maga részéről is jóakarattal és bizalmával honorálná. Vályi püspök úrnak e kérésem folytán a bíboros államtitkárhoz, valamint a propaganda prefektusához intézett előterjesztését szíves tájékozás végett ^{2/}. alatt visszakerőleg ugyancsak idezárom.

Bár a hercegprímás és az eperjesi püspök úr súlyával és tekintélyével a bukaresti érsek nem versenyezhet és Mgr. Hornstein – úgy látszik – Rómában nem is örvend különös kedveltségnek, mégis megemlítem, hogy a nevezett főpap úgy pápa Öszentsége, mint Gotti bíbornok előtt kiemelte, hogy a bukaresti főegyházmegyét a magyar kormány minő bőkezűen támogatja.

Még hátra van a munkácsi és szamosújvári püspökök előkészítő akciója, melynek megindítása előtt ki óhajtanám kérni szíves véleményed és tanácsaidat. Az újabb időben ugyanis több olyan önmagában véve ugyan szomorú tény merült fel, melyek azonban a Curiánál felvolnának használhatók. Részben ugyanis az Egyesült Államokban folyó orosz ortodox agitáció következtében, mely a visszavándorlás révén átsugárzik a magyar felvidékre is, részben meg azért, mert a görögkeleti papság római katolikus papságnál kedvezőbb anyagi helyzetben lévén, ez utóbbi a népet anyagilag nem veszi annyira igénybe; különösen Máramaros vármegyében tömeges áttérések történtek, melyeknek megakadályozása végett az érdekelt püspökök az államhatalomhoz fordultak. Természetes, hogy a m. kir. kormány az áttéréseket jogi és rendőri eszközökkel nem akadályozhatja meg, ámde módjában állana a m. kir. kormánynak a Máramaros vármegyében tapasztalható schizmatikus mozgalom el-lensúlyozása céljából ezen megye görög katolikus papságának teljes kongruáját, be nem várva a kat. kongrua országos rendezését, soron kívül megadni, sőt az említett papság párbérjövendelmét az érdekelt püspökökkel egyetértőleg rendezni, s az ennek folytán előálló párbérvesztéséért a papságot a községek bevonásával kárpótolni. E rendezés foganatba vétele esetén a Máramaros vármegyei görög katolikus lelkészi kar olyan helyzetbe jutna, hogy a népet nem kellene további súlyos egyházi szolgáltatásokkal terhelnie, s így a görög kat. papság a görögkeletivel a versenyt egyenlő kilátások mellett vehetné fel. Azon áldozatokról, melyekkel ez a tranzakció járna, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak múlt évi december hó 10-én 4608. eln. szám alatt kelt s ^{3/}. alatt másolatban idezárt átíratát szolgál felvilágosításul. Ez a helyzet már most talán olyanféle módon volna a Curiánál felhasználható, hogy az érdekelt munkácsi és szamosújvári görög katolikus püspökök az illetékes római hatóságokhoz előterjesztéseket tennének, mely irataikban a bajokat feltárva, rámutatnának arra, hogy a vallás-erkölcsi eszközök ki vannak merítve, s így a baj most már csak az állam segíthet. E fejtegetéseikhez azután a püspök urak azt a kérelmet kapcsolhatnák, hogy miután ők a m. kir. kormánynál, több korábbi kívánságának a Vatikán részéről történt kedvezőtlen elintézése folytán (magyar liturgia, a

Lukács-féle ügy, az amerikai vikariatus stb. bizonyos elkedvetlenedést vélnek tapasztalhatni, e tényre való tekintettel a Vatikán keresse és találja meg a módját annak, hogy, a m. kir. kormány a szükséges vagyoni eszközöket rendelkezésre bocsássa, illetve, hogy, az eddig tanúsított, áldozatkészség útján tovább haladva, a máramarosi helyzetet is szanálja, Mivel azonban az ilyen taktikai manőver célszerűségéről és kilátásairól csak Te lehetsz hivatva véleményt mondani; mielőtt a nevezett két püspök urat megfelelően instruálnám, elsőben Téged óhajtanálak felkérni, légy szíves ezt a dolgot megfontolás tárgyává tenni, s becses nézeteid velem magánlevélben tudatni, hogy a szükséges további intézkedéseket megtehessem.

A fentiekben vázolt előkészítő lépések után talán a sikerre való nagyobb kilátással állhatunk elő azon kívánságokkal, melyeknek keresztülvitele belviszonyaink végleges konszolidálása szempontjából annyira fontos. Ezen kívánságokat annak idején természetesen a közös külügyminiszter úr közvetítésével hivatalosan fogom közölni, most csupán bizalmas alakban kívánom kikérni becses tanácsaidat úgy a kilátásba vett akció fontosabb tárgyaira, mint pedig ezen tárgyak fokozatos keresztülvételének sorrendjére nézve.

Itteni szempontból, fontos belpolitikai okokból a legnagyobb súlyt a magyar liturgia ügyére kell helyezni. Valóban megalázó helyzet az, hogy a magyar állam területén élő gör. kat. hívek mindenike élhet egyházi szertartásaiban saját nyelvvel, csak éppen a magyarok nem. A román nyelv éppen oly kevésbé [idegen?], mint a magyar, s ha azon nyelv polgárjogot nyert a gör. kat. liturgiában, merőben tarthatatlan álláspont ezt a magyar nyelvtől megtagadni, s ezzel a gör. kat. magyarságot a nemzeti-ségi propagandának kiszolgáltatni. Eltekintve ugyanis a felvidéki két gör. kat. egyházmegyétől, a román gör. kat. egyház kötelékében is sok magyar hívő él, kikkel szemben ez az egyház a legsajnálatosabb nemzetiségi türelmetlenséget tanúsítja. Mindenesetre igen jellemző a magyarországi nemzetiségi törekvésekre az a belső ellentmondás, mely abban nyilatkozik meg, hogy a románok azt a kulturális és egyházi önállóságot, melyet Magyarországon saját kultúrájuk ápolására és – amint ők azt képzeli – a „magyar elnyomás” ellen nyertek, arra használják fel, hogy az egyházuk kötelékében élő magyarságot elnyomják. A m. kir. kormányt semmi agresszív célzat nem vezeti, mint azt a románok kürtölik, hanem kizárólag és tisztán defenzív alapokon áll, midőn a magyar liturgia kérdésének megoldását sürgetve, szót emel az ellen, hogy a magyar állam területén a magyarságot egyházi eszközöknek nemzetiségi célokra való kihasználása által el akarják románosítani. A magyar liturgia ügyének ez képezi tulajdonképpen a tengelyét, s a m. kir. kormánynak a Vatikánnal szemben tanúsítandó magatartása valószínűleg aszerint fog igazodni, hogy majd sikerül-e e fontos kérdést méltányos és megnyugtató módon megoldani. Különös hálára köteleznél le, ha engem tájékoztatni méltóztatnál arról, hogy minő stádiumban van ez az ügy jelenleg Rómában, s ha Vályi püspök előterjesztése kapcsán a teendő diplomáciai lépések útjait alkalomadtán már előre is egyengetnéd. A magyar liturgia ügyére vonatkozó részletkérdések itt tanulmány tárgyát képezik, s az eziránt való konkrét javaslatokkal csak akkor fogunk előállni, ha az ügy kilátásai felől Tőled bizalmas úton tájékozást nyerek.

Az a belső ellentmondás, hogy a magyar birodalom területén élő nemzetiségek a nemzetiségi türelem elvéből csak akkor vonják le a konzekvenciákat, ha ebből rájuk háramlik a haszon; a valamilyen hatalmi körökbe kerülő magyarságot pedig a legelvakultabb nemzetiségi türelmetlenséggel elnyomni iparkodnak: a délszláv püspököknél nyilatkozik meg a legleplezetlenebbül. Talán a sors szatírja és egyben intő jel a délszláv ábrándozóknak, hogy éppen Strossmayer több mint félszázados püspöksége alatt Szlavóniában a magyar elem pár ezerről 100 000-re szökött fel. Ezzel a betelepülő és 9/10 részben katolikus vallású népességgel szemben a gyakovári aula hihetetlen nemzetiségi türelmetlenséget tanúsít. Magyar hitközségek élére horvát papokat állít, magyar szentbeszédet nem tűr, a magyar gyermekeket a hittanra anyanyelvükön tanítani nem engedi, a magyarságot az anyaszentegyházból nyakra-főre kiátkozza, az egyházi temetést megtagadja stb., minek folytán tömeges áttérések történnek. Hol marad itt a regula de idiomate szem előtt tartása? A gyakovári aulára nézve a terhelő adatokat gyűjtetem, s azokat is rendelkezésedre fogom bocsátani, de köszönettel venném, ha velem közölni méltóztatnál, kilátás van-e arra, hogy a délszláv püspökök a szlavoniai magyarság vallási igényeinek kielégítésére Rómából rászoríttassanak.

Midőn a S. Girolamo intézet újjászervezése – mint ez a délszláv nemzetiségi mozgalmaknál elmaradhatatlan – botránnyokba fulladt bele, ez felhívta a m. kir. kormány figyelmét a Rómában fennálló, illetve felállítani tervezett „nemzeti kollégiumok”-ra (Collégium Ruthenorum, S. Girolamo). Nem ismeretlen előttd boldogult Eötvös Józsefünknek a nemzetiségi kérdéstről írt alapvető dolgozata, melyben rámutat arra, hogy a monarchiára nézve minő veszedelem, ha Ausztria és Magyarország közös nemzetiségi egységesen csoportosíttatnak, mert – mint Eötvös találóan mondja – ha a történeti jog alapjáról letérve, a nemzetiségi elvet fogadjuk el irányadónak, akkor „a birodalom egyes népeinek: a németeknél s olaszoknál szintúgy, mint a szerbeknél és románoknál minden törekvésöknek célja nem lehet más, minthogy a nemzetiségi elv mentül tökéletesebben valósíttassék”! A nemzetiségek ugyanis nem fognak megállni addig, „míg ezen elv a birodalom egész körében, sőt ezen túl is, keresztül nem vitetett, azaz míg az országok oly felosztása nem sikerül, mely mellett minden egyes népfaj s nemzetiség külön határokat nem nyer; s ezen elv szép és nagyszerű lehet, sőt talán kivihető is, de olyan, mely ha életbe lép, csak a birodalom romjain ülheti diadalát”. Márpedig, ha a délszláv klerikusok a monarchia mindkét államából, valamint a megszállott tartományokból a S. Girolamo intézetben közös fődél alá gyűjtetnének össze, és saját nemzetiségükből való rektor alatt társas életet folytatnának, úgy az ifjak lelkében a faji összetartozóság érzete s a nagy-szláv öntudat jelentékenyen fokozódnék, sőt az előjárók és felügyelők által valószínűleg fokoztatnák. Miután pedig az intézetből majdan kikerülő papoknak mint parókusoknak, bőséges alkalmuk nyílnék arra, hogy politikai eszméiket híveik lelkébe átültessék: a nemzetiségi agitáció mérge a nép széles rétegeibe is csakhamar átszivárogná, s így úgy Ausztria, mint a magyar királyság délszlávjai között a jövőben igen komoly mérveket öltene az a mozgalom, mely a történeti alakulatok fölött napirendre térve, önálló délszláv állam alakítására irányul. A magyar felvidéki és a galíciai rutének egyesítésénél ugyanez a veszély forog fenn. Az 1867. évi kiegyezésnek, mely nem a föderalizmus, hanem a dualizmus alapjára fektette le a monarchia jövőjét, logikus kifolyása, hogy a római papnevelő kollégiumok is ne a nemzetiségi, tehát föderalisztikus, hanem a közjogi elv alapján, tehát dualisztikusan szerveztessenek. Éppen ezért a m. kir. kormány hajlandó volna megfontolás tárgyává tenni, hogy Rómában a magyar birodalom összes egyházmegyéinek növendékei számára kollégium létesíttessék, mely pl. Szent István nevét viselhetné.

Franciaországnak az elhalt pápa alatt rendkívül magasra emelkedett befolyását nem kis mértékben arra vezetik vissza, hogy a Rómában székelő bíbornokok között helyet foglal Mathieu francia főpap mint cardinalis curiae. A németek, amint tudom, Steinhuber bíbornokban bírnak erős segítséget, a Sz. Kollégium kebelében. A spanyolokat pedig Vives y Tuto és Merry del Val kardinálisok képviselik. Egyéb nemzetek, mint az amerikaiak, angolok, osztrákok, csehek virágzó intézetekkel vannak az örök városban képviselve, mely intézetek előjárói hazai ügyeiknek sokszor éppoly buzgó, mint érellyes előmozdítói. Komoly megfontolást érdemel tehát, hogy a kilátásba vett magyar kollégiummal kapcsolatban nem lehetne-e egy magyar cardinalis curiae behelyezését keresztülvinni, kinek járandóságait készséggel magunkra vállalnók, s ki a fontos kongregációkban nemcsak a magyar álláspontot képviselhetné, hanem a monarchia diplomáciai akcióinak is becses támasza lehetne.

Midőn a múlt század közepén a monarchia olyan berendezése vétetett foganatba, melynek logikai kifolyásaként a magyar államot dekomponálni kellett, a diszmembráció nemcsak politikai, hanem egyházszerkezeti téren is nagy határozottsággal keresztülvitetett. Mint tudod, politikailag különválasztották Erdélyt és Horvát-Szlavonországot, kihasították a szerb vajdaságot, s ezenfelül a legszorosabb értelemben vett Magyarországot is nemzetiségi tekintetek szerint több közigazgatási kerületre osztották. Egyházi téren pedig a foganatba vett címumscripciókkal önálló gör. kat. román nemzeti egyházat alakították, és a kalocsai metropoliából kihasították a horvát-szlavon püspökségeket. Midőn Ő cs. és ap. kir. Felségének jóságos atyai szíve és magas fejedelmi belátása 1867-ben a kiegyezést megalkotta, in integrum restitutió vétetett foganatba, ámde akkor ezen in integrum restitutio csak politikai tekintetben vitetett keresztül, amennyiben Erdély és a Vajdaság megszűntek, Horvát-Szlavonországot pedig ismét bevonattak az egységes magyar állam kötelékébe. Ellenben egyházi téren minden a régiben maradt, s a politikai élet mezejéről leszorult nemzetiségi üzemek és

törekvések a „nemzeti egyházak”-ba vonultak vissza, s ott a politika visszaszorította a belső, vallás-erkölcsi tartalmat, mi főleg abban jó kifejezésre, hogy a nemzetiségi egyházak reájuk háramló kulturális feladatoknak nem képesek megfelelni. Ezt az állapotot egy csapásra visszafejleszteni nem lehet. Az in integrum restitució e téren csak lassú, de annál következetesebb munka eredménye lehet. E munkát a primási joghatóság emelésével kell kezdenünk. Magyarország hercegprímása ugyanis elsősorban azon szerepénél fogva, mely reá a koronázásnál háramlik, központi helyet foglal el a magyar közjogban is, s mivel a primás Horvát–Szlavonországok katolikus egyháza nevében is koronáz, csak természetes, hogy joghatóságának bizonyos tekintetben ki kell terjeszkednie a társországra is. E cél elérését úgy kellene előkészíteni, hogy valahányszor a nemzetiségi egyházak ügyeiben szükségessé válnék, hogy pápa Őszentsége apostoli hatalmát delegálja – s ezen eseteket a Curiának keresnie kellene –, Magyarország hercegprímása volna, mint különben is nuntius natus delegálandó, mely eljárás lassankint hozzászoktatná az érdekelteket a primási joghatóság felsőbbbségéhez.

Ezek volnának azon ügyek, melyek a Vatikánnál fokozatosan, megfelelő egymásutánban, minden elszűrés nélkül, de egyben kitartó következetességgel keresztülvendők volnának. Mielőtt azonban ezen dolgokban a m. kir. kormány állást foglalna, s annak alapján a hivatalos lépések megtétnének, elkerülhetetlenül szükségesnek tartom, hogy becses szakavatott nézeteidet és nélkülözhetetlen tanácsaidat a legbizalmasabb módon kikérjem. A fentiekből – úgy hiszem – világosan kitűnik, hogy a kívánságok formulálásánál engem pártpolitikai vagy egyéb melléktekintetek nem vezettek, hanem tisztán és kizárólag Magyarországnak, a monarchiának és Im. uralkodóházunknak egymással teljes összhangban álló állandó nagy érdekei.

Jelen soraimnak célja csak bizalmas előzetes tájékozás nyereség lévén, ez ügyben csak akkor fogok hivatalosan Goluchowsky grófhhoz fordulni, ha a teendőik iránt adandó szíves tanácsaid birtokában leszek.

B

1904 jan. 20

Miniszterelnöki átirat Szmrecsányi Pál nagyváradi róm. kat. püspökhöz a római Curiánál történő személyes diplomáciai akció tárgyában¹

ME 1904–XV–216
(Gépelte fogalmazvány)

Köszönettel vettem Nagyméltóságodnak m. é. december h. 5-én 83. A. sz. a. kelt becses átiratát, mellyel közölni méltóztatott velem azon előterjesztés másolatát, melyet az amerikai lelkészügyben Hercegprímás úr propaganda prefektusához intézett, s melyben Ő Főmagassága alkalmat vett magának arra, hogy a m. kir. kormánynak az amerikai akcióban tanúsított áldozatkészségére is kitérjen.

Nagyméltóságod egyúttal szíves volt megjegyezni, hogy ez év tavaszán Rómába szándékozik menni, midőn megfelelő alkalom nyílnék arra, hogy illetékes helyen a romániai és az amerikai akció is szóvátétesék. Mivel azon ügyek, melyeknek a római Curiánál leendő keresztülvitele elsőrangú nemzeti érdek, úgylis hosszabb tárgyalás anyagát fogják képezni, szinte jobb, ha a rendelkezésünkre álló eszközöket nem mindjárt az akció legelején merítjük ki; hanem lépést tartva diplomáciai akciónk fejlődésével, érveinkkel fokozatosan állunk elő. Különös hálára fog azonban lekötelezni Nagyméltóságod, ha római tartózkodása alatt módot méltóztatnék keresni arra, hogy a Rampolla-éra alatt a vatikáni köröknél mutatkozott román- és délszlávbarát s következőképpen magyarelles irányzat gyökereit eltávolíthassuk. Rendkívüli fontossággal bír ugyanis, hogy a Vatikán a magyar nemzeti állam kiépítésére irányuló törekvéseink elé akadályokat ne gördítsen, sőt, amennyire lehető, törekvéseinket támogassa. A római Curiának a kultúrellet számos terén módjában állana, hogy becses szol-

¹ A fogalmazványon az akta megjelölése: „Titkos”. – Mint az előző fogalmazványt, feltehetően ezt is Klebelsberg készítette.

gálatokat tegyen Magyarország belső egysége ügyének, mi a széthúzás és bomlás annyi tényezőjének, közepette a monarchia hatalmi állásának is egyik nélkülözhetetlen feltétele.

Keresni fogom az alkalmat, hogy az ezzel kapcsolatos kérdéseket Nmgod római útja előtt behatóan megbeszélhessük.

Fogadja stb.

C

1904 febr. 28

Gr. Szécsen Miklós vatikáni osztrák–magyar nagykövet magánlevele gr. Tisza István miniszterelnökhöz a „magyar kormány által a Vatikánnál tervezett nagyobb diplomáciai akció tárgyában”

ME 1904–XV–216 (1215)

(Gévelt hivatalos másolat)

Másolat

Bizalmas

Róma, 1904. febr. 28.

[!]

Ambassade [!]

D’Autriche–Hongrie

Près Le St. Siège

Tisztelt Barátom!

Köszönettel vettem f. é. január hó 24-ről¹ kelt becses soraidat melyeknek tartalma nagyon érdekelt, és óhajodnak megfelelően bátorkodom az azokban felhozott kérdéseket illetőleg véleményemet kifejezni.

Előre is bocsánatot kérek, ha nem mindenben érthetek veled egyet, de azt hiszem, hogy az ügynek, melynek mindketten akarunk szolgálni, csak úgy használhatok, ha leplezetlenül és teljes őszinteséggel mondom el felfogásomat.

Fenntartván magamnak, hogy az egyes felhozott kérdéseket részletesen megbeszéljem, előbb általános elvi szempontból szeretnék néhány megjegyzést tenni.

Mint leveledben magad is felemlíted, a magyarság minálunk az utolsó évtizedekben határozottan tért hódított. Ezen örvendetes térfoglalást nem tudta megakadályozni a római Curiának Rampolla bíboros államtitkársága idején kifejtett, ha nem is lehet talán mondani „magyarellenes”, de mindenesetre szlávbarát politikája.

A XIII. Leó halála után beállott személyváltozások avval a reménnyel kecsegtetnek, hogy a római szentszék olyan emberekre, mint például Strossmayer püspök, sokkal kevesebbet fog hallgatni, mint azelőtt, úgyhogy a magyarság *természetes* és organikus fejlődését az itteni befolyásoktól nemigen kell féltenuünk.

Veszélyesnek tartanék azonban minden akciót, melynek az a látszatja lehetne, mintha a szentszék univerzális jellegéről megfelelően, olyan aspirációk szolgálatába állana, melyek nemcsak nemzeti vagy helyesebben állami, hanem direkte nemzetiségi jelleggel bírnak. Attól tartok ugyanis, hogy minden efféle kísérlet a legrövidebb idő alatt egy reánk nézve hátrányos reakciót szülne. A nemzetiségi kérdésekben többet, mint egy jóakaró neutralitást, a Curiától alig várhatunk.

Azt hiszem Montecuccoli volt az, ki a szentgotthárdi csata előtt így fohászzkodott: „Jó Isten nem kérlek, hogy segítsél, csak arra kérlek, ne segíts a törököknek, azokkal majd elbánok én.” Mi csak annyit várhatunk és kérhetünk a szentszéktől: ne támogassa a magyarellenes aspirációkat; a többit nekünk kell végeznünk, és hogy el is tudjuk végezni idővel, azt az utolsó évtizedek tapasztalatai alapján bizton hiszem.

¹ Pontosabban: jan. 29-ről (1. A. irat.)

Egy szempont van még, melyet ki szeretnék emelni, és ez az, hogy a szentszék az összes katolikus egyház ügyeivel van elfoglalva, melynek a magyarországi katolikusok csak igen csekély hányadrészét képezik. Ezen okból nem lenne könnyű a római Curiát arra vinni, hogy speciálisan érdeklődjék a magyarországi dolgok iránt, és a mi katolikusaink érdekében *kivételes* rendszabályokhoz nyúljon.

A katolikus egyház legfőbb ereje univerzális jellegében fekszik, és ha bizonyos püspökök és papok időnként ezen jellegről meg is feledkeznek, és az egyház hatalmát politikai vagy nemzetiségi célok elérésére akarják felhasználni, úgy el kell ösmerni, hogy ilyen tendenciák Rómában rendszeresen nemigen találhatnak támogatásra. Ami különösen a nemzetiségi, illetőleg nyelvi kérdéseket illeti, úgy itt igen nagy súlyt helyeznek arra, hogy a papság a néppel saját nyelvén érintkezhessek. Ha van néha panaszra ok, ami a prédikáció stb. nyelvét illeti, úgy az személyes befolyásoktól eltekintve, annak tulajdonítható, hogy az információk nem mindig helyesek. Azonkívül nem szabad elfelejteni, hogy a katolikus egyház természeténél fogva kiválóan konzervatív, és a létező viszonyokon nem szeret változtatni.

Szt. Istvántól kezdve egész XVI-ik századig, sőt még azután is jó sokáig a magyar királyi hatalom tisztán katolikus jellegű volt. Magyarország volt a kereszténység védbástyája a törökök ellen, és miután azon időkben a politikai nemzet, a *natio hungarica* tiszta magyar volt, és a majdnem kizárólag jobbágysorson élő, más nemzetiségek nem számítottak, egészen természetes volt, hogy a szentszék teljes erejével az akkor egyedül számottevő elemet pártfogolta. A nemzetiségi eszme fejlődése és a modern demokratikus elvek terjedése a magyar fajt bizonyos mértékig megfosztották azon általános elősmert és elfogadott fölénytől, melyet egész 1848-ig nálunk bírt. Ami addig magától értetődő és egészen természetes volt, azért ma harcolnunk kell. A meglevő szupremáciát a római egyház készségesen elfogadta, a nemzetiségi harcba beleelegyedni azonban nemigen szeret, és alig fogja megengedni, hogy az ilyen harcban az egyház befolyása mint eszköz szerepeljen.

Én ezeket nem azért hozom fel, mintha az általad tervbe vett akciót nem helyeselném, hanem csak azon okból, hogy rámutassak arra, hogy ezen akciót igen nagy elővigyázattal kell kezdeményezni és vérmes reményeket nem szabad ahhoz fűzni.

Átterve a levelemben említett, a püspöki kar útján kezdeményezett előkészítő lépésekre, úgy azok, azt hiszem, csak előnyök lehetnek. Minél helyesebben lesz informálva a Curia a magyarországi viszonyokról, annál jobb. Véleményem szerint csak előnyös lehetne, ha a munkácsi és a szamosújvári görög kat. püspökök a Propagandát a megyéikben létező bajokról értesítenék, és rámutatnának, mennyire van szükség ezen kérdésekben az állam támogatására. Nem tartanám azonban taktikailag előnyösnek, ha a püspökök jelentéseikben a m. kir. kormánynál tapasztalható elkedvetlenedésre hivatkoznának, ezen argumentum inkább a szóbeli diszkussziónál hozható fel kellő elővigyázattal, mikor azt esetről esetre meg is lehet indokolni. Természetesen, ha az egyik vagy másik püspök személyesen eljönne Rómába, a dolgot bizalmasan felemlíthetné, de egy hivatalos jelentésbe már azért sem venném be, mert azon intézkedések, melyek nálunk nem elégítettek ki, olyan személyektől származtak, kik ma már nincsenek az ügyek élén (Rampolla és Ledochowsky); és a mostani vezérférfiak – talán csak az idő rövidsége miatt – nem adtak tulajdonképpen okot panaszra.

A következőkben a tervbe vett akció egyes tárgyaival fogok foglalkozni.

A magyar liturgia

Ezen talán legfontosabb kérdés, sajnálattal mondom, igen szerencsétlenül lett kezdeményezve. Azáltal, hogy a laikus elem az ügyet nagy reklámmal felkarolta, hogy a napisajtó a kérdést tisztán politikai oldalról bírálta meg, a magyar liturgia kérdése ki lett vetköztetve egyházi jellegéből, mely az egyedüli, melyet itt Rómában megérthetnek, és egy kizárólag politikai és nemzetiségi színezetet nyert, ami az ügynek nagyon ártott.

Azonkívül hátrányos volt, hogy az érdekeltek, kik itt jártak, nagyon sokat akartak elérni, és – az egyház szempontjából – lehetetlen *elvi* koncessziókat akartak ott, ahol inkább csak praktikus kompromisszumról lehetett szó.

Nagyon messze vezetne, ha ezen egész kérdés történelmi fejlődését itt meg akarnám vitatni. Az egyházi unió létrejöttékor sok kérdés nem lett tisztázva, és sok a véletlenre lett bízva. A szentszék elvi álláspontja mindig az volt, hogy a liturgikus nyelvet illetően az akkori status quo fogadta el, és újabb változást nem tűrt.

Nem tudom, mennyire volt általánosan keresztülvive, de úgy vagyok értesülve, hogy különösen az erdélyországi ortodox oláhok, nagyrészt az erdélyi fejedelmek befolyása következtében, kik ezúton akarták őket a protestáns valláshoz csábítani, már az *unió előtt is használták az oláh nyelvet* az istentiszteletnél. Hogy az, ami akkor talán kivétel volt, később általánosítva lett, az valószínűleg éppúgy a szentszék formai jóváhagyása nélkül történt, mint a magyar nyelv használata bizonyos plébániákban.

Az oláh nyelv türése, bár annak használata talán régibb eredetű, mint a magyar liturgia, mindenesetre egy precedens, amelyre joggal hivatkozhatunk, de egyet már eleve kizártnak kell tekinteni, ti., hogy mi egyrészt az oláh nyelv használatát kifogásoljuk, másrészt pedig a magyar liturgia elismerését sürgezzük.

A tényállás jelenleg a következő: Évek során át kifejlődött egy praxis, ti. a magyar nyelv használata a liturgiában, mely nem felel meg a katolikus egyház szabályainak. Midőn kísérlet tétetett ezen helyzetet rendezni, és a szentszék kénytelenítve lett állást foglalni, a Curia a szigorú elvi álláspontra helyezkedett, és azt mondta, hogy a magyar nyelv liturgikus használata nem felel meg az egyház szabályainak, és azért beszüntetendő. Ezen határozat ellen az érdekelt püspökök apelláltak, és hivatkozván a több mint évszázados praxisra, a magyar nyelv további használatát kérelmezték. Ezen kérdésre a szentszék eddig nem felelt, és úgy tudom, hogy gyakorlatilag minden úgy maradt, mint azelőtt, és a magyar nyelv tovább használtatik. Ezen helyzet ránk nézve inkább előnyös, mert minél tovább tart a magyar nyelv gyakorlati alkalmazása, annál több joggal hivatkozhatunk arra, hogy a szentszék a kifejlődött praxist, ámbár nem felel meg talán szigorúan az egyház rendszabályainak, hosszú éveken át tűrte.

Én tehát azt hiszem, hogy az elvi döntést egyelőre nem kellene sürgetni. Minden további akció a püspökök által volna kezdeményezendő.

Nem vagyok eléggé teológus, hogy egy részletezett tervet itt felállíthassak, de azt hiszem, lehetséges volna egy olyan tranzakció, mely talán a mise legfontosabb, szakramentális részeiben a szabályszerű ósláv nyelvet fenntartaná, míg a mise többi részei – különösen azok, ahol a görög egyesült rítus szerint a hívők aktív részt vesznek, magyarok maradhatnának. De ezt csakis egyházi személyek kezdeményezhetnék.

Legyen szabad nekem ez alkalommal szíves figyelmedet Drohobeczki körösi görög egyesült püspökre felhívni, ki tudtommal a magyar liturgia ügyébe eddig nem volt belekeverve, jó magyar hazafi, és akivel a kérdést bizalmasan meg lehetne talán beszélni, és ki esetleg itt Rómában is bizonyos előkészítő lépéseket tehetne.

Ami a délszláv püspökök magatartását illeti, úgy magad említet, hogy Szlavoniában Strossmayer püspöksége alatt a magyar elem mennyire *szaporodott*. Hogy Strossmayer nagy magyarfaló, azt itt Rómában is tudják, és ő még Rampolla idejében sem örvendett valami jó hírnévnek, mert a Vatikánban is tudják, hogy ő az egyházi érdekeket a nemzetiségi aspirációknak teljesen alárendeli. Strossmayer itt határozottan lejáratta magát. Ha komolyan terhelő adatokat lehet ellene felhozni, az csak előnyös lehet.

Személyes véleményem szerint azonban itt egy nagyobb szabású Strossmayer ellen irányzott akcióba alig fognak belemenni, mert a diakovári püspök nagyon öreg, és remélhető, hogy egypár év múlva, vagy talán még előbb, ha másvalaki foglalandja el helyét, a viszonyok szanálása sokkal könnyebben és nyugodtabban lesz keresztülvihető, mint most.

Ami a *S. Girolamo intézet* kérdését illeti, melynek rendezése idővel mindenesetre szükséges lesz, úgy azt hiszem, hogy ha a kollégium aktiválása napirendre kerül, lehetséges lesz olyan befolyást biztosítani nekünk ezen intézet vezetésére, hogy nem fog kelleni tartani attól, hogy az a délszláv politikai aspirációkat szolgálja.

Itteni tapasztalataim alapján mondhatom, hogy a Rómában levő nemzetiségi intézetekben a nemzetiségi szellem sokkal kisebb szerepet játszik, mint például az egyes püspöki szemináriumokban.

A fiatal papok és növendékek itt, Rómának nemzetközi légkörében, tágabb látókörre tesznek szert. Az univerzális egyházi szellem határozottan predominál a lokális politikai és nemzetiségi érdekek fölött. Az előadások legnagyobb részt egy neutrális nyelven, latinul vagy olaszul lesznek megtartva, a közlekedési nyelv, a kollégiumon kívül természetesen az olasz. Mindezen körülmény magával hozza, hogy a speciális nemzetiségi érdekek itt háttérbe szorulnak.

Ha a S. Girolamo kollégium egyszer aktiváltatik, amit mi alig akadályozhatunk meg, arra fog kelleni törekedni, hogy vezetése jó kezekbe jöjjön.

Egy tisztességes olasz Monsignore mint rektor és egy, a mi hozzájárulásunkkal kinevezett hazafias horvát pap mint vicedirektor nagy garanciákat nyújtanának.

Egy általános magyar kollégium létesítése, mely Magyarország összes egyházmegyéinek, tehát a horvát megyéket is beleértve, növendékeinek szolgálna, itt nehezen volna keresztülvihető, mert a Curia a fő súlyt mindig arra fogja helyezni, hogy a papok a hívők nyelvét beszéljék és értsék. Azonkívül tekintettel a helyi viszonyokra, attól tartok, hogy a nem magyar ajkú ifjak itt Rómában a magyar nyelvet csak nehezen sajátítanák el.

Szükségtelen mondanom, hogy örömmel üdvözléném egy *magyar cardinalis curiae* kinevezését, ha ezt keresztül lehetne vinni, és ha erre az állásra egy alkalmas személyiség található volna. Érték pedig egy alkalmas személyiség alatt olyan egyént, ki jó hazafi, a kormány bizalmát teljesen bírja, és kitűnő papi erényei, tudománya, jelleme és észbeli tehetségei alapján a pápa bizalmát is bírná, és kinek tanácsára itt komolyan hallgatnának. Csakhogy ha ezt a fehér hollót meg lehetne találni, jobban szeretném őt Magyarország primási székén vagy akármelyik egyházmegye élén látni, mint Rómában, mert mint primás vagy érsek sokkal nagyobb szolgálatokat tehetne a hazai érdekeknek, mint itt.

Adott esetben egy magyar cardinális curiae kinevezése talán keresztülvihető volna, de ki van zárva, hogy egy ilyen állás állandóan szerveztessék.

Nem szabad azonkívül elfelejteni, hogy egy kúriai kardinális állása nem éppen irigylendő, és hogy egy magyarországi megyés püspök minden tekintetben, pénzügyi szempontból is sokkal különb állást foglal el.

A jelenleg Rómában székelő idegen kardinálisok közt csak Mathieu bíboros tekinthető némi részben mint úgynevezett nemzeti kardinális, ámbár ő is csak „par ronceur” jött ide. (Nehézségei voltak egyházmegyéjében.)

A francia kormány az elhunyt pápa alatt élvezett nagy befolyását azonban nem neki köszönheti, mert az már jóval előbb volt meg, hanem ellenkezőleg, ennek a meglevő befolyásnak köszönheti Mathieu kinevezését.

Bevett szokás, hogy nagy szerzetesrendek a szent kollégiumban képviselve legyenek. Steinhuber kardinális nem mint német, hanem mint jezsuita lett bíborossá, éppúgy Yves y Tuto nem mint spanyol, hanem mint kapucinus kapta a kalapot.

Mindkettő kiváló tehetségű egyéniség, és nagy befolyásnak örvend, de ezen befolyásnak sem a német, sem a spanyol kormány nemigen vette hasznát, sőt ellenkezőleg, azt hiszem, hogy a két kormánynak gyakran nehézségeket okoztak.

Magyarország hercegprímása mind egyházilag, mind közjogilag olyan kiváló állásnak örvend, hogy egy főpap, aki ezen állást valóban és minden tekintetben be tudja tölteni, alig fog szorulni attributumainak kibővítésére. Ha sikerül neki Rómában bizonyos tekintélyre szert tenni, személyes befolyása többet használhat, mint némi külső formalitások.

És itt nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy a püspöki kinevezések képezik véleményem szerint egyházpolitikánk legfontosabb mozzanatát. Az – amint mondani szokás – ártalmatlan püspökök, csendes, jóakaró, békülékeny, de *jelentéktelen* emberek a kormány álláspontjából néha kényelmesek lehetnek, de nem fognak soha Rómában kellő tekintéllyel bírnival, és még azon jó tanácsokat is, melyeket esetleg adhatnak itt, tekintettel a tanácsadó személyiségére, nemigen fogják megbecsülni.

Egy más dolog, melyet még fel akarnék említeni az, hogy püspökeink jöjjenek el többet Rómába, és időzzenek itt. Egy rövid audiencia a pápánál, egy formális tisztelgés az államtitkárnál és egy pár névjegy, melyeket néhány kardinálisnál hagynak, nem elég arra, hogy személyes befolyásra tegyenek szert, márpedig ez nagyon kívánatos volna, mert ha a szentszék információit nem a püspököktől kaphatja, elkerülhetetlen, hogy más befolyások kerekednek fel, melyek gyakran nagyon is egyoldalú módon világítják meg a helyzetet.

Természetes, hogy az, amit fentebbi sorokban írtam, csak bizalmas személyes véleményem kifejezése, és nem prejudikálhat gróf Goluchowski felfogásának.

Idezárva van szerencsém Vályi püspök velem közölt beadványát visszaszolgáltatni. Ami az abban felemlített észak-amerikai görög katolikusok ügyeit illeti, úgy legyen szabad idevágó hivatalos jelentéseimre utalni, melyeket úgysis ösmersz.

Bocsánatot kérve, hogy becses idődet ily hosszú levéllel veszem igénybe, maradok kiváló tisztelettel

kész híved és barátod:
Szécsen Miklós s. k.

D

1904 júl. 6

*Miniszterelnöki átiratfoglalmazvány gr. Goluchowski Agenor közös külügyminiszterhez a római Curiánál felmerülő nemzetiségi kérdésekkel kapcsolatban a vatikáni osztrák–magyar nagykövetség magatartása tárgyában*¹

ME 1904–XV–3266
(Gévelt foglalmazvány)

Titkos

Külügyminiszter úrnak

F. é. július hó 3043. sz. a. kelt átiratomban már volt szerencsém foglalkozni Pallavicini örgróf f. é. június hó 17-én 24. F. sz. a. kelt érdekes jelentésének azon részével, mely a romániai és a hazai székelyek erkölcsi és művelődési színvonalával foglalkozik. E helyütt pedig a követ úr igen figyelemre méltó fejtegetéseinek alapulvételével behatóbban kívánok foglalkozni a nemzetiségi és egyházi viszonyok között mutatkozó azon összefüggéssel és kölcsönhatással, melyet már f. é. április hó 29-én 852. sz. a. kelt átiratommal is érintettem.

Pallavicini örgróf idézett jelentésében a maga részéről is hangsúlyozza, hogy nagyon komoly állapot az, hogy a magyarországi románság egyházi mezben nemzetileg szervezve levén, úgyszólván államot képez az államban, s mint ilyen, a romániai nemzeti áramlatokat is táplálja, s a román nacionalizmus által nagymértékben kizsákmányolható. Teljesen osztom a követ úr álláspontját, miszerint a baj akuttá válását leghatékonyabban azzal akadályozhatjuk meg, ha Romániát állandóan oly nemzetközi helyzetben tartjuk, mely ez országot rákényszeríti, hogy a nemzeti agitációban mértéket tartson, s ne folytathasson expanzív politikát.

Azt hiszem azonban, hogy az okos belpolitikának egyik lényeges alkotóelemét az képezi, hogy az államot belsőleg is annyira konszolidáljuk, hogy azon esetben, ha a külpolitikai helyzet megkívánja

¹ A közölt irat elküldésére nem került sor. Ezt bizonyítja Klebelsbergnek az irathoz mellékelte alábbi megjegyzése: „Jelen ügyszeret tartalma annak idején miniszterelnök úr Önnagyméltóságával részletesen megbeszélte, Ő Excellenciája akkor azt az utasítást adta, hogy a dologgal egyelőre várjunk. A jelen viszonyok pedig az iratban foglalt fontos kérdések tárgyalására nem látszanak alkalmasnak, s így az ügyszeret egyelőre ad acta teendő. Budapest, 1905. évi február hó 27-én. Klebelsberg.” (Az iratot júl. 9-én felülvizsgálta Tarkovich, feltehetően ez után került végleg ad acta.)

hatalmunk egész súlyát a megkívánt irányban tudjuk koncentrálni, s a rendelkezésre álló erők egy részét belső mozgalmak le ne kössék. Miután a monarchia tekintélyének és hatalmának emelésére irányuló törekvésünkben a dolog természeténél fogva csupán a szabad erők állnak rendelkezésünkre, a magyar kir. kormánynak a béke napjait már csak ezen szempontból is arra kell felhasználnia, hogy minden olyan számottevő mozgalomnak már jó eleve elvegye a lehetőségét s az élet, mely feszültebb viszonyok között erőt köthetne le.

A mai sajnálatos helyzet, melyet következetes munkával, lassankint javítanunk kell, a következőképpen keletkezett: Midőn a múlt század közepén a monarchia olyan berendezése vétetett foganatba, melynek kifolyásaként a magyar állam dekomponálása találtatott kívánatosnak, a diszmembráció nemcsak politikailag, hanem egyházszerkezeti téren is nagy határozottsággal keresztülvitetett. Mint Nagyméltóságod tudni méltóztatik, politikailag különválasztották Erdélyt és Horvát-Szlavonországot, kihalították a szerb vajdaságot s ezenfelül még a legszorosabb értelemben vett Magyarországot is nemzetiségi tekintetek szerint több közigazgatási kerületre osztották. Egyházi téren pedig a foganatba vett circumscripciókkal önálló gör. kat. román nemzeti egyházat alakítottak és a kalocsai metropoliából kihalították a horvát-szlavon püspökségeket. Midőn Ő cs. és ap. kir. Felségének magas fejedelmi belátása a kiegyezést megalkotta, in integrum restitutio vétetett foganatba, ámde ezen in integrum restitutio csak politikai tekintetben vitetett keresztül, amennyiben Erdély és a szerb vajdaság megszűntek, Horvát-Szlavonországot pedig ismét bevonattak az egységes magyar állam kötelékébe. Ellenben egyházi téren minden a régiben maradt, s a politikai élet mezejéről leszorult nemzetiségi üzemek és törekvések a „nemzeti egyházak”-ba vonultak vissza, s ott a politika visszaszorította a belső, vallás-erkölcsi tartalmat, mi főleg abban jó kifejezésre, hogy a nemzetiségi egyházak a reájuk háramló kulturális feladatoknak nem képesek megfelelni. A nagy művelődési elmaradás azonban utóvégre is csak azon nemzetiségeknek válik kárára, melyek „nemzeti egyházuk”-ban politikai bálványoknak áldoznak, de az ilyen nemzeti elemekkel elegendes egyházi szervezetek idő folytán megbontják és aláássák az állam belső egységét is, és nemzetiségeinkkel fajokon idegen államokban felkeltik a hódítás és bekebelezés eszméjét. Ez az eszme akkor, ha az illető külállam megerősödik, megvalósulásra törő, mélységes politikai szenvedéllyé válik.

A *dákorumán* propagandának a veszélye a legnyilvánvalóbb, de nem csekélyebb a *ruténeknek* nevezett oroszoknál sem, kik a külföldi oroszossággal állanak közeli faji rokonságban. Végül valóban veszélyes öncsalás volna, ha azt hinnők, hogy a *horvát* és a *szerb* nemzetiségi aspirációk nem tartoznak a veszélyes, állami erőt lekötve tartó törekvések közé. Ma még ezen velleitások többnyire a lojalitás mezét öltik, s úgy állítják oda a dolgot, mintha ők csak a magyar hegemonia ellen küzdenének, de különben a monarchia s a dinasztia hű alattvalói. Meg lehetünk azonban róla győződve, hogy azon valószínűtlen esetben, ha a magyarság összefoglaló ereje a Kárpátok s a négy folyó medencéjében megtörné, csakhamar ellöknék a lojalitás álarcát, és a nagyszerb, valamint az egyéb kalandos délszláv álmok a pánszlávizmusba csapnának át, aminthogy a horvát és szerb túlzók működése mindinkább felforgató, sőt antidinasztikus jelleget kezd ölteni.

Hogy miképpen alakulnak ki ezen irányzatok, azt világosan láthatjuk Amerikában, hol azok a rutének, kik itthon szintén állítólag csupán a magyar, Galíciában a lengyel faj történetileg és kulturálisan indokolt szupremáciája ellen küzdenek, de lojalitásukkal sokszor kérkednek, odakint hamarosan átsapnak a pánszlávizmusba s az orosz ortodox egyházba, dicsőítvén a cár hatalmát és nagyságát. Ezek tények, melyek előtt szemet hunyni alig lehet.

A szóban levő baj nem lévén tisztán politikai természetű, hanem – mint említettem – egyházi momentumokkal elegyes: az állam által egyoldalúlag nem oldható meg. Ehhez az egyház jóakarata is szükséges. Azzal természetesen már eleve tisztában lehetünk, hogy erre csak az esetben számíthatunk, ha következetes munkával, lassan meg tudjuk győzni a Curiát ellenségeink és érdekeink közös voltáról. E célból az illetékes vatikáni körök figyelmét talán a következő megfontolásokra lehetne terelni. Keleten, az ortodox világban, az egyház és állam viszonyában a bizantinizmus az uralkodó rendszer, mely nemcsak abban áll, hogy az állam teljesen aláveti az egyházat, hanem abban is, hogy a vallás és a nemzetiség elválaszthatatlanul össze vannak forrva. Ennek természetes következménye,

hogy a rutének, románok, szerbek (bunjevácok) csak addig maradhatnak meg katolikusok[nak], míg Magyarország fennhatósága alatt élnek, ellenben azon mindenesetre valószínűtlen esetben, ha a nemzetiségi izgatások a magyar államot aláaknáznák, s örökét Oroszország, Románia és Szerbia foglalná el, az orosz, román és szerb keleti államegyházak csakhamar véget vetnének a katolicizmusnak. Hogy milyen szemmel nézik pl. Romániában a katolikus egyházat, hogy miként keresztelik el „katolikus propagandának” a legcsekélyebb vallási mozgalmat, azt bukaresti követünk több jelentésében érintette, s a bukaresti, valamint a jassyi egyházmegyék vezetői a Propagandának bizonyára a maguk részéről is jelentették. De ha el is tekintünk ezen, inkább exemplificative felsorolt szélső eshetőségektől, a felvidéki mozgalmak tanulságos képet tárnak elénk. Éppen azon szoros összefüggésnél fogva, mely a Kelet népeinél a nemzetinek vélt ortodox vallás és a nemzetiség között fennáll, nem lánghatott fel a faji öntudat anélkül, hogy az Uniótól való elszakadás szimptomái ne mutatkozzanak. Izán s a többi helyen a pánszlávizmust nyomon követte a schisma. Éppen azért katolikus szempontból tűzzel játszik az, ki a nacionalizmusnak engedményeket tesz, vagy arra támaszkodva kíván téríteni. E tekintetben bizvást el lehet mondani, hogy ha az áttérések számláját nézzük, úgy a ruténeknél, románoknál és a délszlávoknál a katolicizmus szaldója határozottan passzív lesz.

(Ami pedig a magyarságot illeti; a vatikáni köröknek nem szabadna szem elől téveszteni azt az annyiszor figyelmen kívül hagyott tapasztalati igazságot, hogy a magyar közönség erős fajszereteténnél fogva a legtöbb kérdést elsősorban hazafias szempontból ítéli meg. Az a Magyarországon általánosan elterjedt hit tehát, akár alapos, akár nem, hogy a Vatikán a magyar nemzeti törekvésekkel szemben a nemzetiségeknek pártján van, a művelt magyar középosztálynál egyháza iránt valóságos averziót keltett, melynek máris felette káros következményei mutatkoznak, s kétségtelenül még károsabbak fognak megnyilatkozni.)²

Ami most már azt a szerepet illeti, melyet a Curiának a szanalás és konszolidálás műve körül be kellene töltenie; úgy azt hiszem, hogy elsöben minden konkrét kívánságot félretéve, inkább arra kellene törekednünk, hogy a Curiánál azt a meggyöződést ébresszük, hogy a schismával szemben Magyarország a katolicizmus legtermészetesebb és egyben hasznos szövetségese. Általában örömmel beéerném azzal, ha a Curia nemzetiségi kérdésekben jóakarátú neutralitást tanúsítana, és nem támogatná a magyarelles aspirációkat. Késöbb, ha azután több kérdésben való együttműködés során a kölcsönös bizalom megszilárdulna, óvatosan előállhatnánk a primási joghatóság emelésének kérésével. Magyarország hercegprimása ugyanis elsösorban azon szerepnél fogva, mely reá a koronázásnál háramlik, központi helyet foglal el a magyar közjogban is, és mivel a primás Horvát–Szlavon országok katolikus egyháza nevében is koronáz, csak természetes, hogy joghatóságának bizonyos tekintetben ki kell terjeszkednie a társországokra, illetve az ún. horvát püspökökre is. E cél elérését úgy kellene előkészíteni, hogy valahányszor a nemzetiségi egyházak konkrét ügyeiben szükségessé válik, hogy pápa Öszentsége apostoli hatalmát delegálja – s ezen eseteket a Curiának némi jóakarattal keresnie kellene –, Magyarország hercegprimása volna delegálandó, mely eljárás lassankint hozzászoktatná az érdekelteket a primási joghatóság felsöbbségéhez. Ha a talajt így lassankint előkészítjük, úgy késöbben egy fiatalabb és aktív primás majd felépítheti a magyar katolikus egyháznak a mainál szorosabb és szilárdabb egységét.

A fentiekben volt szerencsém kifejteni és megindokolni azt a fő irányt, melybe Magyarország vatikáni politikáját terelni óhajtom, és tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, méltóztassék Szécsen grófot a fenti értelemben oly hozzáadással értesíteni, hogyha a jelzett cél érdekében időnkint alkalma nyílik az irányadó vatikáni körökkel eszmét cserélni, sziveskedjék e beszélgetések során nyerendö impresszióit közölni.

Ezenfelül van szerencsém Nagyméltóságodat felkérni, méltóztassék a nagykövet urat utasítani, hogy:

1. *általában* sziveskedjék a Curiánál felmerülö minden nemzetiségi kérdést, amennyiben arról tudomást szerez, és amennyiben az Magyarországot érdekl, elsösorban abból a szempontból ítélni

² A zárójelben levö szakaszt *Tisza* törölte.

meg, hogy minő viszonyban van az illető kérdés, illetve úgy a magyar nemzeti állam kiépítéséhez és a magyarországi katolikus egyház egységének tervezett fejlesztéséhez.

2. *különösen* szíveskedjék figyelemmel kísérni a nagykövet úr

a) az ún. „*délszláv* (horvát) püspökök” törekvéseit és Rómában kifejtett munkáját. Ide volna sorolandó a glagolit liturgia kérdése is.

b) azon törekvéseket, melyek a magyarországi és a galíciai *ruténség* egyházi élete közötti kapcsolatot igyekeznek létesíteni.

c) a fogarasi gör. kat. aula Rómában kifejtett munkáját s általában a Rómában netán nyilatkozó *román* törekvéseket.

d) mutatkoznak a cseh–*tót* egységre irányuló [!] velleitások?

Az 1., 2a., 2b., 2c. és 2d. pontok alatt felsoroltaknak a dolog természetéből kifolyólag nem egyszeri közbelépés, hanem állandó figyelemmel kísérés lassú, de annál következetesebb munka tárgyának kell lenniök, s köszönettel venném, ha nagykövetünk ezen dolgok állásáról és fejlődéséről időnkint jelentéseket tenne.

A kifejtettek rendkívüli fontosságára való tekintettel különös hálára kötelezne le Nagyméltóságod, ha engem tett intézkedéséről értesíteni méltóztatnék.

Budapest, 1904. évi július hó 6-án

Klebelsberg s. k.

21

Cikkek a román és a szerb nyelvű munkássajtó választójogi és sajtóküzdelseiből

A

1904 jan. 28

Az „újjászervezettek” 1904. évi választójogi kampányának felhívása¹

Állhatatos, merész akarattal harcoltunk, ahogy férfiakhoz illik. Hangunkra, az ezrek szavára, Tisza István miniszterelnök is megígérte, hogy törvénytervezetet készít a választójog kibővítésére. Ezt az ígéretet november havában tette, és hogy erről az ígéretéről meg ne feledkezzék, arra volt nekünk gondunk. Azóta száz meg száz képviselő kapott levelet testvéreink ezreitől. Több mint száz-ezer plakát követelte az egész országban:

Jogot és kenyeret a népnek!

Ha egy célért sokan küzdenek, és ha ez a harc állhatatos – előbb vagy utóbb a cél meg kell valósuljon. Tisza nagy úr, az ország miniszterelnöke, több ezer hold föld birtokosa, de még ő is megérezte, hogy nem lehet többé elaltatni a kifosztott népet. Ébren tartja a szociáldemokrácia szent igazsága, amelyet – nem félve sem a szuronytól, sem a börtöntől, sem a rágalmaktól – továbbra is szolgál az újjászervezett szociáldemokrata párt.

Harcunknak van eredménye. A miniszterelnök végül is elhatározta, hogy tanácskozássra hívja az összes urakat, adjanak utasítást, *milyen mértékben növeljék meg a választói jogot*. Ezt a tanácskozást, az ún. ankétot, *ezen a héten tartják meg*, hogy határozata szerint készítsék el az új választójogi törvényt.

Hogy az urak nem akarnak valami jót, már most látjuk. Tisza miniszterelnök már többször kijelentette, hogy *sem teste, sem lelke nem kívánja* az egyenlő és titkos szavazati jogot.

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *Să resume glasul poporului – Visszhangzik a nép hangja. Voința Poporului*, 1904. jan. 28; 4. sz.

Mi, az újjászervezett szociáldemokrata párt, *csak ezt akarjuk*.

De mit akar Magyarország miniszterelnöke? Kijelentéseiből észrevehetjük, hogy ő csak 200 000-rel akar több választót. Vagyis: eddig nyolcszázezer választó volt – legyen hát egymillió. Ez a nagy ajándék, amit az urak nekünk adni akarnak.

Pedig Magyarország 20 millió lakosából 5 millió 20 évnél idősebb férfi van. Tehát 5 millió olyan ember van ebben az országban, aki jó katonának. Jog szerint választóknak is kellene lenniök. Ha az államnak jó a mi vérünk, a mi pénzünk, akkor legyen jó a szavazatunk is, amikor a mi sorsunkról van szó. Ezért:

Nekünk kell az egyenlő és titkos szavazati jog.

Ezért harcoltunk, ezért fogunk harcolni továbbra is. A mi, a testvéreink érdeme az, hogy az urak ígértek, valamit. Ha nem lett volna a mi pártunk, ha testvéreink ezrei nem teljesítették volna kötelességüket, a kossuthistáknak eszükbe sem jutott volna, hogy a választói jog kiszélesítését követeljék, és Tisza még ígéreteket sem tett volna.

Mi kezdtük a harcot, mi is fogjuk folytatni, amíg csak törvénné nem lesz az *egyenlő és titkos szavazati jog*.

Most tanácskozni fognak az urak. Tanácskozni fognak, hogy mit adjanak a népnek, amely a jogait követeli. Ha a nép hallgatni fog, port hintenek a szemébe, és a dolog vége ez lesz: nesze semmi, fogd meg jól!

De mi már megelégtünk a nyomort, a politikai igazságtalanságokat.

Visszhangozzék a nép hangja, hogy lássák a farizeusok, a jezsuiták, az urak, akik a nép munkájából és verejtékéből élnek, hogy a földműves, a munkás, aki fenntartja a hazát, nem elégszik meg semmiségekkel, hanem *kéri, sőt követeli* mindazokat, amik őt megilletik.

Pártunk alkalmat ad minden harcosnak, testvéreinknek, aki az igazságért harcol, hogy az ő hangját is meghallják az urak, akik tanácskozni fognak Budapesten.

E célból az egész országban szavazást rendeltünk el. A jövő héten minden szervezet, minden testvérünk, aki *kéri*, szavazólapot kap, amivel követeli az egyenlő és titkos szavazati jogot. Ezeket a lapokat minden huszadik évét betöltött *férfi aláírhatja*. Aláírás után küldjétek el a lapokat a budapesti titkárságnak. Ha legalább egymillió aláírás lesz, benyújtjuk az országgyűléshez és a kormányhoz.

Ez lesz a mi válaszunk. Meglátjuk majd, hogy mit tesznek az urak egymillió munkás és földműves követelő hangjára.

Készüljétek a nagy munkára! Az újjászervezett szociáldemokrata párt minden tagja tartsa kötelességének, hogy aláírásokat *gyűjtsön!*

A szavazólapok beküldése a jövő héten kezdődik.

Az urak pedig csak tanácskozzanak, hogy minél kevesebbet adjanak a népnek, a nép nem fog tanácskozni, *hanem dolgozni*, cselekedni fog. És nagy lesz a rémület, a düh, amikor az országházban „Ő exellenciája”, a képviselőház elnöke orra elé egymillió kar oda fogja dobni követelését.

Hohó urak! nem semmiségeket, hanem a mi jogos részünket akarjuk. Ne bővítsétek a jogot, hanem adjátok meg mindazoknak, mert joguk van hozzá. Mert addig nem lesz békeség, amíg nem válik törvénné az általános, egyenlő és titkos választójog.

Testvérek! Szociáldemokraták! Készüljétek!

B

1904 febr. 5

A Narodna Reč vezércikke a szerb munkássajtó ellen folyó hatósági üldözésről¹

Újvidéken, a *Zasztava*² boltjában ma nagy vigalom lehet. Az annyira gyűlölt és számukra oly félelmetes *Narodna Reč*-et pörbe fogta az államügyész, és bíróság elé állítja. A lap ellen kilenc pört, kilenc nagy sajtópört indítottak.

Az újvidéki jezsuita³ denunciacióit meghallgatták illetékes helyen; ott fenn, ahol derül és borul, bennünket is felelősségre vonnak és ítéletet mondanak felettünk.

Négy héttel ezelőtt kijelentettük, hogy Jása Tomić besúgó, a magyar kormány ágense. Akkor még akadhatott valaki, aki alig hitte volna ezt róla. De most már nagyon is világos, túl világos az ügy. Jása Tomić besúgásaira, alantas rágalmainra és hazugságaira megszólalt az államügyész. Jása Tomić hangja nem a pusztában kiáltóé, hanem a magyar kormány hűséges pandúrjáé volt. Jása beszélt, a kormány pedig eljárt az ő szándéka és óhaja szerint. Minket pedig vád alá helyeztek, első-sorban éppen a miatt a cikk miatt, amelyet Jása lázítóknak denunciót, valamint amiatt is, amelyben mi éppen ezt a Jását és a *Zasztavát* felszólítottuk, adjanak választ arra a kérdésünkre, hogyan is képzeli ők a nép megsegítését. A cikk, mely Tomić Jásának a legjobban fájt az, amelyben kimondottuk, hogy aki nem válaszol nekünk, gyáva és eladott lélek, ez a cikk került elsőként vád alá. Most már minden világos. Tomić Jása nem válaszolt nekünk a lapjában, de válaszolt az államügyész.

Elégedettek vagyunk, túlon-túl is elégedettek. Mindenekelőtt azért, mert a nép tisztában lesz azzal, milyen szerepet tölt be napjainkban a szerbek körében Tomić Jása és az ő *Zasztavája*. És elégtétellel tölt el bennünket az is, hogy alkalmunk lesz a bíróság előtt is szót emelnünk kizsákmányolt, meggyötört és félrevezetett dolgozó népünk védelmében. Ott fent, Budapesten, a Markó utcában, a vádlottak padján megmondjuk majd, mit akar a szociáldemokrácia, odamondjuk, mi okozza a nép baját, megbélyegezzük a lelkiismeretlen bánáti basákat, és vádlotként is vádló leszünk, felelősségre vonjuk a romlott gazdagok csürhéjét, felszólítjuk a hatalmon levőket, és közöljük velük, hogy elvesztették a nép bizalmát, hogy elég volt a rabságból és a zsarnokságból. Lesz, ami lesz! Mi megmondjuk [mindezt], mert szólanunk kell, mert védelmünkbe kell vennünk az elnyomott rabokat.

A *Zasztava* körüli besúgók csak dörzsölgék elégedetten kezüket. Nekik az a mesterségük, hogy hazudozásból és rágalmazásból éljenek. Hadd vigadjanak az ilyen emberek, akik nem akarnak tudni a nép szenvedéséről, vigadják csak ki magukat – nem tart már sokáig!

Összes elvtársainkat pedig, azokat a bátor és fáradhatatlan harcosokat, akik mind a mai napig annyi hősiességgel hordozták a szociáldemokrata zászlót, mindnyájukat erre kérjük:

Ismét munkára fel! Frissen és fáradhatatlanul, még frissebben, mint eddig, mert a harc csak most kezdődik. Mégpedig a döntő harc, az, mely eldönti, lesz-e gyülekezési és sajtószabadságunk, vagy sem, maradunk-e rabjai a szolgabíráknak, a korrump politikusoknak és újságíróknak, avagy sem. Ennek most kell eldőlnie. A többire majd később kerül sor, ez könnyebben és gyorsabban megy majd. Elvtársaink, most minden erőnkkel előre! Előre azonnal és sürgősen! Terjesszék a szociáldemokrácia magasztos elveit!

Ébresszék fel alvó testvéreiteket!

Terjesszék a *Narodna Reč*-et!

Most azután sürgősen, sürgősen!

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Devet procesa* – Kilenc pör. *Narodna Reč*, 1904. febr. 5; 6. sz.

² Zászló, a Szerb Nemzeti Radikális (Tomić-) Párt lapja.

³ É. Tomić Jása

C

1904 ápr. 29

A Narodna Reč vitacikke a Jása Tomić szerkesztette magyarországi szerb radikális sajtóval: „A nemzeti kérdés és a szociáldemokrácia”¹

A *Zasztava* 70. számában egy szocializmussal szemben álló lapból idéz, amelyben azt állítják, hogy a szocializmus meg akarja semmisíteni a nemzetiségi mozgalmat, s ezt készpénznek veszi, és máris kiátkoz bennünket. Nem tudjuk, mit szólna ahhoz a *Zasztava*, ha a radikális párt törekvéseiről a *Branik* szerkesztőségét kérdeznők meg, de úgy véljük, sohasem bocsátaná meg nekünk, ha ellenfeléhez mennénk, hogy saját pártjáról felvilágosítást kérjünk. Pedig a *Zasztava* most éppen ezt teszi a mi pártunkkal szemben. Bánffy báró *Magyar Szó* című lapjához fordul, innen szerzi adatait a szociáldemokrácia szándékaira vonatkozólag. Ismeretes, hogy amíg uralmon volt báró Bánffy, a legkíméletlenebbül üldözte a szociáldemokráciát, melynek ma is esküdt ellensége. De éppen ezért fordul a *Zasztava* őhöz tájékoztatásért a szociáldemokráciáról! Minden értelmes embernek szembe-tűnő ez a sok lojalitás.

De menjünk tovább! Miután így „bebizonyította”, hogy pártunk meg akarja semmisíteni a nemzetiségi mozgalmat, a *Zasztava* szerkesztője az európai szocialista írókhoz fordul, s az ő segítségükkel igyekszik bizonygatni, hogy a *szocializmusnak sovinizmussá* kell válnia. Természetesen egy Jása Tomić lelkiismeretével mindent be lehet bizonyítani. Már több ízben rámutattunk, hogy ez az ember mennyire kevésbé van tekintettel másra, ha arról van szó, hogy ellenfelét elhallgattassa. Hazugság, ferdítés, hamisítás vagy éppen a besűgés, ezek voltak az eszközei ellenünk és pártunk ellen. Most pedig ez az úr azon mesterkedik, hogy a külföldi szocialista írók segítségével ránk süsse, hogy hazugok és csalók vagyunk. Íme, ilyeneket mond, amikor arról szól, hogy mi meg akarjuk semmisíteni a nemzetiségi mozgalmat:

„Ez azonban lehetetlen. Maguk a szocialisták [is] belátták, hogy ez nem valósítható meg. Kautsky Károly, a legnagyobb és legismertebb szocialista írók egyike „Szocializmus és nemzetiségi kérdés” című brosúrájában a következőket mondja:

»Mindenekelőtt meg kell oldani a nemzetiségi kérdést, mert csak akkor, midőn az állam nemzetiségi állammá lesz és kielégíti mindazokat, akik egymás mellett élnek, s közös célra törekszenek, teljes valójában csak akkor bontakozhatik ki a munkások (proletárok) osztályharca. A népnek minden tekintetben szabadnak kell lennie, ha teljes erejével akar szembeszállni társadalmi ellenfelével. A proletariátusnak törvényszerű és sokoldalú fejlődéséhez szüksége van nemzetiségeinek függetlenségére, ugyanúgy, ahogyan szüksége van az általános választójogra, a szövetkezési és a sajtószabadságra.«

Jása Tomić szerint ezek lennének Kautsky szavai. Nézzük csak meg közelebbről. Kautsky Károly, a *Neue Zeit* tekintélyes szocialista folyóirat szerkesztője sohasem írt semmiféle „Szocializmus és nemzetiségi kérdés” című brosúráját. Kautsky annak idején Ausztria nemzeteinek harca alkalmából csupán cikkeket közölt a *Neue Zeiten*ben. Kettőnek ezek közül „A nemzeti harc” és „Az ausztriai államjog” a címe – ezeket a belgrádi diákok szerbre fordították, és brosúra alakjában kinyomatták. Jása Tomić, aki egyébként a szocializmust úgy ismeri, mint vénasszony a „medicinát”, ezt a brosúráját használta akkor, amikor a híres német író szavait idézni akarta. Mi a szocializmust nem rossz fordításokból tanultuk, s nem is fordítások nyomán idézzük majd a külföldi írókat. Úgy véljük, hogy a legtisztességesebb mód az, ha az igazi, hiteles eredetit használjuk, még akkor is, ha legnagyobb ellenségünkről van szó.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye; *Nacionalno pitanje i socijalna demokracija* – A nemzeti kérdés és a szociáldemokrácia. *Narodna Reč*, 1904. ápr. 29; 18. sz. A közlemény hasonló című második részében (*Narodna Reč*, 1904. máj. 6; 19. sz.) a *Dubrovnik* c. horvát nacionalista lap szocialistaellenes nézeteit bírálja a cikkíró a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban.

S éppen azért, mert a hiteles eredetét használjuk, megállapítjuk, hogy az idézett szavak nem Kautsky Károlytól származnak, ez valószínűleg Jása Tomić *hamisítása*. Kautsky Károly említett cikkei a *Neue Zeit* 1898. jan. 22 és 29-én megjelent számaiban láttak napvilágot. A *Zasztava* által idézett rész az ausztriai nemzetiségek harcára vonatkozik. Előzőleg az író bírálja a német, a cseh és egyéb burzsoáziák magatartását a nemzeti kérdésben, és azt állítja, hogy a burzsoázia képtelen ennek a kérdésnek megfelelő megoldására. A kisburzsoázia és a parasztság [pedig] még kevésbé alkalmas arra, hogy a kérdést felfogja és megoldja. Ugyanez a helyzet a bürokráciával. A császárság feloszlása és szétesése pedig nem valószínű, aminek következtében Ausztria a saját tengelye körül forog és bukácsol, és semmiképp sem tud kikecmeregni a válságból. Ennek következtében lehetetlen minden politikai és társadalmi haladás, ettől pedig elsősorban a munkásosztály szenved. Ezért ennek az osztálynak az a feladata, hogy küzdőterét úgy készítse elő, ahogy ez leginkább felel meg osztályérdekeinek és az egész társadalmi fejlődésnek. Ezután pedig szó szerint ezeket mondja: „Ehhez azonban (a proletariátusnak) a nemzeti kérdés megoldására van szüksége. A *proletariátus osztályharca ugyanis csak akkor bontakozhatik ki teljes tisztaságában, ha a királyságok és országok állama helyére a nemzetek állama kerül, amelyben a népek autonóm együttélésben és együttműködésben összetartanak*. A nemzetek önállósága minden modern osztályharc természeti szükségletből eredő alapja. A népnek minden vonatkozásban szabadnak kell lennie, ha azt akarja, hogy a proletariátus abban a helyzetben is képes legyen, hogy társadalmi ellenfeleivel hatékonyan, teljes lendületével szembeszálljon. A proletariátusnak természetes és minden irányú fejlődése biztosításához nem kevésbé van szüksége nemzete függetlenségére, mint az általános választójogra, a szövetkezési és a sajtószabadságra. (Németül ez a rész így hangzik: „Dazu bedarf es (Proletariat) aber der Lösung der nationalen Frage. Denn erst, wenn der Staat der Königreiche und Länder durch den Staat der Nationen ersetzt ist, die Autonom nebeneinander wohnen und miteinander wirken, wird der Klassenkampf des Proletariats sich in voller Reinheit entfalten können. Die Selbstständigkeit der Nation ist die naturnotwendige Grundlage jedes modernen Klassenkampfes; das Volk muss frei sein in jeder Beziehung, soll das Proletariat im Stande und gewillt sein, mit voller Wucht seinem sozialen Gegner entgegenzutreten. Das Proletariat bedarf zu seiner normalen und allseitigen Entwicklung der Unabhängigkeit seiner Nation nicht minder, als des allgemeinen Wahlrechts der Koalitions- und Pressfreiheit.” (562. l.) Azért közöljük a német szöveget is, hogy olvasóink saját maguk győződjenek meg arról, hogy a *Zasztava* fordítása a hiteles, vagy a mienk. Mi fordításunkban aláhúzzuk azt, amit a *Zasztava* pontatlanul közöl olvasóival. Ez a pontatlanság nemcsak stilisztikai, hanem tárgyi, mert a mi fordításunk lényegében mást jelent, mint a *Zasztaváé*. A *Zasztavában* az áll, hogy az államnak „nemzetiségivé” kell válnia, ez pedig szerbül annyit tesz, hogy minden nemzetnek saját állama van. Közben az eredeti (és a mi fordításunk) azt mondja, hogy az osztrák császárságnak és országainak az autonóm nemzetek államává kell átalakulnia. Ez azt jelenti, hogy Ausztriát nem kell annyi államra szétszaggatni, ahány nemzet lakja, hanem hogy ezek a nemzetek az osztrák állam határain belül autonómmokká váljanak. Kautsky tehát nem azt javasolja, hogy minden nemzetnek saját állama legyen, hanem hogy az összes nemzetek egy közös, demokratikus államba tömörüljenek, amelyben minden nemzet élete autonóm lenne, éppúgy mint Svájcban, ahol autonóm jelleggel békében és szeretetben él több nemzet.

A *Zasztava* fordítása tehát pontatlan, s emellett még *alantas* szándékú is. Azért, mert egy külföldi szocialista írónak olyan kifejezéseket tulajdonít, melyeket az illető sohasem írt le, s amelyek cikke egész értelmét a feje tetejére állítják. Ezek a kifejezések Jása Tomićnak kellett, ezeket ő *agyalta ki*.

Szüksége volt erre [mégpedig] a következők miatt: Ha elfogadjuk azt, hogy minden nemzetnek saját állama kell hogy legyen, akkor ezért harcolniok kell a szocialistáknak is. A nemzetköziség [ez esetben] elesik, Magyarországon kifejlődik a nemzetek harca, és mindegyikük saját államot akar. A munkásosztály helyzetének megjavításáért folyó harc elenyészik a nemzeti küzdelem lángjában. Ezáltal a szocializmus elhal, és uralomra jut a *sovinizmus*. Erről álmodozik a *Zasztava* szerkesztője.

A holdnak serpenyőbe zárt árnyékában, egész éjszakán át tartó mély és titokzatos jóslatások

után az újvidéki orákulum kiderítette, hogy a mai rossz időket csak az ebben az országban élő nemzetek sovíniszta harca hárítja majd el, mert ez a harc olyan lángot gyújt, mely elhamvasztja a világot meghódító szocialista járványt... Erre az attrakcióra várakozva még teljesíthetjük a magyar kormány felé a detektív szerepét is.

22

Szerb és horvát párt- és népgyűlési programok 1904-ben

A

1904 febr. 13*A magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt 1904. évi programja.*¹

Ez év január 25-én (febr. 7-én) összeült Újvidéken a Szerb Nemzeti Radikális Párt intéző bizottsága, és tanácskozást folytatott programjáról.

Ez alkalommal egyhangúlag magáévá tette Magyarországon is azt a programot, amelyet a Szerb Nemzeti Radikális Párt Horvátország és Szlavónia királyságok számára az 1903. szeptember 20-án Okučaniban tartott nagygyűlésén elfogadott.

Az Okučani programnak azonban államjogi része is van Horvátország és Szlavónia számára, politikai része pedig gazdasági, önkormányzati és kulturális részből áll. Az okučani nagygyűlés nem állapította meg Magyarország számára a politikai programot, mivel meghagyta, hogy azt a Szerb Nemzeti Radikális Párt nagygyűlése hozza meg.

A magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt Karlócára gyűlést hívott össze. Ezen a gyűlésen kellett volna megvitatni az okučani programot, és azt kiegészíteni egy Magyarország részére szóló politikai programmal.

A Karlócára egybehívott Szerb Nemzeti Radikális Párt gyűlését azonban betiltották. A betiltás ellen benyújtott panasz még mind a mai napig elintézetlen a belügyminisztériumban.

A Szerb Nemzeti Radikális Párt vezetősége az első adandó alkalommal ismét összehív egy gyűlést, melynek az lesz a feladata, hogy magáévá tegye a magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt programját. Azonban addig, amíg a gyűlés ezt meg nem teszi, a Szerb Nemzeti Radikális Párt vezetősége bejelenti, hogy az Okučaniban hozott program, a magyarországi politikai programra vonatkozóan hozott kiegészítéssel érvényben marad.

Ezt a programot a legrövidebb idő alatt külön röpiratban, teljes egészében kinyomtatják. A *Zasztavában* egyelőre a magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt programjának politikai részét közöljük, mert ez ismeretlen olvasóink előtt. Reméljük, hogy ezt a részt a Horvátországban és Szlavóniában tartandó Szerb Nemzeti Radikális Párt legelső nagygyűlése magáévá teszi majd, és akkor egy közös programunk lesz.

A Szerb Nemzeti Radikális Párt programjának Magyarországra vonatkozó politikai része így hangzik:*

A magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt meggyőződött arról, hogy sem az állami függetlenség, sem az alkotmányos szabadság, sem a politikai egyenlőség nem tudják a nemzet mint olyan fennmaradását biztosítani – ha a nemzeteknek nem biztosítják a nemzeti egyenlőséget és nyelvük-

¹ A közlemény eredeti címe és leőhelye: *Politički program, srpske narodne radikalne stranke u Ugarskoj* – A magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt politikai programja. *Zastava*, 1904. febr. 13.; 34. sz.

* A bemutatott közlemény nem tünteti fel szárendben (folyamatos számozással) a Szerb Nemzeti Radikális Párt magyarországi politikai programjának 1–4. pontját. Feltehetően azért, mert ezt az első négy pontot a közölt 1904. évi program csak kivonatossan ismerteti. (A szerk. jegyzete.)

nek nem adják meg a politikai jelleget, mely nélkül lehetetlen az államban az egyes nemzetek fejlődése.

A magyarországi szerb nemzet megszerezte történelmi jogát politikai önkormányzatához. Ezt a jogot biztosították a kiváltságok, és megerősítették II. József és IV. Károly,² valamint Mária Terézia magyar uralkodók. A szerb nemzetnek ezt a történelmi jogát az 1861. évi július 9-iki (21-i) királyi leirat is hangsúlyozta.

A szerb nemzet azonban felismerte a haladó kor nagy eszméit, valamint az alkotmányosság és egyenlőség elveit, amelyekért harcolt. A szerb nemzet tudta, hogy az igazságos alkotmányosság senki előjogát nem tűri, de nem tűr egyenlőtlenégeket sem. A szerb nemzet belátta, hogy Magyarországon az összes nemzetek érdeke, haladása és békessége megkívánja az összeség részére az egyforma jogokat. Ezért harcolt határozattal Magyarország alkotmányosságáért, és tette ezt abban az erős hitben, hogy a tiszta alkotmányosság és egyenlőség meghozza számára nemzeti szempontból mindazt, mint a történelmi jogát biztosító kiváltságok.

A nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvénynek (1868. évi XLIV. t. c.)³ meg kellett volna védenie a nem magyar nemzeteket, és biztosítania nyelvüket, fejlődésüket és a közigazgatásban való részvételüket.

Ehelyett azonban a nemzetek egyenlőségéről szóló törvény Magyarországból a magyarok államát kívánta megteremteni az úgynevezett egységes politikai nemzettel, a magyar nemzettel, ez pedig ellenkezik Magyarország minden körülményével, sőt haladásával és jövőjével is.

A Szerb Nemzeti Radikális Párt a politikailag egységes állam álláspontján áll, azonban azt az elvet vallja, hogy ez a politikai egység nem teszi szükségessé az államban sem az egységes nyelvet, sem az egységes nemzetet, hanem csupán az egységes törvénykezést és az egységes központi igazgatást.

Azonban azt a kevés biztosítékot [is], amelyet az 1868. évi nemzetiségi törvény nyújt, összetörték a későbbi törvények és rendeletek, és ami belőle még megmaradt, azt nem hajtják végre.

Mindezek alapján a Szerb Nemzeti Radikális Párt követelni fogja:

5. Magyarország összes nemzeteit ismerjék el egyenjogú és egyenlő köteleességű nemzetekként, és módosítsák a nemzetiségi egyenjogúságról szóló eddigi törvényt. (1868. évi XLIV. tc.) Az új törvényben védjék meg és biztosítsák a nem magyar nemzeteket, nyelvüket, fejlődésüket és közigazgatásban való részvételüket.

6. Kerekítsék ki a törvényhatóságokat nemzetiségek szerint. Az így kikerekített törvényhatóságokban a bíraskodás és a közigazgatás terén annak a nemzetnek a nyelve a hivatalos nyelv, amely többségben van, és emellett biztosítsák azon nemzetek jogait is, amelyek kisebbségben vannak.

7. Minden nemzetnek képviselője legyen a magyar minisztériumban éppúgy, mint a cseheknek és a lengyeleknek az osztrák minisztériumban.

8. Szüntessék meg a volt katonai határőrvidéken a szerb iskolák kivételes állapotát, továbbá, hogy az 1868. évi XXXVIII. tc. a volt katonai örvidék területére is vonatkozzék, egyben a mi 1872. évi iskolai rendeletünk ezen a területen is törvényerőre emelkedjék.

Azokban a községekben, amelyekben a szerbek hitfelekezeti iskolát óhajtanak állítani, jogukban álljon élvezni azokat az arányos községi eszközöket, amelyekből a községi iskolák is fenntartatnak.

9. Az egykori szerb felekezeti iskolák minden elvesztett vagyonát adják vissza (mind az épületeket, az alapítványokat és egyéb javakat).

10. Az összes iskolákban vegyék figyelembe a szerb népet mint nemzetet; továbbá: az állami iskolákban tegyék kötelezővé a szerbek számára a szerb nyelv, a szerb irodalom és a szerb történelem tanítását. A felsőbb iskolákban, ahol szerbek vannak, állítsanak tanszéket a szerb nemzet történelme és a szerb irodalom számára szerb szaktanár vezetésével.

² Mint magyar király: I. József és III. Károly

³ L. 1868. XLIV. tc., a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. – Szövegét és országgyűlési vitáját közli: Iratok I. köt. 44–45. sz. irat, 162–167., ill. 129–162. l.

11. Iktassák törvénybe az országos költségvetésből az összes szerb, valamint a magyar és egyéb kulturális intézmények arányos támogatását.⁴ Iktassák törvénybe szerb pravoszláv egyházaink arányos támogatását, valamint szerb hitfelekezeti iskoláink és szerb papságunk arányos támogatását is. Ezt az arányos segítyt bocsássák minden évben a szerb nemzeti egyházi kongresszus, illetve a szerb (kongresszusi) bizottság rendelkezésére.

12. Felekezetünket és egyházunkat nevezzék a törvényekben úgy, amint azt nevezik: „Pravoszláv hitvallás és szerb pravoszláv egyház”-nak.

13. Törvényben biztosítsák a szerb nemzetnek azt a jogát, hogy nemzeti jelvényként kitűzhesse zászlaját (piros-kék-fehér).

14. A Szerb Nemzeti Radikális Párt a haza minden polgárának politikai szabadságát radikális, demokratikus irányban képviselni fogja. Követeli a minél szélesebb körű községi, kerületi és vármegyei önkormányzatot. Követeli a sajtó szabadságát, a hírlapi kaució megszüntetését, valamint a gyülekezési és egyesülési szabadságot.

15. Az összes választásoknál – a községitől a képviselőházi választásig bezárólag – törvénybe kell iktatni az általános, közvetlen és titkos választójogot. A választásokat pártlisták alapján kell végrehajtani, s ezekben a kisebbség jogát biztosítani kell.

16. Közvetlen törvényhozást alkotmányos, katonai és pénzügyi kérdésekben; a felsőház és a sorkatonaság megszüntetését.

17. Törvénnyel kell biztosítani a törvények legpontosabb végrehajtását, a politikai meggyőződés szabadságát, a halálbüntetések és minden rögtönítélő bíróság megszüntetését. Fel kell állítani a nép-egészségügyi minisztériumot, törvénybe kell iktatni az ingyenes bíráskodást, ingyenes gyógykezelést és ingyenes oktatást.

18. A Szerb Nemzeti Radikális Párt megköveteli tagjaitól, hogy a községi és a vármegyei tisztújítási választásokon és azok munkájával kapcsolatban tevékenyen vegyenek részt. Vessék emlékezetükbe, hogy ezáltal lehetővé válik a törvényhatóságokban visszaverni az igazságtalanságok és a nyomorúság nagy részét, melyektől a nép szenved.

*

A pravoszláv szerbekre vonatkozó önkormányzati program után a következő pontnak kell kerülnie: „A Szerb Nemzeti Radikális Párt ama tagjainak, akik nem tartoznak a pravoszláv felekezethez, jogukban áll külön kongresszusukon saját egyházi, iskolai önkormányzati programjukat meghozni.”

⁴ Nem érdektelen megemlítenünk, hogy csaknem egy időben a magyarországi Szerb Nemzeti Radikális Párt programjának meghozatalával, 1904. febr. 4-én, az újvidéki városi közgyűlésen a „színiügyi bizottság” ülésén viharos jelenetek után 36: 29 szavazataránnyal megszavazták a szerb színtársulat kétezer koronás állami szubvencióját. A szubvenció megadását ellenző függetlenségi indítványt – *Nemes Sándor*, a helyi függetlenségi orgánus, az *Újvidéki Hírlap* szerkesztőjének javaslata – a bizottság szerb tagjai magyar tanács-
tagok segítségével szavazták le, amiért is a fővárosi függetlenségi sajtó éles hangú tiltakozó beszámolót közölt a történekről. (*A szerbek tüntetnek*. Egyetértés, 1904. febr. 4; 36. sz.)

B

1904 febr. 25

Az 1904. febr. 25-én Otokon tartott horvát népgyűlés kívánságai¹

ME 1904–XXXIV–2768
(Egykorú hivatalos fordítás)

Fordítás horvátból hivatalos
nyelvre. Az 1904. évi 25.867
belügyminiszteri számhoz

A Privlakából, Otokból, Komletinciből, Nijemciből s más szomszédos falvakból az Otokon, 1904. évi február hó 25-ikén megtartott nyilvános gyűlésen összegyűlt horvát nép kívánja és követeli:

1. A pénzügyi függetlenséget, vagyis: hogy önmaga legyen vagyonának és pénzének ura és gazdája, és hogy mindezt maga igazgassa (kezelje).

2. Hogy az országgyűlés által törvény alkottassék, hogy szabad legyen nekünk szabadon gyülekezni, hogy mindenki a személyét illetőleg a házban és azon kívül is teljes szabadságot élvezzen, hogy a levelek a postákon fel ne bontassanak, hogy a hírlapok el ne koboztassanak, és hogy azok fölött, akik a lapokba írnak, ne ítélkezzék a bíróság, hanem a nép (az esküdtszék).

3. Általános szabad választási jogot titkos szavazással, s hogy mindazok megbüntettessenek, akik bennünket arra kényszerítenek, hogy akként kell szavaznunk, amint ők akarják, vagy akik a választókat megvesztegetik, vagy bennünket megbírságnak, elzárnak, vagy bennünket fenyegetnek, és magukat rajtunk a választás után megbosszulják.

4. Hogy az összes országok, amelyekben horvát nép lakik, mint: Dalmácia, Bosznia, Hercegovina, Isztria, a Muraköz, Fiume, Siebelburg, Horvát- és Szlavonország egy horvát királyságba egyesíttessenek.

5. Hogy a mi horvát királyságunk összes hivatalainál és hatóságainál egyedül a horvát nyelv, horvát zászló és horvát címer használtassék, és pedig: a postán, a vasutakon, a pénzügyeknél stb., hogy a mi gyermekeink alkalmaztassanak az összes szolgálatokban a vasutaknál és az állami erdszetnél is, nem pedig a magyarok, s végül, hogy a mi horvát ezredeinkre nézve a horvát nyelv és a horvát zászló vezettessék be, és törvényileg biztosíttassék, soha pedig nem fogjuk megengedni, sem ahhoz hozzájárulni nem fogunk, hogy a magyar nyelv és a magyar zászló a mi horvát ezredeinknél behoztassék.

6. Hogy ott, ahol csak lehet, a horvát földmívelő szövetkezetek, amelyek a horvát földművesi bankkal kapcsolatban vannak, fenntartassanak, és hogy ezen banknak mindazon kedvezmények és jogok megadassanak, amelyekkel a magyar hitelszövetkezetek bírnak.

7. Hogy a mi bródi vagyon községünk jószága jövőben jobban kezeltessék, hogy idejekor kapjuk meg a mi tűzifánkat és építési fánkat a mi épületeink számára, hogy a mi képviselőnkbe mi mellénk földmívelők mellé valamely független, akár plébános, akár világi férfi választassék meg, aki a vagyonközségi ülésekben nekünk mindent szépen ki fog fejteni, hogy ne szavazzunk valakinek a parancsára, s hogy a magas országgyűlés intézkedjék, hogy Niemcsics Ede Pleternicát illetőleg az országgyűlési képviselői tisztséget letegye, amikor az illető nemcsak hogy 15 év alatt az országgyűlésen a száját sem nyitotta fel, hanem íme a mi véresen szerzett jószágunkat is ki akarta játszani.

¹ Az iratban levő horvát nyelvű nyomtatványt a mellékelt boríték bélyegzőjéből megállapíthatóan 1904. márc. 7-én Vinkovcén adták fel a minisztérium címére. A nyomtatvány előbb a belügyminisztériumhoz került. Sélley belügymin. tanácsos 1904. jún. 3-án tudomásulvétel és esetleges intézkedés végett megküldi a miniszterelnökségnek, ahol a közölt fordítás készült.

Ezek a mi kívánságaink, amelyektől egy hajszálnyira sem térünk el, sem most, sem soha. Isten és a horvátok minket úgy segéljenek!

Fordította: Stojits
Látta: Szokolovits
A m. kir. miniszterelnökség
fordító osztálya

23

A Tisza-kormány sajtórendészeti intézkedései és a nemzetiségi munkásmozgalom

A

1904 febr. 13

Igazságügy-miniszteri átirat a miniszterelnökséghez az Adevérul budapesti román szociáldemokrata lap ellen indítandó sajtóügyi eljárás tárgyában¹

Ig. Min. 1904–V–792

Magyar királyi igazságügy-miniszter
4931. szám
I. M. 1904. III.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen értesíteni, hogy a budapesti kir. ügyészség az *Adevérul* című *budapesti román lap*² f. évi január hó 31-én megjelent 4. számában: „*A gyülekezeti jog*”² felirat alatt, továbbá ugyanazon lap folyó évi 4. számának második kiadásában „*A földművesek helyzete*”² felirat alatt kiadott *cikkek közzététele által elkövetett*² és a Btk. 172. § második bekezdésébe ütköző *osztálygyűlésre való izgatás*² vétsége miatt a *sajtóügyi megtorló eljárást*² megindította.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1904. évi február hó 13-án

A miniszter rendeletéből:
Kiss Gyula s. k.
miniszteri tanácsos

B

1904 febr. 14

A fővárosi román munkássajtó (Adevérul) a román–magyar munkásszolidaritásról¹

Szövegét közli: MMTVD III. köt. 179. l.

¹ Hasonló eljárásról értesülünk az igazságügy-minisztérium 1904. márc. 3-i átiratából a lap 1904. febr. 28-i, 8. számában megjelent „Spicuiři” című közlemény miatt (Ig.Min. 1904–V–1064). – Az 1962 áprilisában eszközölt szövegellenőrzéskor az irat nem volt a helyén.

² A közlemény eredeti címe és leőhelye: *Nu suntem singuri* – Nem vagyunk egyedül. *Adevérul*, 1904. febr. 14; 6. sz.

C

1904 febr. 23

*Bernáth Géza igazságügy-miniszteri államtitkár átirata az Adeverul budapesti szociáldemokrata
hírlap ellen indított sajtóügyi eljárás tárgyában*

ME 1904–V–948

Magyar királyi igazságügy-miniszter
6004. szám
I. M. 1904. III.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen értesíteni, hogy az *Adeverul*¹ című budapesti román lap folyó évi február hó 14-én megjelent 6-ik számában *Román és szerb szocialisták*¹, továbbá *Apám kenyeret*,¹ valamint *A szocializmus Arad megyében*,¹ végre *A román urak szeretete*¹ felirat alatt kiadott *négy cikk*¹ közzététele által elkövetett és a Btk. 172. §-ba ütköző *osztálygyűlésre való izgatás*¹ vétsége miatt a budapesti kir. ügyészség a *sajtópert megindította*¹ és a nyomtatványt folyó év február 12-én *lefoglaltatta*.¹

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.
Budapest, 1904. évi február hó 23-án

A miniszter helyett:
Bernáth s.k.
államtitkár

D

1904 febr. 25

*Igazságügyi-minisztériumi átirat a miniszterelnökséghez a Narodna Reč budapesti szerb szociáldemokrata lap elleni sajtóügyi eljárás tárgyában*¹

Ig. Min. 1904–V–998

Magyar királyi igazságügy-miniszter
6323. szám
I. M. 1904. III.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Van szerencsém tiszteletteljesen értesíteni, hogy a budapesti kir. ügyészség a *Narodna Reč*² folyó évi február hó 19-én megjelent 8. számában közzétett *Kik üldöznek bennünket és miért?* című cikkely² kiadása által elkövetett és a Btk. 172. § 2-ik bekezdése szerint minősülő *osztálygyűlésre izgatás*² vétsége miatt a felelős személy ellen a *sajtóügyi megtorló*² eljárás folyamatba tétele iránt szükséges lépéseket megtette és a lap *lefoglalását*² indítványozta, amely indítványnak a vizsgálóbíró helyt is adott.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.
Budapest, 1904. február 25-én

A miniszter rendeletéből
(olvashatatlan aláírás)
miniszteri tanácsos

¹ Piros ceruzával aláhúzva.

¹ Az 1962 áprilisában eszközölt szövegellenőrzéskor az irat nem volt a helyén.

² Piros ceruzával aláhúzva.

E

1904 márc. 18

A budapesti szerb munkássajtó beszámolója a fővárosi magyar és nemzetiségi munkásság közös tüntető felvonulásáról¹

A munkások budapesti nagy demonstrációja nagyszerűen sikerült. Arról, amit ezen a napon látunk, elégedetten mondhatjuk: Budapesten új szél fúj: a harc szele. Vasárnap délután 3 óra körül az Újvásár térről mintegy 30 ezer munkás, 48 budapesti munkásszervezetbe csoportosítva indult el. Nagyszerű látvány volt, amikor végigvonult a Kerepesi úton ez a sok ezer ember, kiknek feje felett a munkásegyletek zászlai lobogtak. Valóságos embertenger volt ez, valamennyien szépen, ünnepelesen, katonásan vonultak fel. Oldalt a szocialista rendezők mentek, gyalog és kerékpáron, vi- gyázva a rendre. Az egyes csoportok egymásután énekelték a válogatott munkásdalokat, melyeket időnként megszakítottak a vagyonosak és ingyenélők elleni heves felkiáltások. A gyalogjárókon nagy tömeg helyezkedett el, mely rokonszenvvel szemlélte, miként vonul a fegyelmezett munkáshadsereg. Mikor a tüntetők elhaladtak a szabadelvű párt kaszinója előtt, nagy láрма keletkezett. A munkásság erőlyesen abcúgolta a szabadelvű pártot.

Mikor a menet a Petőfi-szobor elé ért, már nagy munkástömeg, legalább 10 ezer ember várakozott a rakparton és a környező utcákon. Az emlékmű előtt a munkások dalegylete gyönyörűen énekelte a munkás Marseillaise-t, s ezután Faragó P. elvtárs Csizmadia [Sándor] egy szép költeményét szavalta el. Ezután szólásra emelkedett Bokányi D[ezső], és beszédében kifejtette a munkástüntetés jelentőségét.

1848-ban – mondotta Bokányi – ezen a napon felkelt a nép, hogy megvalósítsa a szabadságot, egyenlőséget és testvériséget. Általános vágy volt, hogy ebben az országban szabadság, testvériség és egyetértés honoljon. De azok, akik később a hatalmat a kezükbe ragadták, elárulták a nép ügyét. És a magyar nép ma is, 56 év után, még mindig rab, elnyomott és jogfosztott. A burzsoázia elárulta a népet ebben a harcban, a hatalmat magának tartotta meg, a népet eltaszította. Ma a munkásság ismét fölkel és újra megragadja a szabadság és egyenlőség zászlaját. A nép végig kitart majd ebben a harcban, mert tudja, hogy nincsen messze a nap, amikor hozzácsatlakoznak a többi dolgozók is Magyarországon.

A beszédet lelkesen fogadták a jelenlevők ezrei. Ezután a munkástömegek békésen széteszlottak.

A demonstráció rendkívüli sikere megerősít bennünket abban a hitünkben, hogy a szociáldemokrácia elleni vad zsarnokság nem tart soká, mert már kétségtelen, hogy a dolgozó nép nem engedí tovább, hogy a hatalmon levők leszorítsák és elnyomják.

F

1904 márc. 27

A Narodna Reč vezércikke a szerb munkássajtó újabb elkobzásairól¹

Folytatódnak a betiltások, fáradhatatlanul, sorozatosan! Ma ilyen időket élünk. Dülőre akarják vinni a dolgot!

A *Narodna Reč* legutóbbi számát olvasóink úgy vették kézhez, hogy több helyen fehér foltokat találtak. A „Most világos” c. vezércikkünket nem engedélyezték. Úgy vélték, hogy ebben lázadásra

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Demonstracija u Budimpešti* – A budapesti tüntetés. *Narodna Reč*, 1904. márc. 18; 12. sz.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Zabrane produžuju* – Folytatódnak a betiltások. *Narodna Reč*, 1904. márc. 27; 11. sz.

izgatjuk a népet! Pedig ebben a cikkben semmi olyan nincs, ami nem felelne meg a valóságnak. Megmondottuk ebben, és bizonyítékokkal alátámasztottuk, hogy mindnyájan: a gazdag, a hatalom birtokosa, a pap a szociáldemokrácia ellen fordult. Vajon nem igaz ez? Lehet, hogy a cenzor úrnak nem tetszik, hogy ebben a társaságban nem említettük meg őt is? Ha így van, úgy a jövőben gaval-lérabbak leszünk. Nem engedélyezték továbbá a magyarországi hatalmasok és a reakció ellen elvtársaink által Berlinben és Münchenben tartott tiltakozó gyűlésekről szóló tudósításokat. Elismerjük, hogy ezek a határozatok élesek voltak, de így kellett válaszolni azoknak, akiknek szóltak. A külföldön, Berlinben, Münchenben, Párizsban és Bécsben élő munkásság nem jöhet Pestre, hogy a hatalmasok ellen tiltakozzék, ezért ott rendezi gyűléseit, ahol él, és határozatait is ott hozza, és sajtója útján közzé is teszi. Törölték még Gavro Živanovič bebörtönzéséről szóló híradásunkat is. Ezt a törlést sem értjük. Nekünk tehát nem szabad elítelnünk az olyan eljárást, melyet velünk egyidejűleg annyi más magyar és német lap is elítélt. Hallatlan! Végül töröltek még egy külföldi hírt. Azt, hogy Nantes-ban, Franciaországban ötezer munkás maradt munka – és természetesen kenyér nélkül. Éhesek voltak, elmentek hát a pékhez, elvették a kenyeret, és azt mondták: majd megfizeti a társadalom. Nem vagyunk elég okosak, hogy ezt a törlést megértsük. De gondolkoztunk efelől; lehet, hogy a dolog úgy áll, hogy a cenzor úr tudja: Magyarországon még több éhes munkás él, mint Nantes-ban és meglehet, attól fél, ezek az éhes magyarországi munkások példát találnak venni a francia munkásoktól. Így lenne hát? Mi azonban senkinek sem tanácsoltuk, hogy Magyarországon így tegyen. Hiszen mi ismerjük bíróságainkat, és ismerjük a rendőrséget is. Amiért Franciaországban a vádlottakat felmentik, idehaza elegendő ahhoz, hogy tömlöcbe, sötét börtönbe vessék.

Mindez újabb öt sajtópört jelent. Eddig 18 sajtópörünk volt, most 23 lett. Mint látjátok, az esküdtszék tele van munkával.

A múlt héten ugyancsak elkobozták pártunk román lapjának egyik számát is. Ezenkívül elkoboztak még egy magyar nyelvű *márciusi röpiratot* is. Mindezt hatóság elleni izgatás és lázítás címen.

Vajon meddig megy ez így???

Vajon nem elég, hogy elvtársainkat mindenütt üldözik, most azt a hangot is el akarják fojtani, amely védelmükre kél?

Magyarország visszafelé halad. Mindenáron az abszolutizmus lehetetlen, régmúlt idejét akarja visszaállítani. Visszatér a sajtócenzúra abban a formájában, ahogy ez 48 előtt volt. Vajon miért? Nem tetszik nekik, hogy a szociáldemokrácia erősödik, s hogy ébred az dolgozó nép. Ezek a szerencsétlenek azt hiszik, hogy erőszakos intézkedéseikkel elfojtják majd azt a mozgalmat, melynek létét a mai társadalom igazságtalansága, lelketlensége és zsarnoksága teszi szükségessé. Bármit tesznek, ezt a mozgalmat nem fojthatják el. A munkásság öntudata mind éberebb lesz, táborunk egyre népe-sebbé válik. Ha egyik helyen elnyomják a szociáldemokráciát, jelentkezik majd a másikon, s az ellenünk elkövetett igazságtalanságok és zsarnokság nyomán fűrgé és elszánt harcosok új csapatai támadnak.

Ezért azt kiáltjuk a hatalmon levők felé: csak folytassátok, mi is folytatjuk majd. S ha úgy tűnik, hogy Magyarország hátrafelé megy – úgy véljük, azért van ez így, hogy annál nagyobb lépést tegyen majd előre. Hátrál, hogy jobban nekirugaszkodhassék, mert széles az árok, amelyet át kell ugornia, mi pedig majd azon leszünk, hogy úgy ugorjon, ahogyan kell.

A hatalmon levők üldöznek, elnyomnak, börtönbe vetnek bennünket, ez az ő dolguk.

Mi pedig felnyitjuk a dolgozó nép szemét – ez meg a mi dolgunk.

G

1904 máj. 1

A temesvári Votul Poporului szerkesztőjének előzetes nyilatkozata lapjának az Adeverullal történő egyesüléséről¹

Nyilatkozat

Közeledvén az ideje elvonulnom egyévi börtönbüntetésembé, kötelességemnek tartottam gondoskodni a kapitalizmus igájában szenvedő népről.

Megegyeztem a budapesti pártközponttal. Ezek szerint a *Votul poporului* társul az *Adeverullal*. Ezentúl minden előfizető a *Votul poporului* helyett az *Adeverullt* fogja megkapni, melyet a nép nyelvén írnak.

Petru Ponta² elvtársat Budapestre küldjük, hogy ott gondoskodjék az elnyomott népről, és írjon is az *Adeverulba*, hasonlóképp a giládi Joan Pescariut is, akik többi harcos elvtársunkkal együtt szünet nélkül fognak harcolni mindhalálig az elnyomók ellen.

Ettől kezdve tehát minden előfizető a *Votul poporului* helyett az *Adeverullt* kapja; ajánljuk, hogy akinek lejárt az előfizetése, fizessen elő az *Adeverulra*. Következő számunkban majd többet.

[Temesvár, 1904. ápr. 19.]

Elvtársi üdvözzettel:
Atanasie Voichescu

H

1904 máj. 13

A Narodna Reč beszámolója a lap volt szerkesztője, Gavril Živanović bírósági tárgyalásáról¹

Fehértemplom, 1904. máj. 10

Bírósági tárgyalás folyt itt ma Gavro Živanović elvtársunk, a *Narodna Reč* volt felelős szerkesztője és fáradhatatlan agitátorunk ellen. Mint jelentettük, Živanovićot már néhány hete letartóztatták annak a vádnak alapján, hogy Bavanistén lázító beszédek tartott, és izgatta a népet.

A bírósági tárgyaláson sokan vettek részt: bavanistei, kusziói és más környező falvakból való jelvtársaink. Sokan tanúként, sokan pedig azért jöttek el, mert érdekelte őket a tárgyalás. Živanovićot a budapesti dr. Kadosa Mór védte. Tanúként kihallgatták a kovini szolgabíró és a bavanistei jegyzőt, akit afféle „tisza” ügyek miatt annak idején felfüggesztettek, majd másodrendű tanúként hivatali altiszteket vonultattak fel. A védelem szintén számos tanút idéztetett meg, közöttük Milan Sztanković, Lázó Sztojanov, Lázic elvtársakat és másokat. A bírák viselkedése csodálatra méltó volt. Nagy figyelmet fordítottak az ellenfél vallomására, míg a mi tanúinkat hazugoknak tekintették, akik csak azért jöttek, hogy társukat megmentse a tömlöctől. Ezért a védelem tanút meg sem eskették míg az államügyész tanúival letették az esküt, s ez vallomásuknak nagyobb hitelt adott.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Toti sub un steag. Timișoara, in 19 Aprilie 1904. Declarațiune.* – Mindnyájan egy zászló alá. Temesvár, 1904. április 19. Nyilatkozat. *Adeverul*, 1904, máj. 1; 17. sz. – A lap szakadár csoportja Voichescu távozása után a lapegyesülés tervét megghiúsította, a közölt nyilatkozatnak így csak elvi jelentősége van.

² Aradi román szocialista vezető, az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszuson részt vett román küldöttek egyik vezetője.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Sud protiv Gavre Živanovića* – A bíróság Gavro Zsivanović ellen. *Narodna Reč*, 1904. máj. 13; 20. sz.

Živanovićot dr. Kadosa Mór budapesti ügyvéd védte. A védőbeszéd ügyes, derék munka volt, de a bíróság másképpen ítelt. Živanović elvtársat *18 hónapi államfogházra ítélték*. Hallatlan! Érthetetlen! Nincs megfelelő szavunk ennek az ítéletnek a minősítésére.

Živanović védője az ítéletet azonnal megfellebbezte. Nem találgatjuk előre, hogy az ítélet után miként dönt a felsőbb bíróság határozata, de már mindenki előtt világos, hogy a szocialisták másodrendű állampolgárok és kényre-kedvre elítélhetők.

I

1904 jún. 3

*A Narodna Reč felhívása a szerb szervezett munkásokhoz a munkásmozgalom ellen folyó hatósági üldözés tárgyában*¹

Néhány nappal ezelőtt jelentettük, hogy az egyik királyi tábla beosztott bírának a szocialistákkal szemben való legszigorúbb eljárást ajánlotta. Mikor ez az utasítás a szocialista sajtóban megjelent, a kormány *hallgatott*, illetve nem válaszolt. Tudjuk, hogy ez a rendelet való, és a mai kormányzat a szocialistákat *törvényen kívül* helyezi. Ez az egyik.

A másik bizalmas hír szerint, melyet kormánykörökből kaptunk, a kormányzat az alábbi három csapást fogja ránk mérni:

bezáratja pártunk vezetőségének valamennyi tagját;

lefoglalja pártpénztárunkat;

betilt minden munkásszakszervezetet.

Ennek a tervnek a végrehajtására csak kedvező alkalomra vártak.

Ezzel igazolódott is az első pont: a szociáldemokráciát törvényen kívül helyezték.

Nem baj. Ezt is ki fogjuk bírni, ahogyan az előbbi üldözéseket is kibírtuk. Mi tudjuk, hogy a szocializmust sem paragrafusokkal, sem elzárással nem lehet levérni. A szocializmus a mai társadalmi szervezet szülötte, a munkásosztály egészségének szükséglete, és azt senki sem képes erőszakkal elnyomni.

Ezt mi tudjuk. Ezt tudniok kell még a legfélénekbb elvtársainknak is. S ezért mindnyájuk kötelessége szorosán együttműködni e szent ügyért. Nem elég a szociáldemokrácia elveit csak vallani. Másokkal is meg kell ezeket értetni, éspedig sajtó, könyvek révén és szóval. Ezért valamennyi elvtársunk kötelessége, hogy mielőbb maguk tartsák fenn lapjukat, elvtársaik sorában, valamint ismerőseik körében előfizetőket gyűjtsenek, és világosítsák fel őket kötelességeikről.

Ez a tett lesz a legjobb válasz a hatalom birtokosainak, akik minket törvényen kívül helyeznek. Most hát, elvtársak, mindenki fogjon munkához!

J

1904 júl. 22

*A Narodna Reč utolsó felhívása a magyarországi szerb munkássajtó támogatása ügyében*¹

A *Narodna Reč* ideiglenes szüneteltetése zavarba hozta elvtársainkat, különösen a budapesti szerb munkásokat. Ismeretes, hogy a párt kénytelen volt a lapot beszüntetni a sok elkobzás, üldöztes és sok előfizetőnk hanyagsága miatt. A dolgozó nép számára kiadott újság sok áldozatba kerül, s ezek az áldozatok egyedül a rendes és pontos előfizetők vállaira neheztedek, de a hanyagok semmiféle segítségünkre nem voltak. Sőt még kárt okoztak a lapnak és a mozgalomnak is.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Svesnim drugovima – Öntudatos elvtársainknak. Narodna Reč, 1904. jún. 3; 23. sz. Második kiadás.*

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Na poszao – Munkára. Narodna Reč, 1904. júl. 22; 27. sz.*

Eltársak, ez tovább nem maradhat így! Ha barátai vagyunk jövőnknek, a mieinknek, gyermekeinknek és hozzátartozóinknak, nem szabad elhanyagolnunk erősségünket és védelmezőnket, a *Narodna Reč*-et.

A szerb munkásnép erejében és értelmében bízva az ország szociáldemokratái folytatni fogják a *Narodna Reč* kiadását, s a kiadók elvárják, hogy a dolgozó nép méltányolja munkássajtonk nehéz körülményeit és mindenfelől segítségére siet zászlónknak, Ausztria–Magyarország egyetlen szerb szocialista lapjának.

Ebben a reményben a budapesti szerb szocialista szervezet a *Narodna Reč*-et saját kezelésébe vette.

A kiadási jogot a párt továbbra is fenntartja magának, iránya és szerkesztése magától értetődően – továbbra is szocialista szellemben folyik. Csak bizonyos reformokat vezetnek majd be a lap szerkesztésében, hogy minél érthetőbb legyen minden munkás részére, s ily módon lehetővé tegyünk nagy és szent eszméink minél szélesebb körben való terjesztését.

A lap július és augusztusban egyszer négy oldalon jelenik meg. Szeptemberig végrehajtott bizonyos átszervezéseket, és szeptember 1-től a *Narodna Reč* minden héten rendszeresen megjelenik, feltéve, ha elvtársaink némileg felkarolják a lap terjesztésének és megsegítésének ügyét.

Eltársak! Ez a lap, mely továbbra is nyilvánosságra hozza nyomorúságunkat és ínségünket, és megbélyegzi ellenségeinket, nem szűnhet meg! A munkásság nem maradhat lap nélkül, hiszen ez a küzdelemben a fegyvere. Rajta tehát, munkára, ha hiszitek, hogy kivívhatjuk a minket illető jogokat! Soha semmi sem volt elérhető harc nélkül. Azért harcoljunk, mert csak ezáltal menekülhetünk meg a mai szégyenletes gazdasági rabságból és elnyomásból.

Keljetek fel tehát, szocialisták! Terjesszétek mindenütt, és támogassátok a *Narodna Reč*-et!

Hírek, pénzküldemények és minden egyéb mától fogva a következő címre: Budapest, Csömöri út 28. (4. bolt) küldendő.

24

1904 márc. 7

*Bernáth Géza igazságügy-miniszteri államtitkár átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a Makovick Dusán zsolnai orvos lakásán államellenes izgatás címén foganatosított házkutatás tárgyában*¹

Ig. Min. 1904–V–1101

Magyar királyi igazságügy-miniszter

7542. szám

I.M. 1904. III.

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr!

Van szerencsém Nagyméltóságodat tiszteletteljesen értesíteni, hogy a *trencsényi kir. ügyészség a magyar állam ellen izgatás alatt gyanúsított dr. Makoviczký Dusán zsolnai orvos ellen a szükséges nyomozati cselekményeket*² múlt év őszén foganatba vette, és azok alapján folyó év január havában a szolgabíróság által nála házkutatást is foganatosított, mely alkalommal a Prágában 1903. évben nyomtatott „Die Unterdrückung der Slovaken durch die Magyaren” című füzetből 3 darabot és a *Rózsahegyén 1903. évben nyomtatott s a keresztény vallás és a papok ellen izgatást tartalmazó*² s állítólag

¹ Az 1962 áprilisában eszközölt szövegellenőrzéskor az irat nem volt a helyén.

² Piros ceruzával aláhúzva. – A szóban levő dr. Makoviczky Dusán (Dušan Makovický) Lev Nikolajevics Tolsztoj barátja és háziorvosa volt.

Tolsztoj fordítását képező „Oblas k duhovenstvu” című füzet egypár száz példányát lefoglaltatta²

A nyomozás abban az irányban van folyamatban, hogy Makoviczký Dusán ezeket a füzeteket kik között terjesztette.²

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1904. évi március hó 7-én

A miniszter helyett:

Bernáth s. k.

államtitkár

25

A nemzetiségi munkássajtó beszámolója az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszus és az ún. „újjászervezett” szociáldemokrata párt 1904. évi aradi kongresszusa alkalmából

A

1904 márc. 13

Az Adeverul felhívása a román munkásokhoz az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszuson való részvételre¹

Közeledik a nap, amikor az összes magyarországi proletár munkások elküldik Budapestre delegátusait a szociáldemokrata kongresszusra, hogy az elnyomott munkások sorsáról tanácskozzanak. A szociáldemokrata kongresszus a munkások parlamentje. Fájdalom, minket munkásokat, akik munkánkkal fenntartjuk az egész országot – kirekesztettek az országgyűlésből, ahol az ország lakóinak sorsára vonatkozó törvényeket hozzák. Ezért mi is csináltunk egy parlamentet: ez a szociáldemokrata kongresszus, amit Budapesten minden évben megtartanak.

Erre a kongresszusra az ország minden helységéből jönnek a dolgozók. Itt együtt tanácskozunk mi mindnyájan, elnyomott munkások, magyarok, románok, szerbek, szlovákok és németek. Itt senkit sem kérdeznek meg, hogy milyen törvényhez vagy nemzetiséghez tartozik, mert aki dolgozik és el van nyomva, az egyszermind a mi testvérünk is, és velünk együtt harcol az elnyomatás ellen.

A munkások ellenségei megpukkadnak a csodálkozástól, mert látják, hogy a román munkások felvilágosultak, és nem hagyják magukat kötélén rángatni, hanem felemelt fővel, hangos szóval követelik jogaikat.

Minket teljes erejükből elnyomnak. Testvéreinket, sorstársainkat a munkában és a szenvedésben bebörtönzik és megkínózzák; az Adeverult, a román munkások lapját elkobozzák, csakhogy ne

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *La congres!* – A kongresszusra! *Adeverul*, 1904. márc. 13; 10. sz. – Az 1904. évi szociáldemokrata kongresszus – mint a nemzetiségi munkássajtó bemutatott egykorú közleményei is bizonyítják, eredményes fordulópontja lehetett volna az országos ellenzéki és munkásmozgalmi szervezkedésnek, bázisa az ekkor még szervezetlen választójogi küzdelemnek. A Szociáldemokrata Párt vezetősége azonban nem ismerte fel a pártkongresszus mint a magyarországi munkások és földművesek kongresszusa elvi-gyakorlati jelentőségét, s már az 1904. évi kongresszus alkalmával számos hibát követett el a nem magyar küldöttekkel való érintkezésben, amire a szociáldemokrácia szakadár ellenzéke, az „újjászervezettek” nemzetiségi sajtója (*H*) a körülményeket igazságtalanul torzító, de nem minden alap nélküli módon ismételtel rámutatott. Kivált a *Voința Poporului*, Mezőfiék Budapesten kiadott rövid életű román nyelvű hetilapja működött tevékenyen közre abban, hogy a magyar – nemzetiségi munkásmozgalmi kapcsolatoknak ezen a kétségkívül pozitív szakaszán sem jöhetett létre tartósabb egyetértés és akció-egység a magyarországi népek munkásmozgalmi, kivált a magyar és a román munkásmozgalmak között. Az erjedő kölcsönös bizalmatlanság és félreértések légkörében szerveződnek az olyan, a szociáldemokrata pártvezetőség irányvonalával is ellentétes különakciók, mint a csendőrsortúzzal záruló *élesdi* tömegtüntetés (l. 28. sz. irat), melynek háttérben a függetlenségi baloldal és a szociáldemokraták, illetve a szociáldemokrata párt és a szakadár irányzat egymás elleni fölös vetélkedésének motívumai határozottan felismerhetők.

tudják a románok olvasni az igazságot. De hiába üldöz bennünket az ellenség. A munkásság tudja már, hogy kik a barátai, és tudja, kitől kell óvakodnia. Tudja, hogy egyedül a szociáldemokrácia harcol igazán a munkások javáért. És tudja, hogy ugyanakkor a kizsákmányolás és az elnyomatás ellen is harcol.

Ma az elnyomatás napjait éljük, de eljön a mi időnk is!

Most azonban, midőn az ellenség szét akarja zúzni sorainkat, álljunk a legnagyobb lelkesedéssel, elválaszthatatlanul egymás mellett. Ha szorítják láncainkat, folyjon bár piros vér kezünkből, mi csak egyet kiáltunk: Éljen a szociáldemokrácia!

Hogy a meggyőződés megerősödjék bennünk, szükséges, hogy az ebben az esztendőben a Budapesten tartandó kongresszusra a románok az ország minden részéből eljöjjenek. Ne legyen ebben az országban egyetlen román helység sem, ahonnan legalább két román testvérünk ne jöjjön el a kongresszusra. Legyen Budapesten, az ország szívében 1000 román! Mutassuk meg, hogy már a románok felébredtek ebben az országban. Jöjünk el a kongresszusra, és mondjuk el panaszainkat az egész világ előtt, hogy mindenki meghallja hangunkat!

Fel, román testvérek! Minden helységből, ahová eljutott a szociáldemokrácia magva, válasszatok ki két testvérünket. Gyűjtsétek össze a költségeket és küldjétek el őket a kongresszusra! Egyetlen helyről se hiányozzanak a román szocialisták. Mutassuk meg a sebeket, melyeket a láncok szorításától kaptunk, és együtt kiáltunk:

– Akarunk és kérünk: igazságot!

B

1904 ápr. 3

A magyarországi román munkássajtó üdvözlete az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszus résztvevőihöz¹

A szociáldemokrata párt minden évben Budapesten kongresszust tart. A kongresszuson a pár beszámol elmúlt évi munkájáról, és elhatározza, hogy mit kell tennie a következő évben.

Ebben az évben nagyon sok mindent kell meg tárgyalnunk a kongresszuson.

Megsokasodtunk és megerősödtünk az elmúlt évben. Ezer és ezer proletár ismerte meg az elmúlt évben a szocialista eszmét, és nagy lelkesedéssel tömörültek harcosként a vörös zászló alá.

Pártunk agitációjának egy másik eredménye az, hogy éppen az elmúlt évben a nemzetiségek, különösen a *románok és a szerbek nagy számban* csatlakoztak a szociáldemokrata párthoz.

Most is igen sok román küldött fog részt venni a kongresszuson. A múlt évben is voltak néhányan Budapesten.

Azóta azonban megerősödtünk, és *most majdnem száz román küldött lesz a kongresszuson.*

A budapesti szervezett munkások fekete német ruhái között, a szocialista egyetemi hallgatókkal, a szocialista ügyvédekkel, magyarokkal, németekkel, szerbekkel és szlovákokkal a *román testvérek fehér parasztkabátjukban* egyazon teremben fognak részt venni a szocialisták tanácskozásán. És mi, szocialisták mindannyian háromszor kiáltjuk feljűk:

Üdvözlünk benneteket!

És nagy megbecsülés fog kijárni a román parasztkabátnak, mert ez a kabát és bocskor becsületére válik a szocialista pártnak.

Vajon ki ne örülne, látván, hogy a román proletárok annyi évi elnyomatás után öntudatra ébredtek, és a *szociáldemokrata párttal [együtt] kenyeret és jogokat kérnek.*

Igen, kenyeret és jogot kérünk a kongresszuson. Mert a kenyeret kiveszik a szánkából a naplopók, és a jogoktól a hatalmasok megfosztották a népet.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Bine ați venit!* – Legyetek üdvözölve! *Adevărul*, 1904. ápr. 3; 13. sz.

A nép most *kenyeret és jogokat* akar, mert ez kijár neki nehéz és keserű munkája után.

Sok jaj és panasz fog elhangzani a kongresszuson. És joggal. A hatalom látva, hogy az igaz eszme, a szociáldemokrácia meghódítja a románok szívét, undok szörnyként terült el, és kínozza az öntudatra ébredt munkásokat, és agyukból és szívékből minden jog és egyenlőség iránti vágyat ki akart törölni. De a hatalom csalatkozott. Ahová egyszer a szocializmus befészkelte magát, onnan már senki ki nem húzza. Bármennyire is elnyomják a szocialistákat, mi békésen eltűrjük a kínokat.

A Megváltó is igazságot akart. Mit tettek vele a farizeusok?

Kínozták, vérért vették, és amikor minden kínszenvedésen átment, akkor keresztre feszítették, mint egy közönséges tolvajt.

De Krisztus igazsága és tanítása mégis elterjedt, és virágot és termést hozott. Titeket szocialistákat is, akik egy igazságos eszme vértanúi vagytok, kínoznak, de senki se veszítse el a reményét, mert mi igazságot akarunk, és az igazság győzni fog.

Elnyomóink a mesebeli békához hasonlítanak.

Most egyre csak felfújják magukat, hogy oly nagyok lássuk őket, mint az ökröt, de egyszer csak szétpukkanak. Aztán majd lábukkal ég felé úsznak a víz hátán még egy ideig, s végül elmerülnek.

Mondom, sok panasz fog elhangzani a kongresszuson a hatalom ellen, amely kínoz minket. Meg fogjuk tárgyalni a kongresszuson, hogy mit kell tennünk a hatalom ellen, hogy szétpukkanjon a béka. De addig legyünk lelkes szocialisták, és terjesszük az eszmét!

*

A párt erős. Erős, mert a munkások pártja. És a munkások erősek. Azért, mert összetartanak. Az egyesülésben van az erő. Egy kalászt könnyen ketté lehet szakítani, egy marék kalászt azonban csak sarlóval lehet elvágni. Így a munkások pártját sem lehet megsemmisíteni, mert nagy a munkások száma, akik összetartanak.

Mégis vannak egyesek, akik meg akarják bontani sorainkat. Azok is munkások. Azaz munkásoknak adják ki magukat. Pedig farizeusok, és fáj a szívük, hogy nem vezethetik ezt a pártot, ők ugyanis azt hiszik, hogy ennek a pártnak a vezetői *tejbe-vajba fűrődnek*.

Ők nem hiszik el, hogy a vezetők a tömeggel együtt harcolnak, és abban különböznek a közkatonáktól, hogy munkájuk jutalma: *üldöztetés, bántalmazás és börtön*. Már régen kiengedtük volna a gyepplőt a kezünkől, ha nem a lelkesedés és a szabadság iránti vágy vezetne bennünket.

De térjünk vissza azokra, akik meg akarják bontani sorainkat! Hogyan akarnak megrontani minket? Hazugságokat mondanak és terjesztenek a pártról.

Hibáinkat nem találják, de találnak hazugságokat.

És mindenáron belénk kötnek. Mint a mesebeli farkas. A farkas vizet iszik a patakából. Lejjebb áll a bárány. A farkas meg akarja enni a bárányt. Tehát hibákat talál. Így szól a bárányhoz: – Hej átkozott bárány, ne zavard a vizemet!

Felel a bárány:

– Hogyan zavarnám a vizet, hiszen te iszol felejt, és én azt a vizet iszom, amely tőled folyik lefelé.

De hiába védi magát a bárány. A farkas megeszi őt.

Így tesznek azok a farizeusok is, akik meg akarják bontani sorainkat. Mindenképpen megtalálják hibáinkat.

De hiába. Egyszer mégiscsak kisüt a nap, és akkor eltűnnek a baglyok és a denevérek, a sötétség vitézei.

*

És most, testvérek, munkára!

A kongresszust azért hívtuk össze, hogy magot adjunk azoknak, akik a tanácskozássra jönnek.

Ezt a magot az egész országban el kell hinteni. És egyetlen küldött se jöjjön hiába Pestre! Ha majd újra hazatérnek, mindegyikük beszéljen a vörös zászló erejéről. És akkor mindenki megérdemli a szavakat: Legyetek üdvözölve!

C

1904 ápr. 8

A Narodna Reč beszámolója az 1904. évi szociáldemokrata kongresszusról, a „nemzetiségek kongresszusáról”¹

A magyar szociáldemokrácia április 3–5 között tartotta XI. évi kongresszusát.

A kongresszuson sokkal több küldött vett részt, mint annak előtte. Míg a múlt évi kongresszuson összesen 274-en jelentek meg, akik 166 községet, illetve várost képviseltek, addig ez évben 665 delegátus 278 helységet képviselt. A siker szemmel látható és kétségtelen.

A szociáldemokrácia mozgalma és a párt sikerei ez évben jelentékenyek voltak. Sohasem haladt a mi pártunk ilyen gyorsan előre, mint most, és sohasem volt a veszélynek annyira kitéve, hogy ennek következtében veszedelmes válságba sodorják. Egyébként ez természetszerű jelenség. A gyorsan növekedő szervezeteknek el kell viselniük a növéssel járó jótékony válságot, mely után még lendületesebben haladnak előre.

Ugyanebben a számban közzétett jelentésből láthatják elvtársaink a kongresszus működését. Ez sok tekintetben termékenyebb, bár a különféle nyelvek miatt, melyeken a vita folyt, nehézkes volt.

S valóban, milyen impozáns volt ez a kongresszus! Öt nyelven tárgyaltak 665 delegátus jelenlétében. Váltakozva beszéltek magyarul, németül, szerbül, románul és szlovákul. Valamennyien saját nyelvükön tárgyalták meg a napirend különféle kérdéseit. Bár ez a kongresszus érdekes képet nyújtott, mégis érezni lehetett nagy szükségét a külön-külön nemzetiségi kongresszusoknak, amelyek egy nyelven folytatnák le az egész vitát.

Ezenkívül ez a kongresszus nekünk, szerbeknek igen fontos volt. Ezen ismerték el a szerb bizottság felállítását, melynek hivatása ma már jelentős. A szerb külön konferencia megtartott ülésén tervezetet dolgozott ki, melyet mind a kongresszusi választmány, mind maga a kongresszus elfogadott. A fő pontok ezek:

A magyar szociáldemokrata párt vezetőségi bizottságának egyetértő hozzájárulásával a szerb csoport konferenciája elhatározta:

egy öt tagból álló bizottság megválasztását, éspedig minden, a szerbek által nagyobb számban lakott megyékből egyet, így Temes, Torontál, Bács-Bodrog, Szerém és Pest megyékből.

Ennek a bizottságnak kötelessége részt venni az illető vármegyék szerb szociáldemokrata gyűlésein.

Ez a bizottság megtárgyalja és elintézi a párt vezetőségi bizottsága által lehetőleg szerbül tudó kiküldöttekkel egyetértőleg az összes, a szerb szociáldemokrata mozgalomra vonatkozó kérdéseket, mégpedig: ellenőrzi a *Narodna Reč* (Népszava) című hírlapot, a szerb nyelvű szociáldemokrata könyveket, füzeteket, kiadványokat, és vezeti az itteni agitációt.

A bizottság kötelessége kéthavonként összeülni valamely nagyobb szerb lakta helységben, szükség esetén havonta többször is. A pártvezetőség képviselőjének a komité (szerb bizottság) ülésein csupán felszólalási és tanácskozási joga van. Útiköltségeit a központi pártpénztár fizeti, a bizottság tagjainak a vármegyei szerb szervezetek.

Mindenki megértheti, hogy a szerb bizottság felállítása (s ilyent felállítanak a románok számára is) csírája lesz az új magyarországi szocialista párt szervezkedésnek. Pártunk olyan nagy lett, annyira elágazott, hogy egyes nemzetiségi csoportokra kell oszlania, melyek mindinkább saját nemzetiségük ügyét fogják intézni. A magyarországi nagy szocialista párt jövője ebben a szétágazó jellegében rejlik. Ez nem a párt felbomlása, hanem természetes következménye fennállásának. Vilá-

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Kongres socijalne demokracije* – A szociáldemokrácia kongresszusa. *Narodna Reč*, 1904. ápr. 8; 15. sz. – Szövegrészletét „A Narodna Rečs a kongresszus jelentőségéről” címmel közli: MMTVD III. köt. 200–1. l.

gos, hogy ez is az osztrák szociáldemokrata párt útjára tért, mely 1897-ben új alapokra szerveződött át, ennek nemzetiségi szekcióival, melyek tehát delegátusaik által gyakorolják (az osztrák párton belül) a végrehajtó hatalmat.

A magyarországi szociáldemokrácia belátja ennek a fejlődésnek indokolt jogosultságát és elkerülhetetlen voltát, és nem is állt útjába. Ellenkezőleg: a kongresszus egyhangúlag jóváhagyta a szerb és román bizottságok felállítását, és ezzel megmutatta, hogy valóban szívügye a méltányosság, amit mások megtagadnak tőlük.

De a mi szerb elvtársaink más sikereket is elértek. *Narodna Reč* című lapunk a pártvezetőség támogatásával rövidesen *politikai* lappá alakul át. Ezt a vezetőség megígérte mind a kongresszusnak, mind a szerb elvtársaknak. Ez, mint látjuk, nagy nyeresége lesz a szerb szociáldemokrata mozgalomnak.

Szerb mozgalmunk másik nyeresége, hogy a szerb konferencia kieszközölte a pártvezetőségi bizottságtól, hogy Budapesten a párt mellett egy szerb ügyvédet vagy ügyvédjelöltet megbízhat, aki a mi szerb elvtársainknak jogi és bírósági kérdésekben rendelkezésükre áll. Hogy milyen gyakorlati jelentőségű ez a vívmányunk, azt valamennyi szerb elvtársunk meglátja majd, amint ez a határozat megvalósul, s erre az állásra alkalmas egyént találunk.

Végül ki kell emelnünk a kongresszus határozatának nagy fontosságát, mely utasítja a pártvezetőséget, hogy a párt új szervezeti szabályzatának tervezetét kidolgozza, és jóváhagyás végett a jövő kongresszusra beterjessze. Hangsúlyoznunk kell, hogy a pártvezetőség a szerb konferenciának megígérte, hogy ezt a tervezetet megtárgyalás végett hat hónappal a kongresszus előtt bemutatja.

Reméljük, hogy ez a kongresszus mély benyomást tett mind híveire, mind ellenfeleire. Jellemző, hogy a burzsoá sajtó a kongresszust máris szociáldemokrata országgyűlésnek nevezi. Az is volt.

D

1904 ápr. 8

*A budapesti szerb munkássajtó közleménye a nemzetiségek és a szociáldemokrácia viszonyáról*¹

A magyarországi szociáldemokrata párt XI. kongresszusa kijelentette, hogy a párt programja alapján és annak 4. pontja értelmében kívánja a Magyarországon élő népek teljes egyenjogúságát mert tekintet nélkül népekre és nyelvekre, nem ismer különbséget ember és ember között.

A kongresszus megállapítja, hogy a Magyarországon élő szerbül, németül, románul, szlovákul beszélő egyének nemcsak mint szerbek, németek, románok, szlovákok stb. vannak elnyomva, hanem leginkább és elsősorban mint proletárok szenvednek a gazdasági és politikai elnyomatás alatt, akár csak a magyar munkások.

A magyar polgári pártok sovinizmusa, mely ellensége a kultúrának, semmivel sem jobb a szerb, román, szlovák és más polgári pártokénál.

Valahányszor a nép nemzetiségre tekintet nélkül egyesül, hogy jogait szélesítse és helyzetét megjavítsa, a magyar sovinszták összefogtak a szerb, román, szlovák és egyéb sovinsztákkal e törekvések letörésére, ami azt bizonyítja, hogy ők, ha osztályérdekeik védelméről van szó, nem ismernek nemzetiségi különbséget.

A munkások létérdeke ennek megfelelően megköveteli, hogy nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül szövetkezzenek saját politikai és gazdasági érdekeik védelmére.

Miután Magyarországon a szociáldemokrata párt az egyedüli, amely állandóan és méltó módon küzd a munkásosztály politikai és gazdasági érdekeiért, nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül kötelességük a munkásoknak, hogy ehhez a párthoz csatlakozzanak, és zászlaja alatt küzdenek.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Narodnosti i socijalna demokracija* – A nemzetiségek és a szociáldemokrácia. *Narodna Reč*, 1904. apr. 8; 15. sz.

E

1904 ápr. 8

A Narodna Reč tudósítása az 1904. évi szociáldemokrata kongresszus alkalmából választott szerb szociáldemokrata bizottságról¹

A szerb delegáció konferenciáján azonnal megválasztották a szerb szociáldemokrata bizottságot, melynek joga és kötelessége lesz az, amit már előadtunk. A jövőben ennek a bizottságnak tagjait a szerb szociáldemokrata párt szervezete vagy az egyes vármegyék illetékes bizottságai fogják megválasztani, éspedig évente megtartandó konferenciájukon. Ezért szükséges, hogy testvéreink a vármegyékben is megyeileg szervezkedjenek, és megválasszák megyei bizottságaikat.

A jelenleg Budapesten tartott konferencián azonnal megválasztották a négy vármegye bizottsági tagjait. Éspedig az alábbi testvéreinket:

Sztánkovics Milánt Bavanistéről, Temes megye; *Popov* Bránkot Nagyikindáról, Torontál megye; *Petrovics* Sebőt Begecsről, Bács-Bodrog megye és *Bankovácsi* Sándort Szerém megye részéről. Pest megyét illetőleg a legrövidebb időn belül megtörténik a választás, mégpedig Pest, Buda, Újpest, Szentendre és a megye más olyan helységeinek közmegegyezése alapján, ahol szerb szocialisták vannak. Ez okból felkérjük az említett helyeken lakó összes testvéreinket, közöljék velünk címüket, hogy erre a konferenciára meghívhassuk őket.

F

1904 ápr. 10

A román munkássajtó híradása az 1904. évi szociáldemokrata kongresszus megnyitásáról¹

Amikor ezeket a sorokat írjuk, testvéreink az ország minden részéből Budapesten vannak, és részt vesznek a munkások parlamentjének tanácskozásain. 365 testvérünk jött el 277 helységből. Nem volt [még] kongresszus ebben az országban, melyen egy országból ennyi küldött vett volna részt. És milyen öröm volt látnunk, hogy magyarok, románok, szerbek, németek és szlovákok ugyanabban a teremben ülnek, és mint jó testvérek vesznek részt a kongresszuson, és egyetértésben határoznak, hogy mit kellene tenniök az elnyomott munkások ügyének előbbre vitele érdekében.

Sok minden történt a munkások kongresszusán. Sorjában mindenről írunk majd. Először beszámolunk a történetekről, és utána közöljük véleményünket.

Olvasátok el figyelmesen a kongresszuson történeteket. Amit elhatároztak, valósuljon is meg. Most csak egy jelszavunk legyen: előre, csak előre!

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Srpski socijaldemokratski komitet* – Szerb szociáldemokrata bizottság. *Narodna Reč*, 1904. ápr. 8; 15. sz.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Înainte, numai înainte!* – Előre, csak előre! *Adevărul*, ápr. 10; 14. sz.

G

1904 ápr. 17

A román munkássajtó beszámolója az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszus román küldötteinek szerepléséről¹

Majdnem száz román szocialista gyűlt össze az ország minden részéből a kongresszusra. Elragadtatással láttuk a románokat más nemzetiségű testvéreink mellett, amint mindnyájan részt vettek a tanácskozáson. Ez nem tetszik a román újságoknak. A brassói Gazeta² a következőket írja:

„Román küldöttek is voltak jelen, akiknek nevében [először] az aradi Petru Ponta, majd a kisjenői Nuț beszélt, aki azt mondta: »A papok a nép ellenségei...« Azt gondolja Nuț gazda... stb.”

Nesze neked Nuț „úr”! Így beszélnek a Gazetánál levők a mi derék Nuțunkról. De látták volna, hogy amilyen kicsiny ő, olyan kemény a beszéde, hogyan beszélt a magyarokkal meg a románokkal, hogyan lelkesített egyik meg másik részen is. Azt mondom, ha látták volna mindezt az urak a Gazetánál, kerekét oldottak volna.

Ami igaz – az igaz. Nuț munkásember, de kisujjában több esze van, mint a Gazeta összes papszerkesztőjének. Aztán meg Pontáról is csak úgy félvállról beszélnek. Csak hallották volna hangját és igazsággal teli szavait! Látták volna a Gazeta-beliek az összes románokat, Flora Popot, a mi nagy bihari agitátorunkat és a többi száz románt, megijedtek volna a pap urak, és bizonyára elszaladtak volna papi hazugságaikkal.

*

Itt közlünk egy, Pescar testvérünktől érkezett cikket. Íme:

Felébredt a bocskoros.

Hallottam, de nem hittem, amíg nem láttam a szociáldemokrata párt budapesti nemzetközi kongresszusán, hogy a bocskoros is felébredt már.

Amikor a kongresszus elnöke, Grossmann Miksa szót adott Joan Pescariu testvérünknek, a jelenlevők mind körülnéztek; ki is lehet az? Egyszerre csak felment az emelvényre Pescariu testvérünk, mindnyájan feléje fordultak, s meglátták őt román viseletünkben, lábán bocskorral.

Aztán beszélni kezdett a földművesek helyzetéről, arról, hogy mennyire el vannak nyomva, hogy hajnaltól éjszakáig dolgoznak, és még sincs semmijök, mindig csak rabok.

Azért hoztam fel ezt a példát, testvérek, hogy mindnyájan kövessétek Pescariu testvérünket, Vegyetek könyveket, és ha van egy kis időtök, olvassatok, tanuljatok, hogy a jövő évben a gyűléseken vagy a kongresszuson már a bocskoros tanítsa azokat, akiknek nincs könyvük és képzetlenek, – mert:

A bocskor az ország talpa!

(Ca.)³

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Răvas. Români la congres* – Levél (szó szerint: Rovás). Románok a kongresszuson. *Adevărul* 1904. ápr. 17; 15. sz.

² Gazeta Transilvaniei, a Román Nemzeti Párt Brassóban megjelenő napilapja.

³ Feltehetően Aurel *Cristea*.

H

1904 ápr. 18

A román „újjászervezett” szociáldemokraták sajtójának bírálata az 1904. évi budapesti szociáldemokrata kongresszusról¹

Feljött most néhány ember Budapestre és a magyar húsvét alkalmával kongresszust tartanak itt, az ország fővárosában; vagyis az *Adevěrul* laphoz közel állók, Bokányi emberei összeszedtek néhány munkást, és egypár embert felhoztak pénzükön néhány faluból, s ezek között néhány román is volt. Bokányi emberei, vagyis az *Adevěrul*hoz közel állók becsapták és elbolondították Budapesten ezeket a szegény embereket, hogy parádézzanak velük, és azt írták lapjaikban, hogy 270 helységből jöttek fel az emberek. Egyik munkatársunk utánanézett a dolognak és bebizonyosodott, hogy Bokányiék nem mondtak igazat, mert még 27 községből sem voltak itt emberek, de ők azt tették, amit lehetett, a munkásokat úgy tüntették fel, mint azoknak a falvaknak a küldötteit, ahol születtek vagy ahol azelőtt éltek.

A világ most megtudta, milyen szélhámosok. De mi nem erről akartunk írni, hanem arról, hogy a rászédettek egyike, bizonyos Urbán nevezetű, Ceglédről, megmondta az *Adevěrul* embereinek, vagy is a Bokányi-féle vezetőknek, hogy a földművesek semmit sem adnak a szavukra. Megmondotta nekik, hiába írnak, hogy ezt vagy azt közöljék a lapban, semmit sem közölnek. Egy másik földműves Becséről, még keresetlenebb szavakat is mondott, vagyis, hogy a becseiek hallani sem akarnak olyan szociális vezetőkről, mint amilyenek Bokányiék, akik azt mondták: a román és a magyar földművesek bűdösek a bagótól, és a kongresszusra érkezett románoknak azt kiáltották oda: oláh bocskor! Amikor tudósítónktól ezeket a szavakat hallottuk – nem akartuk elhinni. De nem sokáig maradtunk bizonytalanságban, mert jött egy csomó ember: románok, magyarok, szlovákok és szerbek, s kérdezték, hogy itt vannak-e a *Voința Poporului*, a *Szabad Szó* és a *Slobodnuo*² *Slovo* lapok. Megmondottuk nekik, hogy itt, és megkérdeztük tőlük, mivel szolgálhatunk, és hellyel kínáltuk őket. A mi embereink igen megörültek, hogy székekre ülhetek – kanapéink ugyanis nincsenek – és elmondták nekünk, hogy reggel 6–7–8 órától étlen-szomjan talpon vannak, és még a kutya sem áll velük szóba, hanem mind, akik elmentek mellettük, azt mondták nekik: „bűdös paraszt”, „bagós paraszt”, „oláh”, „vadrác”, „részezes tót” és hasonlókat. Ezek alapján megbizonyosodtunk, hogy Bokányiék az *Adevěru*tól valóban csak a szerencsétlen román, magyar, szerb, szlovák parasztok pénzéért harcolnak, de különben semmit sem törődnek a szegény és dolgos nép szomorú helyzetével. Tehát Bokányiék kongresszusából valóságos komédia és csúfság lett. Láthatjátok most már ti is, testvérek, hogy kik a ti igazi testvéreitek és barátaitok. Látjátok és magatok is megbizonyosodtok, hogy a ti jóakaróitok mi vagyunk, az újjászervezett szociáldemokrata párt, a *Szabad Szó*, a *Voința Poporului* és a *Slobodnuo Slovo* kiadója.

Most láthatja a világ, hogy a szegény és dolgos népnek kik a barátai, testvérei és igaz jóakarói. Mi vagyunk-e azok, akik járjuk a falvakat, felvilágosítjuk a népet és a szegény munkásokat, vagy azok, akik az *Adevěrul*nál vannak, s akik összecsiszítják az embereket Budapestre, hogy a szerencsétlen földműves és munkás elköltse itt Budapesten a pénzét. Mi több száz községben tartottunk gyűlést szervezeteinkben, ahol felvilágosítottuk a népet, míg azok az *Adevěru*tól Budapestre hívtak néhány embert, akiből gúnyt űztek. Így csináltak ezek az *Adevěrul*beliek kongresszusfélét itt Budapesten. Ettől az emberek magukhoz tértek, eljöttek hozzánk és azt mondták, hogy ezentúl megválnak az *Adevěru*tól, és megrendelték a mi újságainkat: a *Szabad Szót*, a *Voința Poporului*t és a *Slobodnuo Slovo*t; tehát az *Adevěrul* kongresszusi komédiája pontosan 300 előfizetőt szerzett nekünk.

Nagyon szépen köszönjük Bokányiéknek az *Adevěru*tól, hogy a mi malmunkra hajtják a vizet.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Congres ori comedie?* – Kongresszus vagy komédia? *Voința Poporului*, 1904. ápr. 18; 16. sz.

² A közlemény szerint: *Szlobodnuo – Szabad*.

I

1904 máj. 16

Az „újjászervezett” szociáldemokraták aradi kongresszusának beszámolója a *Voința Poporului*-ban, a román „újjászervezettek” sajtójában¹

Május 8-án megtartották Aradon az újjászervezett szociáldemokrata párt kongresszusát. A titkárság szétküldött meghívóira az alábbi helységek küldöttei jöttek el: Aranyág, Szentleányfalva, Zimándköz, Zimándújfalva, Zimándfakert, Kisiratos, Bánhuta, Varsánd, Tirnava, Sebes, Barakony, Galsa, Siria, Misca, Arad, Lugos, Simonyifalva, Mikelaka, Schela, Firiteáz, Fibis, Gain, Fiscut, Zaránd, Gurba, Nádas, Dieci, Draut, Ágya, Bersova, Mácsa, Szentpál, Kádártelek, Karánd, Facsád – azután még vendégek Budapestről és Csabáról.

A kongresszust Vecseri János elnök nyitotta meg, akit reggel 9 órakor az aradi városháza üléstermében választottak meg; utána pártbizottságunk nevében Antonie Beller beszélt, és kifejtette a kongresszus célját, s többek között azt mondta, hogy a párt kötelességének érezte Arad megyében kongresszust tartani, hogy megmutassa a világnak: az újjászervezett szociáldemokrata párt nem veszett el, és nem adta el magát, mint ahogy egyesek igyekeznek befeketíteni őt, hanem tovább harcol, hogy egyesítse magában a szociáldemokrata párt programjában leírt eszméket. Az elnök beszéde után megválasztották a kongresszus vitaelnökét, Mezőfi Vilmos testvérünket, a párt főtitkárát. Teodor Popoviciu testvérünk javaslatára felülvizsgálták a küldöttek írásait és kitűnt, hogy 38 községből 123 bizalmi jött el a kongresszusra, ebből 20 román község 60–70 románal. Ezekon kívül százával vannak jelen aradi, csabai és budapesti testvéreink.

Máté, aradi barátunk azt javasolja, határozzák el, s minden községbeli szervezetünk tartsa kötelességének, hogy minden községben vasár- és ünnepnaponként mintegy 5–6 házban tartsanak egy-egy megbeszélést.

A szentleányfalvi Kocsis testvérünk azon a véleményen van, hogy a párt csak azoknak írjon, akik a párt lapját járatták. Brecska testvérünk azt mondja, hogy miként más kongresszusokon is elhatározták, itt is hozzák meg azt a határozatot, hogy csak abban a községben ismerjék el a szervezetet, ahová pártunk[nak] legalább 20 lapja jár.

Vas testvérünk Bánkutáról köszönetét fejezi ki a pártnak a nép felszabadításáért folytatott harcáért, és mindenkinek tanácsolja, őrizkedjenek a Bokányi-féle csalóktól és üres újságjuktól, az *Adevărul*-tól és a *Népszavától*.

Teodor Popoviciu testvérünk mondja, hogy Arad megyében nagyon sok faluban a mi elvtársaink vannak a községi bizottságban – a nép meglegedésére, most harcolnunk kell a megyékben, hogy az egyletekbe szociáldemokrata tagokat válasszunk, majd pedig elküldjük képviselőinket az országgyűlésbe.

Többek beszéde után, a kongresszus elfogadja Teodor Popoviciu javaslatát.

Végül Mezőfi Vilmos elnök megköszönte a testvérek jóakarátát, hogy részt vettek a kongresszuson, és felolvasta a kongresszus határozatát: minden község köteles megrendelni legalább 20 példányban a párt lapját, ahol jóváhagyott vagy jóváhagyás nélküli szabályzat van, oda legalább 40 lap-példány járjon. Továbbá: minden szociáldemokrata köteles harcolni azért, hogy a falusi bizottságokba, megyegyűlésekre és az országgyűlésre a részleges és általános választások alkalmával a mi szociáldemokrata pártunk emberei jussanak be.

Ezzel bezárult az aradi kongresszus.

Aradi testvéreink este bállal egybekötött hangversenyt rendeztek, s ott a jelenlevők hajnalig szórakoztak.

¹ A közlemény eredeti címe és leőhelye: *Congres in Arad* – Az aradi kongresszus. *Voința Poporului*, 1904. máj. 16; 20. sz.